

Diyanet

İlmî Dergi

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI
Dini Yayınlar Genel Müdürlüğü

Üç Ayda Bir Yayınlanır

Cilt: 49 • Sayı: 1 • Ocak - Şubat - Mart 2013

Diyanet İlmî Dergi

Diyanet İşleri Başkanlığı Adına
Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni

Dr. Yüksel Salman

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Dr. Faruk Görgülü

Mali İşler ve Dağıtım Sorumlusu

Mustafa Bayraktar

Yayına Hazırlayan

Ramazan Özalpdemir

Tashi

Sedat Memiş

Hakemler

Prof. Dr. Mehmet Akkuş	Prof. Dr. M. Zeki Terzi
Prof. Dr. Zeki Arslantürk	Prof. Dr. Niyazi Usta
Prof. Dr. Mustafa Aşkar	Prof. Dr. Mevlüt Uyanık
Prof. Dr. Mahmut Aydın	Prof. Dr. Yavuz Ünal
Prof. Dr. Mehmet Bayraktar	Prof. Dr. Ahmet Yaman
Prof. Dr. Nusret Çam	Prof. Dr. Niyazi Akyüz
Prof. Dr. İbrahim Emiroğlu	Prof. Dr. Ramazan Biçer
Prof. Dr. Mehmet Erkal	Prof. Dr. İbrahim Hilmi Karslı
Prof. Dr. Seyfettin Erşahin	Prof. Dr. Yavuz Köktaş
Prof. Dr. H. Tekin Gökmenoğlu	Doç. Dr. İsmail Albayrak
Prof. Dr. Recep Kaymakcan	Doç. Dr. Üzeyir Ok
Prof. Dr. Yurdağül Mehmedoğlu	Yrd. Doç. Dr. Naci Kula
Prof. Dr. Mehmet Okuyan	Yrd. Doç. Dr. Sezai Küçük

Yönetim Merkezi

Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanlığı
Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya - ANKARA

Yayın Türü

Üç Aylık, Yerel, Süreli Yayın

Tel: (0312) 295 72 65 - 66 • Faks: (0312) 284 72 88
E-mail: ilmidergi@diyanet.gov.tr

Abone İşleri

Tel: (0312) 295 71 96 - 97 • Faks: (0312) 285 18 54
E-mail: dosim@diyanet.gov.tr

Abone Şartları

Yurt içi: Yıllık abone ücreti 16,00 TL. Yurt dışı yıllık: ABD: \$ 25, AB Ülkeleri: € 20, Avustralya: 30 Avustralya Doları, İsveç ve Danimarka: 150 Kron, İsviçre: 30 Frank, Abone kaydı için, ücretin Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü'nün T.C. Ziraat Bankası, Ankara-Akay Şubesi'ndeki IBAN: TR 840001000760059943085001 Nolu hesabına yatırılması ve makbuzun fotokopisi ile aboneliğin hangi sayıdan başlayacağını bildirir bir mektubun, "Diyanet İşleri Başkanlığı Döner Sermaye İşletme Müdürlüğü Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya-ANKARA" adresine gönderilmesi gerekir.

Diyanet İlmî Dergi hakemli bir dergidir.

Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

Dergimize gönderilen yazılar Hakem ve Süreli Yayınlar İnceleme Komisyonu kararıyla yayınlanır. Hakemler ve Komisyon tarafından yazılarda düzeltme ve kısaltmalar yapılabilir. Dergide yayınlanan yazılardan kaynak gösterilmek suretiyle alıntı yapılabilir.

Yazıların elektronik kaydının gönderilmesi gerekir.

Yazılar yayınlansın-yayınlanmasın iade edilmez.

Yayınlanan yazılara telif ücreti ödenir.

ISSN 1300-8498 Diyanet İlmî Dergi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı 1971-

Teknik Yapım

Sistem Ofset Basım Yayın San. Tic. Ltd. Şti.
Strazburg Caddesi No: 31/17 Sıhhiye/Ankara
Tel: 0312 229 18 81 Fax: 0312 229 63 97

Basım Tarihi

11.03.2013

DİYANET İLMÎ DERGİ

CİLT: 49 • SAYI: 1 • OCAK - ŞUBAT - MART 2013

EDİTÖRDEN <i>Yüksel Salman</i>	5
HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN TEFSİRİNİN KUR'AN İLİMLERİNDEKİ YERİ <i>Ferruh Kahraman</i>	7
KUR'AN'DA NÜBÜVVET (PEYGAMBERLİK) <i>Musa Bilgiz</i>	23
DİNE DAVET METODU AÇISINDAN “ASHABU’S-SEBT” KISSASININ TAHLİLİ <i>Abdülkadir Erkut</i>	47
SAHABE DEVRİNDE İCTİHAD <i>Yazan: Muhammed Hamidullâh / Tercüme: Ahmet Yasin Küçüktiryaki</i>	69
KUR'AN'DA HİLM KAVRAMI <i>Serpil Başar</i>	83
CEZAEVLERİNDEKİ DİN HİZMETLERİ VE MAHKÛMLARLA İLETİŞİM DİLİ (NEVŞEHİR E TİPİ KAPALI CEZAEVİ ÖRNEĞİ) <i>Cuma Karan</i>	107
ALMANYA'DA DİTİB CAMİLERİNDE HAFTA SONU UYGULANAN KUR'AN KURSLARININ KISA BİR ANALİZİ (HAMBURG ÖRNEĞİ) <i>Ömer Yılmaz</i>	123

DİYANET İLMÎ DERGİ YAYIN İLKELERİ VE YAZIM KURALLARI

A) YAYIN İLKELERİ

1- 1956 yılında yayınlanmaya başlayan Diyanet İlmî Dergi, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından çıkarılan ve Yüksek Öğretim Kurulunun Hakemli Dergi tanımına uygun bir dergi olup, yılda dört defa yayınlanır.

2- Diyanet İlmî Dergi için gönderilecek yazılarda öncelikle, Diyanet İşleri Başkanlığının; “Toplumun Din Konusunda Aydınlatılması” amacına matuf genel çerçeveye uygun olması hususu göz önünde bulundurulmalıdır. Dergide İslami ilimler alanında bilimsel çalışmalar yayınlanır. Bu çalışmalar akademik standartlara uygun ve orijinal olmalı, daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.

3- Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir.

4- Derginin yayın dili Türkçe’dir. Yabancı dillerdeki çalışmaların yayınlanması, Yayın Kurulunun kararına bağlıdır.

5- Dergimizde yayınlanacak yazıların Hakemlerden ve Süreli Yayınlar İnceleme Komisyonundan onay alması gerekir. Adı geçen kurullar tarafından yayınlanması uygun bulunan yazılar konularına göre dergide yayın için planlanır.

6- Dergimizde yazısı yayınlanan yazarlara ‘Kamu Kurum ve Kuruluşlarınca Ödenen Telif ve İşlenme Hakkındaki Yönetmelik’e göre telif ücreti ödenir ve dergi ile birlikte 20 (yirmi) adet ayrı basım gönderilir. Dergimize gönderilen yazılar yayınlansın-yayınlanmasın iade edilmez.

7- Yazılar Dergimize, e-mail yoluyla; ilmidergi@diyanet.gov.tr adresine veya posta ile; “Diyanet İşleri Başkanlığı Süreli Yayınlar ve Kütüphaneler Daire Başkanlığı, Üniversiteler Mahallesi Dumlupınar Bulvarı No: 147/A 06800 Çankaya/Ankara” adresine gönderilebilir. Posta ile gönderilen yazıların CD de gönderilmesi gerekir.

B) YAZIM KURALLARI

1- Yazılar elektronik posta ile ya da CD’leriyle (fotoğraf vb. görsel malzemeler siyah-beyaz modda taranmış olarak CD ile) birlikte gönderilmelidir. Tercüme ve sadeleştirmelere orijinal metin de eklenmelidir.

2- Yazarlar ad ve soyadları ile birlikte, unvanlarını, görev yaptıkları kurumları ve e-mail adreslerini belirtmelidirler.

3- Yazıların 50-100 kelimelik Türkçe özeti ve bu özeti İngilizce çevirisi (Abstract) verilmelidir. Makale başlıkları Türkçe ve İngilizce olarak yazılmalıdır. Özetler, Derginin; www.diyanet.gov.tr adresindeki web sitesi aracılığıyla uluslararası bilim dünyasına sunulacaktır.

4- Yazılarda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)’nin yazım kuralları esas alınmalıdır.

5- Gönderilen yazılar Microsoft Office Word ve üzeri programlarda 12 punto, Times New Roman ve 1.5 satır aralıklı yazılmış olmalıdır.

6- Dipnot metinleri 10 punto, tek satır aralıklı, yazar adı ve soyadı normal, eser ismi ise italik olarak yazılmalıdır.

7- Yazılar (resim, şekil, harita, vb. ekler dâhil) en fazla 20 sayfa olmalıdır.

Editörden

Kur'an'ın mesajının doğru anlaşılması ve hayata taşınması için İslam âlimlerinin gösterdikleri gayretleri ciltler dolusu kitaplarla bile tam olarak izah edemeyiz. Bu gayretler neticesinde ortaya çıkan ilmi disiplinler içinde tefsir ilminin önemli bir yeri vardır. Varlık ve âlem tasavvurumuz, Yaratıcı'ya ve ebedi âleme ilişkin inanç değerlerimiz ve yaşantı biçimimize dair temel bilgilerin yer aldığı Kur'an-ı Kerim'le ilgili böylesine geniş bir literatürün ortaya çıkması, her şeyden önce Kur'an'ın değerinin bir yansımasıdır.

Kur'an'ı söz ve davranışlarıyla ilk tefsir eden Hz. Peygamber'dir. Allah'ın elçisinin gelişen olaylar ve hayatla bağlantılı olarak Kur'an ayetlerini izah eden beyanları, tarih boyunca hem tefsir ilminin hem de zengin bir dinî düşüncenin gelişmesine katkı sağlamıştır. Hz. Peygamber sadece inen ayetleri tebliğ etmekle kalmamış, aynı zamanda ayetlerin taşıdığı anlam derinliklerine de dikkat çekmiş, ayetlerdeki mücmeli tafsil, umumu tahsis, müşkil ve mübhemi tavih etmiştir. Hz. Peygamber'in, Kur'an'a dair sorulan sorulara verdiği cevaplar ise bir yandan zihinlerdeki soru işaretlerini kaldırıp doğruya, hakikate yöneltirken, diğer yandan da nasların farklı manalar içerebileceğini gösterip bunların doğru bir şekilde anlaşılmasına dair ilke ve esasları göstermiştir.

Tefsir ilmi Peygamberimizle başlamış, aşıptan bazıların örnek tefsir çalışmalarını müteakip sonraki asırlarda tedvin safhasına geçip yazılı bir veçhete bürünmüş ve İslami ilimler içinde önemli bir ilmi disiplin olarak yerini almıştır. Gerek müfessirlerin gerekse diğer ilim dallarındaki İslam bilginlerinin Kur'an'dan itikadi, ameli ve ahlaki konulara ilişkin ulaştıkları hükümler; varlık-kâinat-yaratılış vb. konularla ilgili yorumları, İslami ilimlerin gelişip çeşitlenmesinde önemli bir etken olmuştur.

Kur'an, insanlığa doğru yolu göstermek ve Yüce Yaratıcı'nın razı olduğu hayat tarzını bizzat yaşayarak öğretmek üzere Allah tarafından farklı zamanlarda peygamberler gönderildiğini haber vermektedir. Peygamberlik görevinin kime verileceği, kimin vahiyle muhatap kılınıp nübüvvetle tebcil edileceği bütünüyle ilâhî iradenin takdirindedir. Peygamberler yüksek ahlaki-insanî meziyetlerle donatılmışlardır. Onlar yaşadıkları toplumların tamamen güven duyduğu, fitratı en nezih, ilâhî himayeye mazhar ve insanları daima iyilik ve güzelliklere çağırان rahmet elçileridir. Peygamberlerin getirdikleri mesajlar, zaman ve mekân sınırlarını aşarak bütün insanlığa rehber olmuş ve nice medeniyetlerin kurulmasına öncülük etmiştir.

Dinin, hikmet ve ahlak eksenli bilgisinin kitlelerin ihtiyaç ve beklentilerine cevap verecek bir dil ve üslupla aktarılması mesajın etkili olmasında önemli bir etkidir. Tebliğ ve irşat görevi, sadece sözden ibaret olmayıp, temsil yönü de bulunan bir görevdir. Sadece sözle sınırlı kalan, temsil yönü ihmal edilen bir tebliğin istenilen neticeyi vermesi

güçtür. Kur'an'da anlatılan tebliğ esasları ışığında Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ortaya koyduğu davet modeli dini tebliğ edenler için daima örnek olma özelliğini taşımaya devam edecektir.

Müçtehitler; karşılaştıkları dinî problemlere rey, istidlâl, kıyas, istinbat gibi fıkıhın dinamikleriyle çözümler üretmişlerdir. Bu sayede asırlar boyu oluşan bilgi ve tecrübe birikimi zengin bir fıkıh literatürünün ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Dergimizin bu sayısında yer alan 'sahabe dönemi içtihat' anlayışı başlıklı makale, günümüz araştırmacılarına yeni bir pencere açacak mahiyettedir.

Kur'an kavramlarının anlam derinliğine vakıf olmanın dindarlık bilincimizi yükselteceği, bilgi birikimimizi artırıp erdemli bireyler hâline gelmemize katkı sunacağı bir gerçektir. Kur'an bilgimizin tazelenmesi ve gelişip zenginleşmesi ise Yüce Kur'an ile ilişkimizin sürekli diri tutulması ve onu doğru bir şekilde anlamak için çaba göstermekle yakından ilgilidir.

Diyanet İşleri Başkanlığının yürütmekte olduğu din hizmetinin muhatap kitlesi ve etki alanı her geçen gün genişlemekte, yurt içi ve yurt dışında yeni hizmet talepleri her gün artmaktadır. Din hizmetlerini her yönüyle analiz edip saha araştırmaları yapan ve ortaya çıkan veriler ışığında yeni hizmet parametreleri ortaya koyan çalışmaların, daha verimli ve etkin bir din hizmeti sunmada sağlayacağı katkı göz ardı edilmemelidir.

Dergimizin bu sayısında, yukarıda işaret ettiğimiz başlıklara ilişkin detaylı bilgilerin yer aldığı; Ferruh Kahraman'ın "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Tefsirinin Kur'an İlimlerindeki Yeri"; Musa Bilgiz'in "Kur'an'da Nübüvvet (Peygamberlik)"; Abdülkadir Erkut'un "Dine Davet Metodu Açısından 'Ashabu's-Sebt' Kıssasının Tahlili"; merhum Muhammed Hamidullâh'ın kaleme alıp Ahmet Yasin Küçükütyaki'nin tercüme ettiği "Sahabe Devrinde İchtihat"; Serpil Başar'ın "Kur'an'da Hilim Kavramı"; Cuma Karan'ın "Cezaevlerindeki Din Hizmetleri ve Mahkûmlarla İletişim Dili (Nevşehir E Tipi Kapalı Cezaevi Örneği)" ile Ömer Yılmaz'ın Almanya'da "Ditib Camilerinde Hafta Sonu Uygulanan Kur'an Kurslarının Kısa Bir Analizi (Hamburg Örneği)" adlı makalelerinin bilgi ve hikmet dünyamıza önemli katkılar sunacağını düşünüyorum.

Dr. Yüksel Salman

HZ. PEYGAMBER (S.A.S.)'İN TEFSİRİNİN KUR'AN İLİMLERİNDEKİ YERİ

Ferruh KAHRAMAN*

Özet:

Hiz. Peygamber (s.a.s.)'in aslı vazifelerinden birisi de tebliğ yani Kur'an'ı açıklamak ve insanlara ulaştırmaktır. Hiz. Peygamber vahyi tebliğ ederken hem kitabı hem de onun taşıdığı manayı ulaştırmayı hedeflemiştir. Allah Resûlü, Kur'an'ın manasını tebliğ ederken, mücmeli (yüzeysel anlatım) tafsil (ayrıntı), umumu tahsis (özelleştirme), müşkili tavih (açıklama), neshi (ilga) bildirme, mübhemi (kapalı) açıklama, garip (yabancı) kelimeleri bildirme şeklinde beyanlarda bulunmuştur. Bunlara Hiz. Peygamber'in tefsir metodu denilmektedir. Daha sonraki asırlarda bu başlıkların her biri birer Kur'an ilmi olarak teşekkül etmiştir. Bu makalede Resûlüllah'ın tefsir metoduna dair bilgi verilerek Ulûmu'l-Kur'an'a değinilmiş, Kur'an ilimlerinin bir kısmıyla Hiz. Peygamber'in tefsirinin özelliklerinin aynı paralelde olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hiz. Peygamber (s.a.s.), Tefsir, Kur'an, Kur'an İlimleri.

The place of the Prophet's Commentary on the Qur'an in Methodology of Qur'anic Exegesis

Abstract:

One of the Prophet Mohammed's (p.b.u.h) primary missions was to convey the Qur'an and explain it to the people. The Prophet intended to convey the revelation through both the Holy book and the meanings behind its text. When conveying the meaning of the Qur'an we find the prophet offering concise, elaborate, specific, systematic, abolishing, and allusive explanations while also providing information on unknown vocabulary. This is referred to as the method of exegesis of the Prophet. In the following centuries each of these topics have

* Yrd. Doç. Dr., DEÜ İlahiyat Fakültesi

become a discipline of Qur'anic sciences. In this paper, general information on the Prophet's method of exegesis and the disciplines of the Qur'an have been given. In addition, it is also explained that the disciplines of the Qur'an are parallel to the characteristics of the Prophet's exegesis.

Key Words: Prophet Mohammed (p.b.u.h), Exegesis, Qur'an, Qur'anic Sciences, Discipline

GİRİŞ

Ulûmu'l-Kur'an ve Tefsir Usulü eserlerinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ı tefsiri, tefsirinin özellikleri ve bu özelliklere dair çeşitli misaller verilmiştir¹. Vahyin ilk muhatabı olduğu için Hz. Peygamber'in tefsire dair açıklamaları müfessirler tarafından bağlayıcı kılınmış, Kur'an'dan sonra en mühim tefsir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'in tefsiri, Kur'an'ın lâfzen korunmuşluğu kadar, i'cazi, nâsih-mensûhu gibi konularda olası şüphelerin giderilmesini ele alan Ulûmu'l-Kur'an açısından ele alınmamıştır. Oysaki Hz. Peygamber'in ilk dönem Müslümanların sorularına verdiği cevaplarla daha sonraki asırlarda Müslümanların Kur'an hakkında sorduğu sorular arasında benzerlik görülmektedir. Bu yüzden daha sonraki asırlarda teşekkül eden Ulûmu'l-Kur'an, "... şüphelerin giderilmesi açısından Kur'anla ilgili olan ilimler." olarak tanımlanmıştır². Bu şüpheler ilk defa sahabe döneminde başlamıştır. Sahabîler, Hz. Peygamber'e mübhem, mücmel, kelimenin manası, ayetten maksudun tayin edilmesi, manasını bildikleri isimlerin sıfatları ve mugayyabata dair sorular sormuşlardır³. Hz. Peygamber'in zihinlerdeki istifhamları izale etmek için bu sorulara verdiği cevaplar onun tefsirinde bir hayli etkindir. Sahabe'nin Kur'an hakkında sordukları soruların benzerleri daha sonraki asırlarda da sorulmuştur. Çünkü Kur'an'ın muhtevasında yer alan bilgilerin çok yönlü ve değişik amaçları içermesi ve bunların en güzel tarzda sunulması, her insan tarafından kolay anlaşılabilirliği. Bir de buna insanın tabiatında olan birtakım kusurlar da eklenince Kur'an etrafındaki sorular her asırda görülmüştür. Bu sorulara verilen cevaplar ve Kur'an'ın amacına uygun olarak anlaşılma ameliyesi Ulûmu'l-Kur'an ve tefsir usulünü meydana getirmiştir. Bu makalede, Hz. Peygamber'in tefsirinin, bazı Kur'an ilimleriyle aynı paralelde olduğu, her konuda olduğu gibi onun tefsirde yöntem konusunda da ümmetine örnek olduğu ifade edilmiştir.

1 Bkz. Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Yeni Akademi Yay., İzmir 2009.

2 Zürcânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2001, I, 24.

3 Zürcânî, *Menâhil*, I, 30; Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, 115-122.

Hz. Peygamber'in tefsirinin kısımları ve Kur'an ilimlerinin sayısı bir hayli fazladır, ancak bu çalışmada önemli bazı ilimlerle bunlara dair Resûlluh'tan bazı örnekler verilmiştir.

A- HZ. PEYGAMBER'İN TEFSİR METODU

1. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ı Tefsiri

Kur'an-ı Kerim'in pek çok ayetinde Hz. Peygamber (s.a.s.)'in aynı zamanda Kur'an'ı tebyinle yani açıklamak ve yorumlamakla görevli olduğu ifade edilmektedir.

{بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ}

“Evet, belgeler, mucizeler ve kitaplarla gönderdik onları. Sana da ey Resûlüm bu zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki, düşünüp anlarlar.”⁴ Bu ayette geçen الذِّكْرُ zikir kelimesi Kur'an-ı Kerim veya Sünnet-i Nebeviye olarak tefsir edilmektedir. Müfessirler arasında ikinci açıklama şekli pek tercih edilmemekle beraber daha tutarlıdır. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) “Bana kitapla beraber, bir misli de verildi.” buyurmaktadır.⁵ Zira indirilen Kur'an'ı, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in açıklaması, yine ona indirilen bu ذِّكْرُ zikir sayesinde olmaktadır. Bu ayet Kur'an'ın, sünnet ile açıklanması gerektiğine en kuvvetli delillerdendir.

1) Allah'ın muradı sırf mesajı ulaştırmak olsaydı onu melekle veya başka bir tarzda gönderirdi. İnsanlardan bir Resûl ile gönderdiğine göre, birçok ayette açıkça bildirildiği üzere, ona açıklama ve uygulama görevi vermiştir.

2) Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ı tebliğ vazifesinden başka tebyin (açıklama) ve tatbik görevi de vardır.

3) Kur'an'ın birçok hükmünü hatta namaz,⁶ hac⁷ ve zekât gibi en kesin emirlerini sünnetin açıklaması olmaksızın uygulamak mümkün değildir.

4) Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sahih surette nakledilen çok hadis vardır. Bunları inkâr eden tarihi de inkâr etmiş olur.⁸

4 Nahl, 16/44; yakın anlamlı ayetler için bkz. İsrâ, 17/93, 94; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/8; Furkân, 25/20.

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, Dâru sadr, Beyrut ts., IV, 131; Ebû Davûd, Süleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Davûd*, “Sünnet”, 6, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsir*, Dâru's-sahâbeti't-türâs, Batanta 1988, s. 93.

6 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 161.

7 Ebû Davûd, “Menâsik”, 27; İbn Mâce, Ebû Abdillâh, *Sünenü İbn Mâce*, Dâru İhyâi'l-kütübî'l-Arabîyye, ys., 1952, “Menâsik”, 16; Tirmizî, Ebû İsâ, *Sünenü Tirmizî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts., “Hac”, 14.

8 Şafîî, Muhammed b. İdrîs, *Risâle*, (thk. Muhammed Seyyid Geylânî), Mustafa el-Babî el-Halebî, Mısır 1940, s. 52; İbn Hazm, *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*, Dâru'l-hadîs, Kahire 1992, I, 114; İbn Teymiyye, *Mukaddime fî usûli't-tefsir*, s. 65-67; Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir-u ve'l-müfessirün*, Dâru'l-hadîs, Kahire 2005, I, 43.

Yukarıda sayılan maddeleri özetlemek gerekirse sünnet, Kur'an-ı Kerim'i iki şekilde beyan eder. Bunlardan birincisi mücmeli beyan, ikincisi ise Kitap'ta olmayan bir konuda hüküm koymadır.

Hz. Peygamber (s.a.s.), Kur'an'ın tamamını veya bir kısmını tefsir ettiğine dair ihtilâflar olsa da⁹, onun hal, tavır ve sözleriyle Kur'an-ı Kerim arasında herhangi bir ihtilâfın söz konusu olmadığı gibi, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ı tefsirlerinde de herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Çünkü Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an'ın ahlakıyla ahlaklanmış ve ilâhî bir eğitime tâbi tutulmuştur. Onun bu özelliği { وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ } { إِنَّ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ } “O, nefis arzusu ile konuşmaz, o, kendisine vahyedilenden başka bir şeyle konuşmaz.”¹⁰ ayetiyle ifade edilmiştir. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'a ters düşmesi, fikir, düşünce, açıklama ve beyanlarıyla yani sünnetiyle ona muhalif olması asla düşünülemez.

Cumhur-u ulema sünnetin kısmen vahye kısmen de Resûlullah (s.a.s.)'in içtiha-dına dayandığını iddia ederlerken, İbn Hibbân, (ö. 354/ 965)¹¹, İbn Hazm (ö. 456/ 1063)¹², Fazlur Rahmân, Muhammed Tâkî¹³ ve Muhammed Hamidullah¹⁴ gibi âlimler de sünnetin tamamının vahiy kaynaklı olduğunu söylemişlerdir.

2- Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Tefsirinin Özellikleri

Hz. Peygamber, وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ “Sana da ey Resûlüm bu zikri indirdik ki, kendilerine indirileni insanlara açıklayasın.”¹⁵ ayetinin bir gereği olarak Kur'an'ı Kur'an'la, mücmeli beyan, manayı te'kît, umumu tahsis, muğlâkı takyit, müşkili tav-zif, mübhemi, neshi beyan, ameli olarak, lügavî izahlarda bulunarak, tavsif ederek ve temsillerle açıklama şeklinde tefsirler yapmıştır.¹⁶ Hz. Peygamber (s.a.s.), bu konular-daki açıklamalarını değişik vesilelerle yerine getirmiştir. Bunların en başında tebliğ maksadıyla okuyarak veya kıraat esnasında ya da hutbe irad ederken açıklamıştır. Bazen kendisi bizzat merak uyandırmak için soru sorarak, bazen sözü delillendirmek

9 İbn Teymiyye, *Mukaddime, fî usûli 'l-tefsir*, s. 65-67; Zehebî, *et-Tefsir-u ve'l-müfessirûn*, I, 44-52; Ahmed Emin, *Fecru'l-İslâm, Dâru'l-kütübi'l-Arabiyye*, Beyrut 1969, s. 199.

10 Nem, 53/3, 4; Buhârî, Ebû Abdillâh, *Sahihi Buhârî*, “Bedu'l-halk”, 6, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.; Müslim, Ebu'l-Huseyn, *Sahihi Müslim*, “Hayz”, 34; “İmân”, 264; el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul ts.; İbn Mâce, *Mukaddime*, 2; Ebû Davûd, “Menâsik”, 94; “Salât”, 2; “Sünnet”, 9; Tirmizî, “Hac”, 14.

11 İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi sahihi İbn Hibbân* (mür. Ali b. Belbân), Müessesetü'r-risâle, Beyrut 1988, I, 189.

12 İbn Hazm, Ali b. Ahmed, *el-İhkâm fî usûli 'l-ahkâm*, Dâru'l-hadis, Kahire 1992, I, 189.

13 Kırbaçoğlu, M. Hayri, *İslâm Düşüncesinde Sünnet*, Ankara Okulu Yay., Ankara 1993, s. 263.

14 Hamidullah, Muhammed, “Sünnet”, *İA*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XI, 243.

15 Nahl, 16/44; yakın anlamlı ayetler için bkz. İsrâ, 17/93, 94; Kehf, 18/110; Enbiyâ, 21/8; Furkân, 25/20

16 Zehebî, *et-Tefsiru ve'l-müfessirûn*, I, 33-53.

maksadıyla bazen de sahabîlerin soruları veya aralarında vuku bulan ihtilâfları gidermek ve onlara yol göstermek için tefsir yapmıştır.¹⁷

Kur'an'ın ilk mübelliği ve müfessiri Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. O, bir taraftan Kur'an'ı insanlara öğretirken diğer taraftan da manalarını açıklamıştır.¹⁸ Hz. Peygamber, Kur'an'da manası kapalı olan yerleri ya kendisi ihtiyaç duyarak ya da sahabîlerin soruları üzerine açıklıyordu. Bundan dolayı Hz. Peygamber'den tefsirle alakalı bir haber gelmişse ve bunun da sahihliği konusunda herhangi bir problem yoksa onun kabul edilmesi gerekmektedir.¹⁹ Diğer yandan Kur'an, içerdiği hükümler itibariyle sünnete çok geniş bir alan bırakmıştır. Mesela, Allah Teâlâ namazı, orucu, haccı ve zekâtı farz kılmış ancak bunların nasıl yapılacağını, şartlarını, manilerini, sebep ve sonuçlarını açıklama görevini sünnete vermiştir.²⁰ Avlanma, hayvanların usulüne göre kesilmesi, nikâh hükümleri ve bunların ayrıntıları sünnete havale edilmiştir.²¹ Bunların yanında Hz. Peygamber'in Kur'an tefsirine dair birçok örnekleri vardır.²² Onun için sünnet, Kur'an karşısında iki önemli görevi icra etmiştir. Bunlardan birincisi sünnetin Kur'anî nassları tefsir etmesidir ki, buna beyan; ikincisi ise helal-haram veya benzeri konularda hüküm koymasındır ki, buna da teşri fonksiyonu denilmektedir.²³

B- ULÛMU'L-KUR'AN

1- Ulûmu'l- Kur'an'a Kısaca Bir Bakış

Hicrî ikinci asırdan itibaren tedvin edilmeye başlayan Ulûmu'l-Kur'an, ilk dönemler esbâb-ı nüzûl, nâsîh-mensûh, garîbü'l-Kur'an vb. konuları bilmekten ibaret olmuştur. Bunlar Zerkeşî (ö.794/1392) ve Suyûtî (ö.911/1505)'nin Kur'an-ı Kerim eserleriyle mukayese edildiğinde tefsir usulü niteliğinde kalsa da söz konusu ilimlerin ilk örneklerini oluşturmaktadır. Türkçe de Kur'an ilimleri olarak ifade edilen Ulûmu'l-Kur'an'a dair ilk eser hicrî ikinci yüzyılda Abdullah b. Vehb'in el-Câmi' ulûmi'l-Kur'an adlı eseri gelmektedir. Onu hicrî üçüncü yüzyılda Hâris el-Muhâsibî (ö.243/857)'nin el-Akl ve fehmü'l-Kur'an adlı eseri takip etmektedir. Bundan sonra hicrî beşinci asırda Ali b. İbrâhim el-Hûfî (ö.439/1038) tarafından kaleme alınan el-

17 Bkz. Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, I, 99-140.

18 Mâide, 5/67; Nahl, 16/44. İlgili ayetlerin mealleri için bak. Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Feza Gazetecilik, İstanbul 1998.

19 İbn Cüzeyy el-Kelbî, *et-Teshîl li ulûmi't-tenzîl*, Dâru'l-kütübi'l-hâdise, Kahire 1973, s. 15.

20 Şâtübî, Ebû İshâk, *Muvâfakâtü fi usûli 'ş-şâria*, Matbaatü'r-Rahmâniyye, Mısır ts., IV, 19.

21 Şâtübî, *Muvâfakât*, IV, 19-25.

22 Geniş bilgi için bak. Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, I, 143-231; Gümüş, Sadreddin, *Kur'an Tefsirinin Kaynakları*, Kayihan Yay., İstanbul 1990, s. 39-42.

23 Kurtubî, Ebû Abdillâh, *el-Cami' li ahkâmi'l-Kur'an*, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Mısır 1962, I, 39.

Burhân fî Ulûmu'l-Kur'an gelmektedir.²⁴ Bununla birlikte Adnan Zarzûr, Ulûmu'l-Kur'an adını taşıyan ilk eserin bu alanda yazılmış kabul edilmesinin mahzurlu olacağını, ilk devirlerde bu terkinin Usulü't-tefsir anlamında kullanıldığını, bu ismi taşıyan bazı eserlerde de Kur'an ilimlerine dair bilgilerin olabileceğini ifade etmektedir.²⁵ Zerkeşî ve Suyûtî'nin eserleri ise bu alanda en kapsamlı olanlardır.

Ulûmu'l-Kur'an kavramı bir izafet terkididir. Bu terkipte yer alan ulûm, ilm'in cemidir. Sözlükte "bilmek ve anlamak"²⁶; ıstılahta ise "bir konuyu delilleriyle tam olarak anlama" manasına gelmektedir.²⁷ Bu alanda müstakil eserler olsa bile meseleye bütüncül yaklaşıldığı için Kur'an'ın anlaşılma ve yorumlanmasına kaynaklık eden ilimler anlaşılmalıdır. Dolayısıyla Kur'an ilimleri "Kur'an'ın inşi, tertibi, toplanması, kitabeti, okunması, tefsiri, i'cazı, nâsih-mensûh açısından olası istifhamları gideren ilimler" olarak adlandırılmıştır.²⁸

Kur'an ilimlerinin konusu Kur'an'a değişik açılardan yaklaşımdır. Bu ilimler Kur'an'ın kitabetini, lafız ve anlamını, üslûbunu, i'cazını vb. konuları ele almaktadır. Kur'anî ilimler, içerdikleri konular, hükümler ve müfredatla Kur'an'ın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.²⁹

Kur'an ilimlerinin sayısı konusunda ise kesin bir rakam verilememektedir. Zerkeşî, eserinde kırk yedi ilim olarak işlese de bunların sayısının daha fazla olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Suyûtî ise mezkûr ilimlerin sayısını seksen ana başlık altında işlemiştir. İbnü'l-Arabî (ö.543/1148) de "Kur'an'ın her bir ayetinin zahiri (açık), bâtını (ehlinin anlayabileceği mana), haddi (kapsamı) ve muttalâ (anlam çerçevesi) vardır. Bu dört mana tabakasından her birinin de furûâtı (detayları), dalları ve ayrıntıları vardır."³¹ hadisine dayanarak yetmiş yedi bin beş yüz kırk (77540) rakamını zikretmektedir. Bu rakam Kur'an'daki kelimelerin sayısını göstermektedir.³² Zürcânî, İbnü'l-A'rabî ve Suyûtî'nin bu kadar fazla ilmi kabul etmelerini abartılı bulmuş, meseleye tedvin edilen ilimlerden yaklaşmak gerektiğini ima etmiştir.³³

24 Zürcânî, *Menâhil*, I, 28.

25 Adnan Zarzûr, *Kur'an ve nusûsuhu*, Şam 1980, s. 112.

26 İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1990, XII, 417.

27 Tahânevî, Ali el-Fârûkî, *Keşşâfu ıstılâhâtü'l-finûn ve'l-ulûm*, (nşr. Ali Dahrûc), Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, II, 1055.

28 Zürcânî, *Menâhil*, I, 28.

29 Karaçam, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yay., İstanbul 1990, s. 140.

30 Zerkeşî, Bedruddîn, *Burhân fî ulûmu'l-Kur'an*, Dâru'l-fikr, Beyrut 2009, I, 32, 33.

31 Bkz. Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsilî*, (thk. Hüseyin Selim Esed), Dâru'l-me'mûn li't-türâs, Dimeşk 1984, IX, 278; Taberânî, Eyyûb el-Lâhî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (thk. Muhammed b. Ahmed Tahhan), el-Mektebetü'l-meârif, y. s. 1985, I, 236.

32 Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, I, 38; Zürcânî, *Menâhil*, I, 23.

33 Zürcânî, *Menâhil*, I, 23-24.

Resûlullah ve dört halife dönemi Kur'an'ın tenzili, tertibi ve cemi ile geçmiştir. Dolayısıyla bu dönemlerde Kur'an'a dair ilimlerin tedvininden söz etmek yanlış olur. Çünkü bu dönemler bizzat Kur'an'ın metnine yönelik çalışmaların olduğu dönemlerdir. Ancak Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an üzerine yoğunlaşan bazı sahabîlere "Kur'an'ı i'rab ediniz, onun garib lafızlarını araştırınız."³⁴ şeklinde buyurmuştur.

Zamanın geçmesi, İslâm topraklarının genişlemesi, değişik millet ve kavimlerden kişilerin Müslüman olmalarıyla beraber bazı kimseler tarafından Kur'an yanlış okunmaya ve Arapçada lahn/dil hatası oluşmaya başlamıştır.³⁵

Ebu'l-Esved ed-Düelî, (ö. 69/688) yanlış okumalar üzerine yaptığı araştırmasına "Kur'an'ı i'rab etmek" tabirini kullanmış³⁶ ve Kur'an'a hareke değil de nokta koymaya başlamıştır. Onun iki öğrencisi olan Nasr b. Âsım ve Yahya b. Ya'mer de bu faaliyetleri daha da ileriye götürmüşlerdir. Böylece İ'râbu'l-Kur'an tedvin edilmeye başlanmıştır.³⁷

2- Önemli Bazı Kur'an İlimleri ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Konuyla İlgili Örnekler

2.1 Müşkilü'l-Kur'an İlmi

Eşkele fiilden türetilmiş olan "müşkil" kelimesi lügatte "karışık olmak" manalarına gelmektedir.³⁸ Terim olarak ise müşkil, "Kur'an'da bazı ayetlerin birbirleriyle ihtilâf, tezat ve tearuz manasını andırmasıdır."³⁹ Müşkilin tanımında yapıldığı gibi Kur'an'ın ayetleri arasında ne bir ihtilâf ne bir çelişki ve ne de bir tearuz asla söz konusu değildir. Bu sadece Kur'an'a vakif olmayan insanların zihninde oluşan bir tevehhümdür. Bu durumu Yüce Allah Kur'an-ı Kerim'de { أَفَلَا يَتَذَكَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانُوا مِنْ عِنْدِ غَيْرِ اللَّهِ لَوَجَدُوا فِيهِ اخْتِلَافًا كَثِيرًا } "Kur'an'ı gereği gibi düşünmeyecekler mi? Eğer Kur'an Allah'tan başkasına ait olsaydı, elbette içinde birçok tutarsızlıklar bulurlardı."⁴⁰ ayetiyle açık bir şekilde belirtmiştir.

34 Hakim, en-Nisâbü'rî, *Müstedrek ala's-sahihayn*, (nşr. Mustafa Abdülkerim Ata), Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, Beyrut 1990, II, 439.

35 Birişik, Abdülhamid, "İ'râbu'l-Kur'an", *DİA*, İsam Yay., İstanbul 2000, XXII, 377.

36 Dâni, Osman el-Ümevî, *Muhkem fi nakdi'l-mesâhif*, (İzzet Hasan), Dâru'l-fikr, Beyrut 1986, s. 4.

37 Zürcânî, *Menâhil*, I, 30; Subhi Sâlih, *Mebâhis fi ulûmu'l-Kur'an*, Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, Beyrut 2009, s. 120; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis fi ulûmu'l-Kur'an*, Müessesetü'r-risâle, Beyrut 2009, s. 10.

38 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI, 359.

39 Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usulü*, Diyanet Vakfı Yay., Ankara 2006, s. 179; Çetin, Abdurrahman, *Kur'an İlimleri*, Dergah Yay., İstanbul 1981, s. 259.

40 Nisâ, 4/82.

Meselâ, {الَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يَلْبِسُوا إِيمَانَهُمْ بِظُلْمٍ أُولَئِكَ لَهُمُ الْأَمْنُ وَهُمْ مُهْتَدُونَ} “İman edip imanlarına zulüm bulaştırmayanlar var ya, işte korkudan emin olma onların hakkıdır, doğru yolda olanlar da onlardır.”⁴¹ Bu ayet nazil olup onlara okunduğunda ashaba ağır gelmiş ve “Aramızda nefesine zulmetmeyen kim var ki?” demişlerdir. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) “Zannettiğiniz gibi değil! Buradaki zulüm Lokman’ın oğluna dediği gibidir.” buyurarak⁴², {وَإِذْ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ وَهُوَ يَعِظُهُ يَا بُنَيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ} “Hani Lokmân, oğluna öğüt vererek şöyle demişti: “Yavrum! Allah’a ortak koşma! Çünkü ortak koşmak elbette büyük bir zulümdür.”⁴³ ayetini okumuştur. Böylelikle bir ayeti başka bir ayetle tefsir ederek bu müşkili gidermiştir.⁴⁴

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Kur’an’ı tefsir ederken ilk bakışta birbiriyle çelişki görünümü veren ayetleri de açıklamıştır. Meselâ,

{وَالَّذِينَ يَكْتُمُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يَنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ} “...Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele!”⁴⁵ ayeti nazil olduğunda Müslümanlar tarafından mal biriktirip miras bırakmanın caiz olmadığı anlaşılmıştır. Hz. Ömer, bu ayetin nasıl anlaşılması gerektiğini Resûlullah’a sorduğunda, o da “Allah, zekâtı sadece mallarınızdan geriye kalan kısmını arındırmak için farz kılmıştır.” buyurur.⁴⁶ Bu hadis sayesinde zekâtını vermek şartıyla mal ve para biriktirmenin bir mahzurunun olmadığı anlaşılmıştır.

Bu konuyla ilgili bir örnekte Meryem suresindedir.

{وَإِنْ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا كَانَ عَلَى رَبِّكَ حَتْمًا مَقْضِيًّا} “Sizden hiç kimse yoktur ki, cehenneme varmasın. Bu Rabbinin katında kesinleşmiş bir hükümdür.”⁴⁷ ayetinde geçen “vürud” girme, fakat “uğrayıp geçme” manasında bir girme ifade eder. Cehennemdeki kalışla ilgili bu bilgi sahabenin aklını karıştırmış olacak ki, Hz. Peygamber’in “Bütün insanlar oraya gelir sonra da amelleriyle oradan çıkarlar.”⁴⁸ hadisi ile buradaki müşkil giderilmiştir.

41 En ‘âm, 6/82.

42 Buhârî, “Tefsir”, 40; “Enbiyâ”, 8, 41; Müslim, “İmân”, 197; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 378, 424, 444.

43 Lokmân, 31/13.

44 Bkz. Zerkeşî, *Burhân*, I, 35; Subhi Sâlih, *Mebâhis*, s. 119; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 9.

45 Tevbe, 9/34.

46 Hakim, *Müstedrek*, II, 333.

47 Meryem, 19/71.

48 Tirmîzî, “Tefsir”, 7.

2.2 Mücmel-Mübeyyen İlimi

Mücmel, icmal mastarından türemiş ism-i mef'ul olup “dağınık şeyleri toplayıp bir araya getirmek, kısaca ve özlü bir şekilde ifade etmek” manalarına gelmektedir.⁴⁹ Kavram olarak ise kendisiyle ne denilmek istendiği anlaşılmayacak derecede kapalı olan, ancak maksadın Şari‘ tarafından açıklanmasıyla anlaşılan lafaz ve ayet olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

Beyan ise “açıklamak, izah etmek” manalarına gelen b-y-n harflerinden türetilmiştir. Sözlük anlamı “açıklanmış ve anlaşılır hâle getirilmiş” manalarına gelmektedir. İstılahta ise “Kur’an ayetlerindeki kısa, özlü ve kapalı ifadelerin açıklanıp anlaşılır hâle getirilmesi” demektir.⁵¹ Tefsir usulünde ise kapalı bir kelâmı, ayeti açıklığa kavuşturan, onu anlaşılır kılan lafazlar ya da ayetler, “mübeyyin/açıklanmış” olarak isimlendirilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de bir lafzın icmali olarak kullanılması sebebiyle pek çok ihtilâf meydana gelmiştir. Açıklanmaya ihtiyaç duyan lafazlar ya Kur’an’ın diğer ayetleriyle ya sünnetle ya da içtihatla açıklanmıştır. Mesela hırsızlık yapanlar hakkındaki ceza Mâide suresinde, { وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنْ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ } “Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikap ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukubet olmak üzere ellerini kesiniz. Allah aziz ve hakimdir.”⁵² ayetiyle mücmel olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)’in “Çeyrek dinar veya bunun üzerindeki miktar çalanın eli kesilir.”⁵³ hadisiyle ayetin kapalı kalan tarafı beyan edilmiştir. Bu hadis pek çok fihri hükme kaynaklık etmiştir.⁵⁴ Suyûtî de eserinde bu ayetin umum ifade ettiğini fakat, Hz. Peygamber tarafından tahsis⁵⁵ ve beyan edildiğine yer vermiştir.⁵⁶

Konuyla alakalı başka bir örnek de { كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ } “Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır.”⁵⁷ ayetidir. Bu ayeti açıklama sadedinde Peygamber Efendimiz (s.a.s.) “Kul bir günah işlediği vakit, kal-

49 İsfehâni, *Müfredât*, s. 97, 98.

50 İsfehâni, Râğıb, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, (Muhammed Seyyid Keylânî), Dâru'l-ma'rife, Beyrut ts., s. 98; Muhammed Ebû Zehra, *İslâm Hukuk Metodolojisi*, (çev. Abdülkadir Şener), Fecr Yay., Ankara 1990, s. 120; Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü*, İfav, İstanbul 2006, s. 229.

51 İsfehâni, *Müfredât*, s. 67-69.

52 Mâide, 5/38.

53 Ebû Davûd, “Hudûd, 11.

54 Bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Tefsiru âyati'l-ahkâm*, Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2004, I, 395.

55 Suyûtî, *İkân*, s. 455.

56 Suyûtî, *İkân*, s. 460.

57 Mütâaffîn, 83/14.

binde siyah bir nokta oluşur. Eğer tövbe edip vazgeçer, af dilerse kalbi yine parlar. Ama döner tekrar yaparsa o leke büyür, nihayet bütün kalbini kaplar. İşte Kur'an'da Yüce Allah'ın "Yapmaya alıştıkları kötü işler, git gide kalplerini paslandırdı." ayetinde bildirdiği pas budur.⁵⁸ buyurmuştur.

2.3 Umum-Husus İlmî

Lügatte "umum", bir kelimenin çok anlamlara gelmesine veya sayıca fazla olan şeylere delalet etmesine denilmektedir. Tefsir ve fıkıh usulü terimi olarak ise umum, sadece bir kere söylenip hiçbir inhisar manası taşımaksızın kendisine elverişli olan bütün anlamları bünyesinde bulunduran lafızdır. Bu umumun bazı müsemmalarının yani fertlerinin belli bir sebebe bağlı olarak münhasır kılınmasına da "husus" veya "tahsis" denilmektedir.⁵⁹

Kur'an tefsirinde bazen herhangi bir lafzın umum mu yoksa husus mu kastettiği noktasında da bazı ihtilâflar zuhur etmiştir. Bir ayet tefsir edilirken müfessirlerden bazıları meseleyi umum olarak değerlendirirken bir kısmı da husus olarak değerlendirmişlerdir.

Kur'an, Kur'an'la tahsis edildiği gibi sünnetle de tahsis edilebilmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bütün dinî açıklamaları vahiy ve ilhâma dayandığı için, sünnetin Kur'an'ı tahsisi caizdir. Örneğin {الرَّائِيَةُ وَالرَّانِي فَاجْلِدُوا كُلَّ وَاحِدٍ مِّنْهُمَا مِئَةَ جَلْدَةٍ} "İmdi, zina eden kadın ve erkeğin her birine yüz değnek vurun."⁶⁰ ayeti "Evli zinâkar asayla dövülüp sonra recm olunur. Bekâr ise dövüldükten sonra sürgün edilir."⁶¹ hadisi ile tahsis edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu tahsisi İslam hukukunda belirleyici olmuştur. Suyûtî ve Mennâu'l-Kattân bu ayetin umum ifade ettiğini ve Hz. Peygamber tarafından tahsis edildiğini bildirmişlerdir.⁶²

Bir başka örnek de {حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالِدُ وَالْحَمُ الْخَنِزِيرُ} "Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti..."⁶³ ayetidir. Resûlullah, "Bize iki meyte ve iki kan helal kılındı; meyteler; balık ve çekirge, kanlar ise; Karaciğer ve dalaktır."⁶⁴ buyurarak bu ayetteki genel manayı tahsis etmiştir. Suyûtî, bu bilgiye de eserinde yer vermiştir.⁶⁵

58 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VII, 240.

59 Ebû Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi*, s. 142.

60 Nûr, 24/2.

61 İbn Mâce, "Hudûd", 7; Müslim, "Hudûd", 13; Ebû Davûd, "Hudûd", 11. Farklı rivayetler için bkz. Müslim, "Hudûd", 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 318.

62 Suyûtî, *İtkân*, s. 455; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 202, 207.

63 Mâide, 5/3.

64 İbn Mâce, "Et'ime", 31.

65 Suyûtî, *İtkân*, s. 453, 455.

2.4 İtlak-Takyid İlmi

İtlak, hiçbir sınırlama ve kayıt olmaksızın bir lafzın mahiyetine işaret eder; takyid de bir lafzın mana ve mahiyetinin herhangi bir hadle sınırlandırılmasına denilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de bazen bir ayet mutlak mana ifade ederken bu ayet başka bir ayetle takyid edilmiş yani sınırlandırılmış, kısıtlandırılmıştır. Bu makamda gelen ayetler sebep ve hükümde birlik oluştururlarken bazen de her ikisi ihtilâf oluşturmaktadırlar.⁶⁶

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'an'ı açıklama şekillerinden biri de mutlak lafızları takyid etmesidir. Meselâ, {فَأَقْرَهُوَامَا تَيَسَّرَ مِنْهُ} “Artık Kur'an'dan kolayınıza gelen miktarı okuyun.”⁶⁷ ayeti “Fatihatü'l-Kitabı okumayanın namazı olmaz.”⁶⁸ hadisiyle kıraatin Fatiha olması gerektiğini ifade etmiştir. Böylelikle mutlak hüküm Hz. Peygamber'in hadisiyle takyid olunmuştur. Ebû Hanife ayetin itlakına ve içtihadına dayanarak kıraatin Fatiha olarak açıklanmadığını, ancak vacip olduğunu ifade etmiştir.⁶⁹

Mâide suresinde, {وَالسَّارِقُ وَالسَّارِقَةُ فَاقْطَعُوا أَيْدِيَهُمَا جِزَاءً بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ} “Hırsız erkek ile hırsız kadının irtikâb ettikleri suça bir karşılık ve Allah tarafından insanlara ibret verici bir ukubet olmak üzere ellerini kesiniz. Allah aziz ve hakimdir.”⁷⁰ ayetiyle mutlak olarak ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.) “sağ elin bilekten ...”⁷¹ hadisiyle mutlak kesme işinin bilekten kesileceği şeklinde takyid etmiştir. Zerkeşi⁷² ve Mennâu'l-Kattân eserlerinin mutlak mukayyet bölümünde bu ayete yer vermişlerdir.⁷³

2.5 Müphemâtü'l-Kur'an İlmi

Müphem kelimesi sözlükte “algılanması ve anlaşılması zor olan şey” ve bir sözün tam olarak neyi kastettiğinin açık olmaması” anlamlarına gelmektedir.⁷⁴ İstilahta ise, “insan, melek ve cin gibi varlıkların veya cemaat ve kabilenin, Kur'an'da sarih bir şekilde değil de ism-i işâret, ism-i mevsûl, zamir, cins isimleri, belirsiz zaman zarfları ve mekânlarla ifade edilmesi” demektir.⁷⁵

66 Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 246.

67 Müzzemmil, 73/20.

68 İbn Mâce, “İkâme”, 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 428; Tirmizî, “Mevâkıt”, 69.

69 Sâbûnî, *Tefsiru âyâtü'l-ahkâm*, I, 40.

70 Mâide, 5/38.

71 Ebû Davûd, “Hudûd”, 11.

72 Zerkeşi, *Burhân*, II, 280.

73 Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 228.

74 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, I, 280.

75 Suyûtî, *İtkân*, s. 699; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 186.

Kur'an'da bazı lafızlardan neyin kastedildiği tam anlaşılammaktadır. Meselâ {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ} “Namazlara, hele salât-ı vustaya dikkat edin ve kalkıp huşû ile Allah'ın divanında durun.”⁷⁶ ayetinde geçen salât-ı vusta hakkında farklı görüşler vardır. Beş vakit namazdan her biri olma ihtimali üzerinde durulmuştur. Fakat çoğunluk, ikinci namazı olduğu kanaatindedir. Zira ikinci namazı beş vakitin tam ortasındadır. Gece ve gündüz meleklerinin toplanma zamanıdır. Ayrıca günlük meşgalelerin en çok olduğu zamana rastlar. Ve nitekim bir hadiste de “Salât-ı vusta, ikinci namazdır.” buyrulmuştur.⁷⁷ Fakat Kur'an, müphem bırakmakla, bütün namazlara dikkatle devama teşvik etmek istemiştir. Suyûtî, bu ayetin umum ifade ettiğini ve Hz. Peygamber'in yukarıda zikredilen hadisiyle, tahsis edildiğine yer vermiştir.⁷⁸

Tevbe suresi

{وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَأَعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِرِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ}

“Hacc-ı ekber gününde Allah ve Resûlünden bütün insanlara bir bildiridir: Allah ve Resûlü, Allah'a ortak koşanlardan uzaktır. Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. İnkârcılara, elem dolu bir azabı müjdele!”⁷⁹ ayetinde geçen “Haccın en büyük günü.” ibaresini Hz. Peygamber, “Kurban Bayramı Günü” olarak açıklayarak⁸⁰ bu ayeti tahsis etmiştir.

2.6 Meâni'l-Kur'an İlmî

Meâni'l-Kur'an, Kur'an'ı kadim Arap şiiri, garib kelimeler, nahvî meseleleri ele alan hikâye ve hadislere başvurarak tefsir eden bir Kur'an ilmi ve müstakil bir tefsir çeşididir.⁸¹ Sahabîler, Hz. Peygamber'e anlamını bilmedikleri yerleri sormuşlar, o da lügavî izahlarda bulunarak bunları açıklamıştır. Hz. Peygamber'in lügavî açıklamalarıyla ilgili tefsirlerde pek çok örnek vardır. Bunlar, kelimeyi müteradifi ile ifade etme, açıklama, şer'î manasını, maksudunu bildirme vb. şekillerde olmuştur.⁸² Meselâ

{وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لَتَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُءُوفٌ رَحِيمٌ}

76 Bakara, 2/138.

77 Tirmizî, “Tefsiru'l-Kur'an”, 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 7.

78 Suyûtî, *İtkân*, s. 456.

79 Tevbe, 9/3.

80 Tirmizî, “Tefsir ve Hac”, 110.

81 Bkz. Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, Feer Yay., Ankara 2005, 214, 215.

82 Bkz. Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, I, 93-208.

“Böylece, sizler insanlara birer şahit (ve örnek) olasınız ve Peygamber de size bir şahit (ve örnek) olsun diye sizi orta bir ümmet yaptık. Her ne kadar Allah'ın doğru yolu gösterdiği kimselerden başkasına ağır gelse de biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl'e tabi olanlarla, gerisingeriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık. Allah, imanınızı boşa çıkaracak değildir. Şüphesiz Allah, insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”⁸³ ayetindeki “vasat” kelimesini “âdil” olmak şeklinde açıklamıştır.⁸⁴

Tevbe suresinde geçen {التَّائِبُونَ الْعَابِدُونَ الْحَامِدُونَ السَّاجِدُونَ الرَّاٰكِبُونَ السَّاجِدُونَ بِالْمَعْرُوفِ
وَالتَّاهُونَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَالْحَافِظُونَ لِحُدُودِ اللّٰهِ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ}

“O tövbe edenler, o ibadet edenler, o hamd edenler, Allah'ın rızası için sefer edenler, o rûkû edenler, o secdeye kapananlar, iyilikleri yayanlar, kötülükleri önleyenler ve Allah'ın hudutlarını bekleyip koruyanlar yok mu? İşte o müminleri müjdele!”⁸⁵ ayetinde geçen “sâihûn” kelimesini oruç tutanlar anlamına geldiğini bildirmiştir.⁸⁶

2.7 Nâsîh-Mensûh İlmi

Nesh lügatte, “bir şeyi ortadan kaldırmak, ilga etmek, yok etmek, yazmak ve yazılan bir şeyi yazıldığı yerden başka bir yere aktarmak” manalarına gelmektedir.⁸⁷ Istılahta ise nesh, “Şer’î bir hükmün, bir başka şer’î bir delil veya hükümle kaldırılması, önce nazil olmuş bir nassın hükmünün, daha sonra nazil olan bir nas ile kaldırılması ve değiştirilmesi” anlamlarına gelmektedir.⁸⁸ Dolayısıyla bu tanımlar dikkate alındığında nesh, emir ve yasaklarla ilgili hükümlerden bazılarının bir hikmete binaen hükmünün yürürlükten kaldırılıp, yerine başka bir hükmün konulması manalarına gelmektedir. Hükmü neshedilmiş/kaldırılmış ayete “mensûh”, hükmü nesheden/kaldıran ayete de “nâsîh” denilmektedir.

Neshi, İslam alimlerinin çoğunluğu kabul etmekle beraber İslam tarihinde ilk defa Ebû Müslim el-İsfahânî (ö.322/933) neshi reddedip onun yerine “tahsîs”i ikame etmiştir. Klasik dönemlerde İsfahânî'nin bu görüşünün tek destekçisi Şehristânî olurken; günümüzde de Muhammed Abduh, Seyyid Ahmed Han başta olmak üzere Mu-

83 Bakara, 2/143.

84 Tirmizî, “Tefsir”, 18/77.

85 Tevbe, 9/112.

86 Hakim, *Müstedrek*, II, 335.

87 İsfahânî, *Müfredât*, s. 490; Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *Esâsü'l-belâğa*, Hey'etü'l-Mısriyye, Kahire 1985, II, 438; Zerkeşi, *Burhân*, II, 29; Suyûtî, *İkân*, III, 59; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1377; Zürkânî, *Menâhil*, II, 71.

88 Cürçânî, Seyyid Şerif, *Ta'rifât*, (thk. Abdülmü'îm el-Hafnî), Dâru'l-irşâd, Kahire t.s. s. 268; Zürkânî, *Menâhil*, II, 73; Hasan Ahmed, “Nesh Teorisi”, *İslâmî Araştırmalar Der.*, I/3, ocak 1987, s. 105.

hammed el-Hudârî, Muhammed Tevfik Sıdkı, Eslem Cayrapûrî⁸⁹, Ömer Rıza Doğrul⁹⁰ ve Süleyman Ateş⁹¹ gibi pek çok ilim adamı bu konuda İsfahânî'yi takip etmiştir.

Konuyla ilgili örnek vermek gerekirse,

{يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ}

“Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar. De ki: “O ayda savaş büyük bir günah-tır. Allah’ın yolundan alıkoymak, onu inkâr etmek, Mescid-i Haram’ın ziyaretine engel olmak ve halkını oradan çıkarmak, Allah katında daha büyük günah-tır. Zulüm ve baskı ise adam öldürmekten daha büyüktür. Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler. Sizden kim dininden döner de kâfir olarak ölürse, öylelerin bütün yapıp ettikleri dünyada da, ahirette de boşa gitmiştir. Bunlar cehennemliklerdir, orada sürekli kalacaklardır.”⁹² ayeti haram aylarda savaşmanın büyük günah olduğu hükmünü bildirmektedir. Ancak Resûlüllah’ın haram aylardan Şevvâl ve Zilkâde’nin bir kısmında savaştığı bilinmektedir. Bu durum ayetin Hz. Peygamber’in fiili sünnetiyle nesih edildiğinin bir göstergesidir.⁹³ Allah ikinci bir ayete gerek duymaksızın bizzat elçisinin fiili ile ayetin hükmünü kaldırdığını murad etmiştir.

Diğer bir örnek de miras ayeti hakkındadır.

{كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ سَخَّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}

“Sizden birinize ölüm gelip çatdığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde bir hak olarak- size farz kılındı.”⁹⁴ Bu farz, Nisâ, 4/11-12. ayetlerinde miras paylarını kesin olarak bildiren hükümlerle neshedilmiştir. Bunun yanında “Allah, her hak sahibine hakkını verdi, artık varis için vasiyet yoktur.”⁹⁵ hadisi neshi beyan ve tekit etmektedir.⁹⁶

89 Hasan Ahmed, “Nesh Teorisi” s. 109.

90 Doğrul, Ömer Rıza, *Tanrı Buyruğu*, Ahmed Halid Kitabevi İstanbul 1947, s. LXXXVI.

91 Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1989, I, 215.

92 Bakara, 2/217.

93 Taberî, Muhammed İbn Cerîr, *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-fikr, Beyrut 1995, IV, 313; İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Müessesetü kütübi's-sekâfiyye, Beyrut 1993, I, 240, 241.

94 Bakara, 2/180.

95 Tirmizî, “Vesâyâ” 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 186, 187; V, 267.

96 Abdullah b. Vehb, *el-Câmiu ulûmi'l-Kur'an*, (thk. Mikloş Muranyi), Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, y.y. 2003, s. 66; Zerkeşi, *Burhân*, II, 36; Suyûtî, *İtkân*, s. 466; Mennâu'l-Kattân, *Mebâhis*, s. 221.

SONUÇ

Hiz. Peygamber'in tefsir metodu ve tefsirinin özellikleri gibi konularda müstakil eserler kaleme alınmıştır. Kur'an'ın bazı özelliklerini ele alan Kur'an ilimleriyle Hiz. Peygamber'in tefsiri bir arada değerlendirilmemiştir. Bu makalede, Hiz. Peygamber'in tefsirinin sadece Kur'an'ı anlama ve yorumlama ilmi olan tefsiri ele alması yanında, Kur'an bünyesine ait ilimler olarak kabul edilen Ulûmu'l-Kur'an'a bakan yönü de ele alınmıştır. Bunun yanında Hiz. Peygamber'in bazı tefsir tarzlarının daha sonraki asırlarda birer Kur'an ilmi olarak teşekkül ettiği ifade edilmiştir. Teşekkül etmeyenler ise tefsirde müfessirlere kaynaklık etmiştir.

Bizce Hiz. Peygamber'in tefsirine Ulûmu'l-Kur'an açısından da bakılmalıdır. Çünkü Hiz. Peygamber (s.a.s.)'in tefsiriyle bazı Kur'an ilimleri arasında paralellik arz etmektedir. Yani Kur'an ilimlerinin içeriğini, mücmel-mübeyyen, umûm-husûs, mutlak-takyit, müşkil-tavzif, mübhem-beyân, nâsih-mensûh, kıraatler ve i'râb gibi konular oluşturmuştur. Hiz. Peygamber, geleceğe yönelik olarak ümmetine tefsirde örnek olmuş, Kur'an'ı anlamak için önce Kur'an'a müracaat edin, daha sonra da mücmel-mübeyyen, umûm-husûs, mutlak-takyit, müşkil-tavzif, mübhem-beyân, nâsih-mensûh, kıraatler, i'râb ve bir kelimenin manası konusunda ihtilâflara düşerseniz benim yolunu takip ederek, bu meseleleri hâlledin demek istemiştir. Nitekim müfessirler Hiz. Peygamber (s.a.s.)'in yolunu takip ederek ondan en başta Kur'an'ın muhafazasını öğrendikten sonra hem tefsir usulünü, hem tezâd ve inhirâf ihtilâflarını çürüterek tefsiri de her türlü tahrîf, tahrip ve tebdilden korumuşlardır.

KUR'AN'DA NÜBÜVVET (PEYGAMBERLİK)

Musa BİLGİZ*

Özet:

Kur'an, peygamberlik olayını evrensel bir olgu olarak görmektedir. Bunun için Kur'an'da, her millete Allah'ın elçilerinin gönderildiği bildirilmiştir. Peygamberlik, vahiy esasına dayanır. Allah'ın vahiyine muhatap olmak, kişisel gayretlerle elde edilen bir makam değil, tamamen ilâhî bir bağıştır. Cenab-ı Hak, kendisine peygamberlik vereceği şahısları, yüksek ahlaki niteliklerle donatmıştır. Peygamberler, sadece ibadet kurallarını değil, evrensel ahlaki ve insani değerleri de varlık âlemine kazandırmışlardır. Peygamberlerin ve mesajlarının etkisi, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, dinî, ahlaki, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve eğitim gibi hayatın bütün yönlerine nüfuz etmiştir. Peygamberlere iman ilkesinin, bütün peygamberleri kapsamaması gerekir. Allah'ın elçileri arasında ayırım yapıp, bir kısmını kabul bir kısmını inkâr, şüphesiz küfür olarak nitelenmiş ve böyleleri için çok şiddetli azabın olduğu bildirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nübüvvet, Peygamberlik, Kur'an, İnsan, Allah.

Prophethood in the Qur'an (Prophecy)

Abstract:

The Holy Qur'an sees the event of prophethood as a universal phenomenon. Therefore, the Holy Qur'an informs mankind that God's envoys have been sent to all nations. Prophecy is based on the basis of revelation. Receiving God's revelation is not a rank gained by personal efforts but is completely a divine gift. The Almighty God has equipped people destined to be given the role of prophecy with high moral character. Prophets have not only brought rules of worship but also universal moral and human values to all creatures. The effects of prophets and their messages have exceeded the limits of time

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

and placeand has influenced all the different aspects of life such as religion, morality, society, economics, politics, culture and education. The principle of believing in prophets must contain all prophets send by God. Discriminating between God's envoys, accepting one and denying another has been characterized as sacrilege and it has been revealed that there is severe punishment for people who practice this.

Key Words: Prophethood, Prophecy, Qur'an, Human, God.

GİRİŞ

Allah, rahmetinin eseri olarak daha başlangıçta biz insanları sağlam fitrat üzere yaratmış, birçok duyu organı ve duygularla donatmıştır. İnsanın mutlak doğruya ulaşabilmesi için özgürlük, akletme, düşünme, iyi ile kötüyü ayırma yeteneği, irade, konuşma, bilgi elde etme ve üretme gibi yetenekler de vermiştir. Bununla da yetinmemiş, insanın öz benliğinde ve dış dünyasında ayetler, alametler koymuş, peygamberler ve kitaplar göndermiştir. Bütün bunlar, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmek, rahmet ve rızasına uymak, hak yola girmek, öfke ve azabına sebep olan hallerden kaçınmamız içindir. Bu itibarla nübüvvet, Allah ile insan arasındaki iletişimi sağlayan dinin temel müesseselerinden biridir.

Allah, iman edip iyi davrananları müjdeleyen, inkâra saplanarak kötü davrananları uyaran nebiler, resuller göndermiştir. (Nisa, 4/165) Onlarla birlikte, ihtilâfa düştükleri konularda hüküm vermek için, gerçekleri içeren ve doğruya ileten kitaplar indirmiştir. (Bakara, 2/213) Zaman ve mekân değişikliğine rağmen, peygamberlerin kullandıkları üslup aynıdır. Hepsini insanlarda bulunmayan bir ilim kaynağından besleniyor ve bahsediyor. Hepsine mecnun sıfatı takılıyor, her türlü zulüm ve baskıya hedef oluyorlar. (Ra'd, 13/87) Karşı çıkan herkes, davalarından vazgeçmelerini istiyor; ama peygamberlerin tümü sözlerinde duruyor. Dünyanın hiçbir gücü, onların imanını, sadakat ve cesaretlerini sarsamıyor. Bu kadar büyük azim ve kararlılığa sahip olan bu kişilerin, bir başka yönleri de, yalancı, hırsız, hain, ahlaksız, zalim veya haram yiyici gibi özelliklerinin olmamasıdır. En büyük düşmanları ve en şiddetli muhalifleri bile bunların bu yüce meziyetlerini itiraf etme mecburiyetinde kalmışlardır.

Peygamberlerin asıl görevleri, insanları dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmaktır. Onlar, her iki hayat için de gerekli olan çok mükemmel rehber, hayata yönelik konularda insanları aydınlatıcı, yol gösterici, uyulması gereken örnek şahsiyetlerdir. Görevlerinin esası, hakikate kılavuzluk ve öncülük yapmak olduğundan, dinî olmayan konularda her şeyi bilmeleri beklenmemelidir. Peygamberler, Allah'tan aldıkları vahyi insanlara tebliğ eden, tebliğe konu olan ilâhî mesajları da sözlü ve uygulamalı olarak açıklayan şahsiyetlerdir. Başardıkları zor işler sebebiyle tarihin kaydettiği en büyük inkılâpçılar ve kahramanlar hiç şüphesiz peygamberlerdir. Onları tanımak, gerçek hayat hikâyelerini

bilmek, genç-yaşlı bütün müminler için oldukça önem arz etmesi gereken bir husustur. Günümüzden binlerce yıl önce yaşamış peygamberler ve mücadeleleri hakkında bize en doğru bilgiyi, hiç şüphesiz kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim vermektedir.

Peygamberlerin ahlakı tertemizdir, haysiyetleri büyüktür, alçak gönüllü, namuslu ve dürüsttürler. Karakterleri bakımından hemcinslerinden üstündürlükler. Delilikleri de sabit değildir. Tam tersine iyi ahlak, nefis terbiyesi ve dünya işlerinin ıslahı için getirdikleri talimat ve kuralların eşine rastlamak şöyle dursun, birçok âlim ve akıllı insan, bunların örneklik ve önderliklerinden istifade etmiştir. Peygamberler yaşadıkları devirlerde kendi görevlerini tam olarak yerine getirdiler. Ne var ki, insanlardan çok küçük gruplar peygamberlerin davetlerini kabul ediyor, büyük bir çoğunluk ise bu çağrıyı kabul etmeğe yanaşmıyordu. Bu daveti kabul edenler bile bir süre Müslüman bir ümmet olarak yaşadıkları sonra, hatalara düştüler. Bazıları ilahî hidayeti tamamıyla unutup, yanlış yollara meyletteler. Bazıları ise Allah'ın buyruklarını tahrif edip kendi arzu ve özelemlerine göre değiştirdi ve o tarzda yaşamaya başladılar.¹

1- NÜBÜVVETLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Kur'an-ı Kerim, insanları ve cinleri dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırmak için Allah'ın gönderdiği elçiler hakkında nebi ve resul terimlerini kullanmaktadır. Nebi kelimesinin, en-nebe' veya nübüvvet'den türediği konusunda iki görüş vardır. En-Nebe': Kendisiyle ilim elde edilen, faydalı ve çok önemli haber demektir. Bu üç nitelik kendisinde bulunmayan haberlere nebe' denmez. Nebe', sıradan bir haber değildir. Bir haberin nebe' olabilmesi için ilim ifade etmesi, önemli olması ve yararlı olması gerekir. Bu anlama göre nebi, şüphe taşımayan, yakın seviyesindeki ilimleri, çok önemli ve faydalı haber ve olayları gönderildikleri varlık âlemlerine getiren ve bildiren şahsiyetlerdir.² Kur'an'da nebe' olarak isimlendirilen varlık ve olaylara baktığımızda bunların yapılan tanıma uygun olduğunu görürüz.³ Nübüvvet kelimesi ise, sözlük anlamı itibariyle yücelik, yükseklik demektir. Buna göre nebiler, yücelik, yükseklik ve şeref sahibi kişiler anlamına gelmektedir. Çünkü peygamberler, Allah'ın seçtiği şahsiyetlerdir. Kur'an'da "Allah meleklerden de insanlardan da elçiler seçer." (Hac, 22/75) denilmektedir. Allah tarafından seçilmiş olmak ise şeref ve değer sahibi olmaktır. Buna göre resuller, seçilmiş, yüksek ve değerli şahsiyetlerdir.⁴ Nübüvvet ku-

- 1 Mevdudî, Ebu'l-Âla, *Tarih Boyunca Tevhid Mücadelesi ve Hz. Peygamber*, Pınar Yay. İst. 1983, 1/23-31.
- 2 El-İsfehâni, Rağîb, *Müfredatu Elfazi'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Şam 1998, s.788-790; el-Halebi, es-Semin, *Umdetu'l-Huffaz fi Tefsiri Eşrefi'l-Elfaz*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1417, 4/134.
- 3 Kur'an'ın nebe' olarak isimlendirdiği varlık ve olaylardan bazıları şunlardır: Peygamberlerin mucizeleri (Âl-i İmran, 3/49); dünyada işlenen her hususun ahirette haber verilmesi (Maide, 5/14, 105); Allah'ın peygamberlere gaybi hususları bildirmesi (Âl-i İmran, 3/44; En'am, 6/34); geçmiş toplumların kıssaları (Araf, 7/101); kıyamet ve ahiret (Yunus, 10/53) gibi...
- 4 Ayrıca bkz. Âl-i İmran, 3/33; A'raf, 7/144; Sad, 38/47; Neml, 27/59.

rumuna ve nebilerin görev ve sorumluluklarına baktığımızda nebi kelimesi, bu her iki anlamı da ihtiva etmektedir. Fakat nebi kelimesinin nebe'den türemiş olma ihtimali daha yüksektir. Çünkü nebe' kelimesinin anlamları ile nebinin yaptığı görevler arasında oldukça anlamlı bir ilişki söz konusudur. Şöyle ki nebler, çok önemli ve faydalı haberleri, Allah'tan insanlık âlemine getiren kişilerdir.

Nebi olan Hz. Muhammed'in getirdiği temel esaslar hakkında Kur'an "nebeün azîm" yani çok önemli ve büyük haber ifadesini kullanmaktadır: *قُلْ هُوَ نَبَأٌ عَظِيمٌ * أَنْتُمْ عَنْهُ مُعْرِضُونَ*

"De ki: Bu çok önemli, ilim ifade eden ve faydalı bir haberdir. Yine de siz ondan yüz çeviriyorsunuz." (Sad, 38/67-68) Bu ayetteki 'o' zamirinin delalet ettiği olgu ve olaylar hakkında, ayetin bağlamı ve surenin içeriği de dikkate alınarak dört farklı anlam verilmiştir. Bunlar: Allah'ın varlığı - birliği, kıyamet - ahiret- haşır- neşr, nübüvvet ve Kur'an'dır. Burada bir ihtilaf değil, birbirini bütünleyen hususların birlikteliği ve Kur'an'ın îcâzî yani az sözle çok anlam ifade etmesi söz konusudur. Bu anlamları ayete uyguladığımızda dört farklı mana çıkmaktadır:

"De ki: (Allah'ın varlığı – birliği), çok önemli, ilim ifade eden ve faydalı bir haberdir. Yine de siz ondan yüz çeviriyorsunuz";

"De ki: (Ahiret- haşır- neşir), çok önemli, ilim ifade eden ve faydalı bir haberdir. Yine de siz ondan yüz çeviriyorsunuz";

"De ki: (Nübüvvet), çok önemli, ilim ifade eden ve faydalı bir haberdir. Yine de siz ondan yüz çeviriyorsunuz";

"De ki: (Kur'an), çok önemli, ilim ifade eden ve faydalı bir haberdir. Yine de siz ondan yüz çeviriyorsunuz."

İbn Abbas, ayetteki 'hüve' yani o zamirini Kur'an olarak yorumlamıştır. Aslında bunların tümü de gerçekten çok önemli olay ve haberlerdir. Zaten surede bu hususların tümü konu edilmektedir.⁵ Meallerin büyük bir çoğunluğunda 'o' zamirine Kur'an olarak anlam verilmiştir.⁶

5 el-Maturidi, Ebu Mansur, *Te'vilatu Ehli's-Sunne (Tefsiru'l-Maturidi)*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005, 8/647; Mahmud b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşaf an Hakaiki Gavamidi't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhi't-Te'vil*, Mektebetu'l-Ubeykan, Riyad 1418, 5/280; Fahrü'd-Din er-Razi, *Mefatihü'l-Ğayb*, Daru'l-Fikr, Beyrut 1401, 26/225; el-Kurtubî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ahmed, *el-Camiu li Ahkâmi'l-Kur'an (Tefsiru'l-Kurtubi)*, Tah., Abdullâh Abdulmuhsin et-Turki ve arkadaşları, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1427, 18/236; Muhammed Ali es-Sabunî, *Safvetü't-Tefasîr*, Daru'l-Kur'ani'l-Kerim, Beyrut 1402, 3/65.

6 Bkz. Hayreddin Karaman ve arkadaşları, *Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*, Medine 1987, s. 456; Hüseyin Atay- Yaşar Kutluay, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Anlamı (Meali)*, Diyanet İşleri Başk. Yay. Ankara 1983, s. 456; H. Basri Çantay, *Kur'an-ı Hakim ve Meali Kerim*, Milsan, İst. 1985, 2/819; Suat Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, Işık Yay. 2001, s. 456.

Resul kelimesi ise, gönderilen anlamındadır. Buna göre resul, “sözü ve mesajı taşıyan” anlamında yani elçi demektir. Nebi ve resul kelimelerinin sözlük anlamları birbirine çok yakındır. Ancak resul kelimesi, Kur'an'da melek hakkında da kullanılmaktadır. Peygamberler ayrıca beşir ve nezir yani müjdeleyen ve uyarıcı kelimeleriyle de nitelenmişlerdir. Beşir, iman edip iyi davrananları müjdeleyen, nezir ise, inkâra saplanarak kötü davrananları uyarıcı demektir. Peygamberler sadece bu iki konuda değil, ayrıca insanların ihtilâfa düştükleri konularda da hüküm verir, onlara şüphesiz doğruları da söz ve davranışlarıyla bildirirler.⁷

Türkçede nübüvvet kavramından daha çok Farsçadan dilimize geçmiş bulunan peygamber kelimesi kullanılmaktadır. Risalet kavramı da nübüvvetle eş anlamlıdır. Peygamberlik müessesesi, Allah ile insanlar arasında dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevidir.⁸ Peygamber, Farsça bir kelime olup; sözlükte, “haberci” demektir. Arapçadaki “nebi” ve “resul” kelimelerinin karşılığı olarak kullanılır. Bir terim olarak peygamber; Allah Teâlâ'dan vahiy alan ve bu vahyin içeriğini insanlara bildiren kişidir.⁹ Peygamberler, Allah'tan aldığı emir ve yasakları insanlara bildirerek, onların hem dünyada ve hem de ahirette mutluluğa ulaşmalarını sağlamaya çaba gösteren değerli şahsiyetlerdir. “Biz onlardan her birini diğer insanlara üstün kıldık.” (En'âm, 6/86) ayeti, peygamberlerin yüceliğini ifade etmektedir. Peygamberler, hem zamanlarının hem de sonraki çağların uyulması gereken örnek, önder ve lider şahsiyetleridir.

Nebi ve Resul Arasındaki Fark

Müslüman âlimlerin bir kısmı, bu iki kavram arasında hiçbir farkın bulunmadığını söylemektedir. Diğer bir kısım âlimler ise, terim olarak nebi ile resul arasında fark olduğunu iddia ederler. Onlara göre, yeni bir şeriat ve yeni bir kitap getiren peygambere resul, yeni bir şeriat ve yeni bir kitap getirmeyip kendinden önceki peygamberin şeriatını tebliğ eden peygambere de nebi denilir. Bu anlayışı benimseyenlere göre her resul, nebidir; ama her nebi, resul değildir. Kur'an-ı Kerim'e baktığımızda, nebi ile resul arasında İslam âlimlerinden bazısının iddia ettiği şekilde bir farkın olmadığını görmekteyiz. Aslında her iki kavram da birbirinin yakın anlamlıdır. Çünkü Kur'an'da, Peygamberimiz hakkında bazı ayetlerde nebi (Enfal, 8/64; Tahrîm, 66/1; Tevbe, 9/73, 113, 118; Ahzab, 33/1, 6, 13, 28); bazı ayetlerde resul (Bakara, 2/214, 285; Âl-i İmran, 3/32, 144; Maide, 5/67); bazılarında ise hem nebi hem de resul ifadeleri birlikte kullanılmıştır. Ayrıca kendisine yeni bir şeriat verildiği Kur'an'da ifade

7 İsfahânî, *Müfredât*, s. 352-353.

8 İsfahani, s. 789.

9 Kılavuz, A. Saim, “Peygamberlik ve Vahiy”, *Kutlu Doğum Sempozyumu II*, TDV. Yay. 1990, ss. 25-49.

edilmeyen Hz. İsmail hakkında da hem resul hem de nebi ifadeleri kullanılmaktadır: “Ve bu Kitap’ta İsmail’i de an. Doğrusu o, her zaman sözünde duran biriydi; bir resul bir nebi idi.” (Meryem, 19/54) Aslında Allah’tan önemli haber (vahiy) aldıkları için peygamberlere, “nebi”; aldıkları haberleri gönderildikleri insanlara bildirdikleri için de “resul” denir. Nebi ve resul kelimeleri, Allah ile insan arasında elçilik görevi yapan kişilerle ilgili olarak bu iki anlamı, ilişkiyi ifade etmektedir. Kur’an’da Hz. Muhammed ve Hz. İsmail dışında hem resul hem de nebi olarak anılan daha birçok peygamber mevcuttur. Örneğin, Hz. Mûsâ (Meryem, 19/51), Hz. Hârûn. (Taha, 20/47) Bu iki peygamber birlikte “resul” olarak anıldıkları gibi ayrıca ikisine de kitap verildiğinden bahsedilmektedir. (Saffat, 37/117) Hz. İsa’ya da kitap verildiği hâlde nebi olarak anılmaktadır. (Meryem, 19/30) “Bir vakit, Biz nebilerden, kuvvetli bir söz almıştık. Senden, Nuh’tan, İbrâhim’den, Mûsâ’dan ve Meryem’in oğlu İsa’dan. Evet, onlardan pek sağlam söz almıştık...” (Ahzab, 33/7) Bu ayette, kendilerine kitap ve sahife verilmiş olan nebilerden bahsedilmektedir. Bu konudaki en çarpıcı ayetlerden biri de, nebilere de kitaplar indirildiğini hiçbir şüpheye meydan vermeyecek derecede açıkça bildiren şu ayettir: “Bütün insanlar bir tek ümmet idi. Aralarında ihtilaf başlarken, Allah onlara içlerinden müjdeleyici ve uyarıcı olarak nebiler gönderdi. Onlarla birlikte, insanlar arasında hükmetmek için, kitap ve hikmeti de gönderdi ki, ihtilaf ettikleri konularda aralarında hükümsizler...” (Bakara, 2/213) Elmalılı, resul ile nebinin anlamlarında farklılık bulunduğunu, nebinin, resulden daha genel olduğunu, bu konuda bazı hadislerin de bulunduğunu söyler. Ona göre şeriat örfünde meşhur olduğuna göre resul, kendine vahyolunan ve aldığı vahiy başkasına tebliğ etmekle de yükümlü bulunan kimsedir. Nebi ise tebliğe memur olsun olmasın, kendisine vahyedilen kimsedir.¹⁰ Buradan şu sonuca ulaşır: Her resul nebidir, fakat her nebi resul değildir. İsmail (a.s.) hakkında “Ve kavmine gönderilmiş bir resul, bir nebi (bir peygamber) idi.” (Meryem, 19/54) buyurulmuş olmasına da şu şekilde cevap verir: O yeni bir şeriatla değil, Hz. İbrahim’in şeriatıyla gönderilmiştir. Yani Hz. İbrahim’e verilen sahifeleri tebliğle memur olduğu için ona da resul denilmiştir. Aslında bu tanımda bir çelişki vardır: Çünkü “Nebi, tebliğle memur olsun olmasın, kendisine vahyedilen kimsedir.” diye tarif yapılırken, biraz sonra: O yeni bir şeriatla değil, Hz. İbrahim’in şeriatıyla gönderilmiştir denmektedir. Hz. İsmail, Hz. İbrahim’in şeriatını tebliğle görevli değilse,

10 Nebi ve resul arasında fark görenler için bkz. es-Sabuni, Muhammed Ali, *en-Nübüvvetü ve'l-Enbiya*, Mektebetü'l-Ğazali, 1405, s. 13-14; Aydın, Ali Arslan, “Peygamberlik ve Peygamberlere İman”, *Diyaret Aylık Dergi*, DİB. Yay. Cilt: 8, Sayı: 80-81, ss. 22-24; Adam, Hüdaverdi, “Nübüvvetü Dair İki Mesele Nebi ile Resul Arasındaki Fark ve Kadının Peygamberliği”, *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 1996, Sayı: 1, ss. 56-105; es-Sabuni, *en-Nübüvvetü ve'l-Enbiya*, s. 13-14; El-Eşkar, Süleyman, *er-Rusul ve'r-Risalat*, Mektebetü'l-Felah, Kuveyt 1989, s. 14-15; Temiz, Mehmet Ali, *Nübüvvet ve Risalet Kavramlarının Teolojik Açısından Anlamsal Çerçevesi*, Cumhuriyet Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007, s. 67-86.

artık onun şeriatıyla gönderilmesinin anlamı nedir? Doğrusu bu soru zihinlerimizi rahatsız etmektedir. Yani din, şeriat konusunda bir insan vahiy alsın, kendisine vahye-dilsin ama tebliğle memur olmasın, anlaşılır şey değildir. Bunun tatmin edici cevabını bulmak mümkün müdür? Elmalılı, daha sonra şu tanımları yapar: “Resul, mucizesi ve kendisine indirilen bir kitabı olan, nebi ise kitabı olmayandır. İsmail (a.s.) hakkındaki ayet ile yapılan itiraz, bu tanım için çok daha geçerlidir. O hâlde en doğrusu önceki tanımdır.”¹¹ Resul ve nebi kelimeleri arasında fark görmeyenler ise, bu görüşün tutarlı olmadığını bildirmektedir.¹² Bizim bu konudaki kanaatimiz, doğrusu Yüce Kitabımız Kur'an hakkında nasıl Kur'an, zikir, furkan ifadeleri kullanılıyorsa, resul ve nebi kelimeleri de aynı şekilde yakın anlamlı kelimelerdir.¹³

2- PEYGAMBERLİĞİN MAHİYETİ VE GEREKLİLİĞİ

Allah, insanın dünyada ihtiyaç duyduğu her şeyi, yaratmış ve onun hizmetine sunmuştur.¹⁴ Dünyada çalışmak ve iş görmek için gereken bütün kabiliyet ve güç insana verilmiştir. Doğuştan itibaren insana doğru yol gösterilmiş olsaydı veya başka bir deyimle, zorla dürüst bir kişi yapılmış olsaydı, yaratılan her şey anlamını kaybedecekti. Ayrıca, özgürlüğünü iyi kullanmasıyla bir insanın varabileceği en yüksek ve faziletli mevkie varmak da mümkün olamayacaktı. Bundan dolayıdır ki Allah (c.c.), insanın hidayeti için mecburi ve cebri yolu değil, peygamberlerin telkiniyle seçilen yolu uygun görmüştür. Böylece, bir yandan insanın hürriyetine zarar gelmeden, onu sınavdan geçirebilmesi imkânı doğdu, öte yandan da, nasıl yaşaması ve inanması gerektiğini kendisine sunan ve yaşayan bir örnek olarak peygamberler gönderilmiş oldu.

Peygamberlerin, hayatları boyunca söylediklerinin aksine hareket ettiği vaki olmamıştır. Söz ve hareketlerinde şahsi menfaatlerini değil, ilâhî rızayı arzulamışlar, başka insanların yararı ve rahatı için de bin bir güçlük çekmişlerdir. Peygamberler, kendi iyiliği için başkalarına zarar vermez, bütün hayatları, doğruluk, dürüstlük, iyi niyet, fazilet ve yüksek seviyeli insanlığın bir örneğidir. Cenab-ı Hak, peygamberlik vereceği şahısları, özel bir şekilde seçmiş ve terbiye etmiştir. Peygamberlerin böyle özel bir terbiyeyle yetiştirilmeleri, onların da ümmetlerini güzel bir şekilde terbiye et-

11 Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Kitabevi, İst. 1971, 5/3413-3414.

12 Nebi ve resul kelimeleri arasında fark görmeyenler hakkında geniş bilgi için bkz. Kadı Abdulcebbar, *Şerhu Usuli'l-Hamse*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1416, s. 568; Yavuz, Yusuf Şevki, “Peygamberlik”, *TDV İslam Ans.* İst. 2007, 34/258; Durmuş, Zülfikar, “İslam Düşüncesinde Resul-Nebi Ayrımı -Kur'an Bağlamında Eleştirel Bir Yaklaşım-“, *Diyanet İlmî Dergi*, cilt: 44, sayı: 3, 2008, ss. 49-72; Adam, s. 76-95; Kahraman, Mustafa, *Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi*, Ankara Ü. SBE. Doktora Tezi, Ankara 2007, 132-144; Temiz, Mehmet Ali, *Nübüvvet ve Risalet Kavramlarının Teolojik Açından Anlamsal Çerçevesi*, Cumhuriyet Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2007, s. 67-86.

13 Geniş bilgi için bkz. Durmuş, s. 59-72.

14 Bkz. İbrahim, 14/32-33; Nahl, 16/12-14; Hac, 22/65.

melerini sağlamak içindir. Peygamberler, insanlık tarihinde silinmez izler bırakmış ve başarılarıyla insanlığa yüzyıllarca hatta kıyamete kadar rehberlik edecek şahsiyetler olarak tarih sahnesinde yer almışlardır. *وَأَنَّهُمْ عِنْدَنَا لَمِنَ الْمُصْطَفَيْنِ الْأَخْيَارِ*

“Üstelik onlar Bizim yanımızda seçkin ve hayırlı zatlardı.” (Sad, 38/47) Peygamberler, insanların en hayırlılarıdır. Çünkü onlar, ömürlerini zevk ve sefa ile geçirmiş şahsiyetler değillerdir, bilakis Allah katında en hayırlı olarak seçilmişlerden ve insanlara yararları en fazla olanlardır. İnsanların hakikî menfaati de sonunda şer olmayan uhrevî menfaatlerdir.¹⁵

Allah, peygamberlere hayatın amacını ve ahlaki değerlerin bilgisini verdi. Ve onlara diğer insanlara ilâhî vahyi ulaştırma ve doğru yolu gösterme görevini yükledi. Peygamberler, insanlık âlemine, yaratılmanın amacını, hayatın anlamını, insanın ne olduğunu ve niçin yaratıldığını, ona her türlü güç ve imkânı kimin ve niçin sağladığını, hayatın asıl gayeleri ve bunların nasıl elde edilebileceğini öğreten şahsiyetlerdir. Bu hususlar, insanın en önemli ihtiyacıdır; insan bunları bilmeden dünya ve ahiret hayatında başarılı olamaz. Allah bu insanlara din ve ahlak ilminin en değerlisini vermiş ve daha sonra aynı bilgileri başkalarına aktarabilmeleri için kendilerini peygamberlik makamına getirmiştir. İşte bu insanlara biz resul veya nebi deriz. Peygamberler, yaşadıkları toplumlar içinde hususi kabiliyet ve yaratılış nitelikleri dışında, dürüst, erdemli ve anlamlı yaşantılarıyla temayüz etmişlerdir. Onların fitrat ve karakterleri çok güzel ve tertemizdir. Bu nedenle tüm davranışları, doğruluk, dürüstlük ve asalet temeli üzeredir. Onlar, hayatlarının her safhasında daima fazilet ve doğruluğu telkin eder ve başkalarına tavsiye ettiği şeyleri de bizzat yaparlar. Başkalarının iyiliği için sıkıntı çeker ve kendi şahsi menfaatleri için başkalarına sıkıntı çektirmezler.¹⁶

Peygamberlik olmadan, insanların hak ve batıl inançlarla bunların kanıtlarını, hakikatle hurafenin ayırt edilmesini, ebedî mutluluğa götüren iyi işleri, bunları yapma yöntemlerini, cehenneme sürükleyen kötü işlerle bunlardan sakınma yollarını öğrenemez. Yalnızca bazı filozofların çok genel anlamda ulaşabilecekleri bilgileri, bütün insanların elde etmesi de imkânsızdır. Bütün bunlar dinî bilgiler açısından nübüvveti gerekli kılan hususlardır. Kutsal kitaplar, insanlara farklı diller, faydalı besinler, gemi yapımı, demirin yumuşatılıp işlenmesi, hayvancılık, ziraat, akıl yürütme, hukuk, ticaret gibi dünyevî konulara dair bilgiler de vermektedir. Küçük bir grup teşkil eden Brahmanlar, Budistler, hiçbir dine ve Allah’a inanmayanlar (ateist) ve Tanrıya inanan ama hiçbir dine inanmayanlar (deistler) dışında insanların büyük çoğunluğu tarihte peygamberlerin yaşadığını ve ilâhî elçilik görevi yaptıklarını kabul eder. Günümüz

15 Elmalılı, 6/4103.

16 Mevdudî, 1/ 33-35.

antropoloji araştırmalarına konu olan Nuh tufanı ve gemisi, Hz. İbrahim'in inşa ettiği Kâbe, Kudüs'teki kutsal mekânlar, Hz. Muhammed'in kabri, Uhud Şehitliği gibi tarihi yapılar nübüvvet müessesesinin göstergeleridir. Ayrıca nübüvvetin insanlık kültüründeki izleri, giyim kuşamdan ibadetlere, diğer davranış biçimlerine ve şahıs isimlerine kadar pek çok alanda yaygın bir şekilde mevcuttur.¹⁷

3- PEYGAMBERLERİN İNSANLIĞA KATKISI

Peygamberler, Allah'ın varlığını ve birliğini bilmemiz, rahmet ve rızasına uymamız, hak yola girmemiz, öfke ve azabına sebep olan hallerden kaçınmamız, ruhen ve ahlaken olgun insan olmamız için gönderilmiş değerli şahsiyetlerdir. İslam inancına göre bütün varlıklar, Allah'ın kuludur ve zorunlu olarak O'nun kanun ve emirleri altındadır. Bu, Kur'an'ın "tevhid" görüşüdür. Bu ilke ve anlayışı iyice bilmeden İslam'ın anlaşılması mümkün değildir.

İnsanın, kendisine bahşedilen yetenekler sayesinde, çevresi ve diğer yaratıklar hakkında bazı bilgiler edinmesi bir ihtimal olarak mevcuttur. Ancak bu durum, oldukça sınırlı ve kendi gücü oranındadır. İnsanın gücünü aşan konularda veya gücü dâhilinde olup da aile ve dış çevrenin olumsuz etkisiyle gerçeğe ulaşamayacağı hususlar da söz konusudur. Böylesi zamanlarda, insanın elinden tutulması ve yolunun aydınlatılması gerekir. İnsanın bu yönünü en iyi bilen yüce Allah, hikmetinin, lütuf ve merhametinin bir sonucu olarak insanlara peygamberler göndermiştir.

Peygamberlerin varlığından haberi olmayan bazı küçük topluluklar ile onlara inanmayıp gerçekleri tahrif eden milletler sapıtmış ve insanlığa yakışmayan durumlara düşmüşlerdir. Bu toplumlar, insan, ağaç, taş, deniz, güneş, gökyüzü, yeryüzü ve hayvan gibi varlıklara tapınıp durmuşlardır. İşte toplumları bu gibi insan onurunu yok eden davranışlardan kurtarmak, onlara dünya ve ahirete yönelik sorumluluklarını öğretmek için peygamberler gönderilmiştir. İnsanlığın hem dünya, hem de ahiret mutluluğuna ermesini sağlamak için peygamberlere ihtiyaç vardır. İnsanlık âlemi, öteden beri peygamberlere muhtaç bulunmuştur. Doğrusu, sağduyulu hiç bir insan veya düşünür, peygamberlere olan ihtiyaçı inkâr edemez.

İnsanların, Allah'ın varlığını ve birliğini akletme yetenekleriyle anlayabilmeleri bir ihtimal olarak düşünülebilir. Fakat Allah'a ait olan sıfat ve nitelikleri, nasıl ibadet edileceğini, ahiret işlerini, dünya ve ahiretteki sorumluluğu, mükâfat ve cezanın ne şekilde ve hangi boyutta olacağını gerçek anlamda ve bütün yönleriyle bilemezler.

17 Geniş bilgi için bkz. Aydemir, Abdullah, "Peygamberlik", *Diyanet İlmî Dergi*, DİB. Yay. Cilt: 24, Sayı, 1, 1988, ss. 57-80; Akyüz, Erdoğan, *Peygamberliğin İmkânı ve Gerekliliği*, Cumhuriyet Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006, s. 57-92; ([Http://Yusufsevkiyavuz.Com](http://Yusufsevkiyavuz.Com), İslam'da Peygamberlik İnancı (Nübüvvet) 9 Haziran 2011.

İnsanların, en kısa ve en kesin bir yoldan dünya ve ahiret saadetine kavuşması, fikrî ve ahlakî yüksekliğe ulaşması, ancak ilâhî eğitim ve öğretimle mümkün olabilir. Peygamberler, en iyi ve en sağlam bir şekilde insanlara Allah'ı tanıtmış, inançla ilgili hükümleri, ibadetin mana ve muhtevasını öğretmişlerdir. Peygamberler, ahlakî faziletleri, medenî hükümleri, içtimaî münasebetleri, faydalı ve zararlı şeyleri insanlık âlemine bildirmişlerdir. Böylece, maddî ve manevî sahada insanlar için tam bir kılavuz olmuşlardır.¹⁸ Peygamberlerin örnek ve rehber olarak gönderilmeleri, ahirette, insanların “bilmiyorduk, bize peygamber gönderilmedi.” diye Allah'a karşı mazeret ileri sürmelerini de geçersiz kılacaktır. (Nisâ, 4/165).

Allah, insanları kendi yol göstericiliğinden yani peygamberlerin rehberliğinden mahrum bırakacak olsaydı, inanç ve davranış alanlarında doğruya ulaşmak imkânsız hâle gelirdi. İnsana her ne kadar ihtiyaç duyduğu bilgileri üretebileceği duyular ve akıl yürütme gücü verilmişse de her iki kaynak da sınırlıdır. Akıl yürütme, geçmiş ve geleceği kuşatabilen mutlak ve mükemmel bir kaynak değildir ve insanın mutluluğu için gerekli olan bilgileri tek başına üretemez. Kaldı ki akıl, ürettiği bilgilerin benimsemesini sağlayacak manevî bir yaptırım gücüne de sahip değildir. Öte yandan akıl yürütme gücüne rağmen insan, dünyevî arzularına aşırı bağımlılık sebebiyle yanlış hükümler verebilir, korkularının ve hırslarının etkisiyle aklî ve ruhî hastalıklara maruz kalabilir. Ayrıca akıl yürütme bakımından her insan aynı seviyede değildir. Nitekim pek çok konuda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bütün bu nedenlerden, insanı hataya düşmekten koruyacak mükemmel bir kaynağa ihtiyaç vardır ki, bu da ilâhî bilgi kaynağından başkası olamaz. İnsan, yaratılıştan sahip kılındığı donanım sayesinde, akıl yürüterek veya tabii bir yönelişle Allah'ın varlığına fikren ulaşsa bile O'nun sıfatları, kulun yükümlülükleri ve ibadet tarzı, Allah-evren, Allah-insan, insan-insan ilişkileri ve insanın dünyada yaptıklarından hesaba çekileceği ahiret günü gibi konularda kesin bilgi sahibi olamaz.

Dünya tarihindeki başarıların birçoğunun temelinde genellikle peygamberlerin ve tebliğ ettikleri dinlerin büyük payı vardır. Hz. Âdem'den bu yana insanlığın ortaya koyduğu mimari eserler, toplumsal kurumlar, bilimsel ve felsefi düşünceler, ahlakî ve insanî esaslar olmak üzere medeniyet dediğimiz niteliklerin tümü, peygamberlik müessesesinin eseridir. Peygamberler sanat, ticaret, ziraat ve çeşitli meslekleri insanlara öğretmek suretiyle medeniyete, kültüre ve toplumsal gelişmeye katkıda bulunmuşlardır. Onlar, ümmetlerini yalnız ahirete yönelik işlerde değil, dünyayla ilgili konularda da mutlu kılmaya çaba göstermişlerdir. Peygamberlerin getirdikleri din, insanların sadece belirli bazı alanlar veya inançla ilgili bir takım ilkelerden ibaret değildir. Din,

18 Afîfi, Abdu'r-Rezzak, *el-Hikmetu min İrsali'r-Rusul*, Daru's-Semi'i, Riyad 1420, s. 62-64.

hayatı şekillendiren ve yeni değerlerle donatan topyekûn bir hayat tarzıdır. Fakat insanlar zaman içerisinde veya dünyevi çıkarlarının kaybolacağı endişesiyle peygamberlere itaat etmekten yüz çevirmişlerdir. Bunun sonucunda oluşturdukları bazı inanç ve pratikleri bazen peygambere izafe ederek bazen de kişisel istekleriyle dinsel inançlar hâline dönüştürmüşlerdir.

Peygamberler, sadece dinî kuralları değil, evrensel ahlakî ve insanî değerleri de insanlık âlemine kazandırmışlardır. Onlar, Allah'ın kelâmını sadece bildirmek, yaymak, buyruklarını duyurmak ve açıklamakla değil, aynı zamanda bunların nasıl tatbik edildiğini ve başkalarına nasıl örnek olabileceklerini göstermek için de faaliyette bulunmuşlardır.¹⁹ Onlar, ilâhî emirlerin uygulanması konusunda toplumu denetleme, onlara rehberlik etme ve insan hayatındaki yanlışlıkları belirtmekle de sorumludurlar.²⁰

4- PEYGAMBERLERE İMAN VE ÖNEMİ

Her şeye görüntü, şekil, kuvvet ve kabiliyet Cenab-ı Hak tarafından verilmiştir. Dünyada hiçbir şey gösterilemez ki, Rabbimiz ona şekil ve güç vermenin yanı sıra, yaradılış amacını da öğretmiş olmasın. İnsanlara rehberlik ve önderlik yapılmasının en uygun şekli, gayet tabii ki, şuurlu bir insanın onlara yol göstermesi, hem de bunun akıl ve mantıklarına aykırı olmayacak şekilde yapılmasıdır. Bütün kâinatın yaratıcısı, sahibi ve hâkimi olan Cenab-ı Hak, insanı yarattı. Ona bilme, düşünme ve anlama gücü, iyi ile kötüyü ayırt etme yeteneği, seçme ve iradesini kullanma kabiliyeti verdi. Tasarruf yetkileri bağışladı. Kısacası, ona özgürlük verdi ve yeryüzünün halifesi olarak seçti. (Bakara, 2/30) İnsan için en doğru yol, Allah'ı tek ilâh ve hâkim olarak kabul etmek, buyruklarına göre dünyadaki işlerini yapmak ve orada geçireceği ömrü, bir imtihan süresi olarak görmektir. (Bakara, 2/281) İnsanın amacı ve hedefi, bu imtihanı kazanmak olmalıdır. Aksine yapacağı her hareket yanlış olacaktır. İnsan, hak veya batıl yollardan birini seçmekte özgürdür. (Kehf, 18/29) Hak yolu seçerse, dünya ve ahirette huzur ve mutluluk bulacaktır. Şayet batıl yolu seçerse, dünyada da ahirette de ebedi huzursuzluk ve mutsuzluğa düşecektir.

Allah, yeryüzüne ilk olarak gönderdiği insanları yani Âdem ve Havva'yı, cehalet karanlığı içerisinde göndermedi. Aksine onların nasıl yaşamaları gerektiği konusunda bilgiyle gönderdi. (Bakara, 2/31) Onların hayat tarzları, Allah'a itaat yani İslamiyet'ti. Onlar, evlâtlarına da "müslim", yani Allah'a itaatkâr olma emrini vermişlerdi. Ne var ki, zaman içinde insanlar, bu doğru hayat tarzından ayrılarak çeşitli yanlışlıklara düştiler. Gaffet içinde yollarını şaşırarak kalmadılar, bunu tahrif de ettiler. Allah'ın yanı

19 Nahl, 16/44, 64; Zuhuruf, 43/63.

20 Görgün, Tahsin, "Nübüvvet: İnsanlığa Rahmet", *İslam'a Giriş Ana Konulara Yeni Yaklaşımlar*, DİB: Yay., 2007, s. 161-162.

sıra yerde ve göklerdeki pek çok insanî ve insanüstü, hayali ve maddi güçleri birer ilâh yaptılar. Allah'ın kendilerine bahşettiği dine, hakikat ilmine çeşitli batıl itikat ve nazariyeler karıştırdılar. Sonuçta Allah'ın yarattığı dünyada, zulüm ve baskıdan geçilmez oldu.²¹

Her önemli işte bir uzmana ihtiyaç duyulması, danışılması, onun tavsiyelerine göre hareket edilmesi dikkate değer bir husustur. Allah hakkında bilgi, O'nun rızasına uygun hayat tarzını bilme ve yaşama konusunda en önemli ve güvenilir bilgi kaynağı, hiç şüphesiz peygamberlerdir. Bundan dolayı peygamberlere iman, itaat ve onları izlemek her insan için mutlak surette lüzumludur. Peygamberin talimatlarını bir tarafa bırakıp, kendi kendine yol bulmaya çalışan kimse, doğru yoldan sapar ve kesinlikle yanlış yola girer. Çünkü doğru yol, peygamberler tarafından belirtilmiştir; ondan başka doğru yol yoktur ve olamaz. Bu yolu görmezlikten gelen ve başka yollar arayan kişi, kendi vehimlerine aldandadır. Bu kişi kendi inatçılığı, gururu, peşin yargısı ve sapıklığının kurbanı olmaktadır. Bu yolu kabul etmeme, yanlış gurur, körü körüne taassup, atalarının yoluna inatla bağlılık veya nefsin aşağılık arzularının kölesi olma sebebiyledir. Diğer yandan, bir kişi samimi ve haksever ise, yanlış duygu ve inançların esiri ve tesiri altında değilse, gerçeğe giden yol ona açıktır ve onun peygamberlere inanmayı reddetmesi için hiçbir sebep yoktur. O kişi, peygamberlerin öğretisinde kendi ruhunun yankısını bulur ve onları keşfetmekle kendi benliğini keşfeder.

Peygamberlere inanmak, iman esaslarındandır. Tevhid inancının temellerinden biridir. Kur'an, Allah'ı sevenlerin, peygamberlere uymaları gerektiğini birçok ayetinde emreder. Çünkü elçiye itaat, Allah'a itaattir:

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ * قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ

“Eğer siz gerçekten de Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah, bağışlayandır, merhamet edendir. De ki: Allah'a ve Elçiye itaat edin! Eğer yüz çevirirlerse, Allah da inkâr edenleri sevmez!” (Âl-i İmrân, 3/31-32)²² Peygamberlere imanın, sadece bazılarını değil, bütün peygamberleri kapsamaması gerekir. Peygamberlerden bir tanesine bile inanmamak kişiyi dinin dışına çıkarır. Buna göre, iman yönüyle hiç bir peygamberi diğerinden ayırt etmemek gerekir. (Bakara, 2/136, 285) Allah'ın elçileri arasında ayırım yapıp, bir kısmını kabul bir kısmını inkâr, şüphesiz küfür olarak nitelenmiş ve böyleleri için çok şiddetli azabın olduğu bildirilmiştir:

21 Bakara, 2/176, 213, 253; Âl-i İmrân, 3/19, 105; Yunus, 10/19, 93; Nahl, 16/64.

22 Ayrıca bkz. Furkan, 42/27-28; Nisa, 4/69; Nûr, 24/54.

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيُرِيدُونَ أَنْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ اللَّهِ وَرُسُلِهِ وَيَقُولُونَ نُؤْمِنُ بِبَعْضٍ وَنَكْفُرُ بِبَعْضٍ وَيُرِيدُونَ أَنْ يَتَّخِذُوا بَيْنَ ذَلِكَ سَبِيلًا ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ حَقًّا وَأَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ عَذَابًا مُّهِينًا ۗ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَلَمْ يُفَرِّقُوا بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ أُولَٰئِكَ سَوْفَ يُؤْتِيهِمُ اللَّهُ أَجْرَهُمْ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا

“Gerçek şu ki; Allah’ı ve elçilerini inkâr edenler, Allah ile elçileri arasında ayırım yapanlar ve “bir kısmına inanır, bir kısmını inkâr ederiz!” diyenler ve bunlar arasında bir yol tutturmak isteyenler var ya, işte onlar, gerçek kâfirlerin ta kendileridir! Ve kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır! Allah’a ve elçilerine -aralarında hiçbir ayırım gözetmeden- iman edenlere gelince, Allah onların mükâfatını elbette verecektir! Allah çok bağışlayıcı, çok merhametlidir.” (Nisa, 4/150-152)

Peygamberler, insanların Allah önünde eşitliğini savunmuş ve bunun mücadelesini vermişlerdir. Peygamberlere karşı çıkanlar, çıkarlarının zedeleneceğini düşünen, bilgilerine güvenip şımaran, servetleriyle gururlanan, onlara itaat etmeğe tenezzül etmeyen genellikle zengin ve mevki sahipleri olmuştur. Üst sınıf olduklarını düşünenler, toplumdaki imtiyazlı durumlarının sarsılmasını istemeyenler, onlara sürekli engel olmağa çalışmışlardır. Her peygamber, zorba, zayıfları ezen, çıkarlarına düşkün, gelenekleri körü körüne taklit eden, kibirli ve bağınazların direnişiyle karşılaşmıştır. (Hûd, 11//27-34) Peygamberlere ilk uyanlar ise, genellikle gençler ve insanlık dışı muamelelere maruz kalan ezilenler olmuştur. Çünkü gençler, yenilikleri kabule ve açık düşünceye daha yatkındırlar. Fakat bir ömür boyu belirli bir inanca, geleneğe bağlananlar, bu inançlarını kolayca terk edemezler. Peygamberler, fakirleri, köleleri korumuş, onlarla birlikte oturup yemek yemişlerdir. Onların kovulmasını ve yanlarından çıkarılmasını isteyen kibirli, zalim ve şımarık zenginlere: “Ben, inananları kovalamam!” (Hûd, 11/29) diyerek reddetmişlerdir.

Bazı toplumlar, kendilerine gönderilen peygamberleri inkâr edip onlara karşı geldiler. Hatta bununla da kalmayıp onları öldürdüler.²³ Kur’an’da, bilgilerine güvenip, servetleriyle gururlanan, peygamberlere uymaya tenezzül etmeyip inkâr edenlerin, sonunda nasıl cezalandırılıp mahvedildikleri anlatılmaktadır.²⁴

5- PEYGAMBERLERİN ORTAK ÇAĞRISI

Kur’an, peygamberlik olayını evrensel bir olgu olarak görmektedir. Bunun için, Kur’an’da ismi belirtilmiş veya belirtilmemiş olsun (Nisa, 4/164), dünyanın her tarafına, bir başka ifadeyle her millete Allah’ın elçileri gönderilmiştir.²⁵ Peygamberler önce kendi kavimlerine gönderilmekte; fakat ilettikleri tebliğ yalnız o yöreye ait değil,

23 Bakara, 2/87; Âl-İ İmran, 3/21, 112, 181, 183; Nisa, 4/155.

24 Âl-i İmran, 3/137; En’am, 6/11, 42-45; A’raf, 7/94-96, 101; Yunus, 10/13, 47.

25 Nahl, 16/36; Fâtır, 35/24; Mü’min, 40/78.

evrensel bir özelliğe sahiptir. Onun için bütün insanlar, inanmak ve söylediklerini takip etmek zorundadır.²⁶

Peygamberler, gönderildikleri toplumlara, onların konuştukları dille hitap etmiş ve o dilde mesajlar getirmişlerdir.

(İbrahim, 14/4) وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ

İslam, bütün peygamberlerin tebliğ ettiği dinin ortak adıdır.²⁷ Çünkü peygamberlerin, tebliğ ettikleri inanç ve ahlakî ilkeler temelde aynıdır. Bu birlik, onların aynı kaynaktan yani Allah tarafından görevlendirildiklerini göstermektedir. Vahiy, insanların hem ahirette ve hem de dünya hayatında mutlu olmasını sağlayacak kanunlar bütünüdür. Peygamberlerin tamamı, Allah'a kulluk etmeye yani Tevhid'e çağırılmışlardır:

وَلَقَدْ بَعَثْنَا فِي كُلِّ أُمَّةٍ رَسُولًا أَنْ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاجْتَنِبُوا الطَّاغُوتَ

“Andolsun ki, Biz, Allah'a kulluk edin ve tağuttan sakının' diye (emretmeleri için) her millete bir peygamber gönderdik.” (Nahl, 16/36) Ayette yer alan tağut kelimesi, Allah dışında tapınılan varlıkların tümüdür.²⁸ Bütün peygamberlerin tebliğ ettikleri itikadî ve ahlakî prensipler aynı olmakla birlikte, ibadet hükümleri ile helal-haram konusunda birtakım değişik hükümler getirdikleri de olmuştur.²⁹ Fakat şurası bir gerçektir ki, bütün din ve peygamberlerin ortak ve temel hedefleri vardır. (Şura, 42/13) Bu ortak ve temel hedefler, insan ve toplumun mal, can, nesil, akıl ve dinî esas ve değerlerini muhafaza etmektir. Bütün peygamberler, bu toplumsal faydalar için gayret göstermişlerdir. Bu esaslar, peygamberlerin getirdikleri bütün dinlerde kutsaldır.

Peygamberler, mükemmel şahsiyetleri ile ilâhî tebliği sarsılmadan ve korkusuzca ilan ederek, insanları kötü ahlakî vasıflardan kurtarma mücadelesini sürdürmüşlerdir. Onlar, kendilerine vahyedilen gerçekler ışığında Allah'ı ve O'nun yolunu, şeytani ve ona yardımcı olan güçleri bütün açıklığıyla gözler önüne sermişlerdir. Fakat insanların çoğu, onlara karşı gelmiş, alay etmiş ve öldürmekle tehdit etmişlerdir. Sonuçta bir kısım sıkıntılarla karşılaşmış olsalar da her toplumda peygamberler ve tabi olanları, kurtuluşa ve zafere ulaşmıştır. Zulüm ve ahlaksızlıkta çok ileri giden inkârcılar ya çeşitli bela ve musibetlere uğratılmış veya bazı tabii afetlerle helak edilmişlerdir.³⁰

26 Fazlur Rahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, Çev., Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay. 1996, s.147.

27 İbn Teymiyye, *Kitabu'n-Nübuvvat*, Mektebetu Edvai's-Selef, Riyad 1420, s. 39.

28 el-Maturidi, 6/505.

29 el-Maturidi, 9/114.

30 Âl-i İmran, 3/137; En'am, 6/11, 42-45; A'raf, 7/94-96, 101; Yunus, 10/13; Yusuf, 12/110; konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Şahin, İlhan, *Kur'an-ı Kerim'e Göre Nübüvvet Karşı Tepkiler ve Sonuçları*, İstanbul Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, 67-86.

Allah, bütün peygamberleri, insanlık âlemini cehaletin ve küfrün karanlığından vahyin (ilmin) aydınlığına çıkarmakla görevlendirmiştir.³¹ Peygamberler, görevlerini tam manası ile etkili bir şekilde yerine getirebilmek için, “ilim”le ve ilâhî kurallar bütünü ile donatılmışlardır. Bu ilâhî kurallar bütününe din denilir. Dinin temel hedefi, Allah’ın emirlerine uymak, yasaklarından kaçınmak (takva), insanlar arasında iyilik ve adalet duygusunu meydana getirmek ve geliştirmektir. Çünkü insanlar, ancak bu şekilde hayatın ulvî ve şerefli gayelerine ulaşabilirler.

Allah’ın insanlara rehberlik için peygamberler göndermesinin esas gayesi, yeryüzünde bir adalet düzeni tesis etmektir. Böylece, insanlar zulüm ve saldırı olmaksızın barış içinde yaşayabilirler. Peygamberlerin bu fonksiyonu, Kur’an’da şu ifadelerle dile getirilir: لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ

“Şu kesin bir gerçektir ki, Biz elçilerimizi, (hakikati gözler önüne seren) apaçık mucize ve belgelerle gönderdik ve insanların adaleti ayakta tutmalarını sağlamak için, elçilerle birlikte kutsal kitabı ve bu kitap sayesinde, doğruyu eğriden ayırt etmeye yarayan en mükemmel adalet ölçüsünü indirdik...” (Hadid, 57/25)

Bütün peygamberlere şu üç şeyin verildiği görülmektedir:

1-Beyyinat: Yani, onların Allah’ın gerçek peygamberleri olduğuna dair açık işaretler, mucizeler. Hakkın ve batılın ne olduğu ayet ve delillerle ispat edilmiştir. Ayrıca inanç, ahlak ve beşerî münasebetler konusunda doğru ve yanlış yolun özellikleri, açıkça ve şüpheye mahal bırakmadan izah edilmiştir.

2-Kitap: İnsanoğluna muhtaç olduğu hidayetin yolunu bulabilmesi için verilmiştir.

3-Mizan: Tartı, yapıldığında hak ve batıl arasındaki farkı gösteren, düşünce, ahlak ve muamelât konusunda ifrat, tefrit ve itidal noktalarını ortaya koyan ilâhî ölçüdür. Allah, peygamberlerini insanlık âleminin saadetini sağlayacak kutsal kitaplarla, onlarda mevcut adalet ve insaf ilkelerine dayalı hükümleri uygulayınlar diye göndermiştir.³² Bu üç şeyin peygamberler ile birlikte dünyaya gönderilmesinin sebebi, onların ferdî ve toplumsal hayata adalet ve itidali hâkim kılmaları içindir. Böylelikle onlar, bir yanda Allah’ın kulları üzerindeki haklarını, insanın kendi üzerindeki haklarını ve sosyal ilişkilerde insanların birbirleriyle münasebetlerindeki haklarını ortaya koyup, bunları hakkıyla uygularlar. Onlar bu prensiplere dayanarak, toplumda zulmü kökten kaldıracak şekilde sosyal hayatı düzenlerler.³³

31 Ahzab, 33/43; Hadid, 57/9.

32 İbn Aşur, Tahir b. Muhammed, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, Daru't-Tunusiyye, Tunus 1984, 27/416; Es-Sabuni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, Daru'l-Kalem, Beyrut 1406, 3/328.

33 Geniş bilgi için bkz. Albayrak, Kamil Ruhi, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerce Tebliğ Edilen Temel Dini Esaslar*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Ü. SBE. İstanbul 2006.

Peygamberler, kutsal kitaplar ve bunların takipçisi olan Hak yolunun yolcuları, aynı ihtiyaca cevap vermiş, aynı vazifeyi yerine getirmişlerdir. Bundan dolayıdır ki, onlara Kur'an-ı Kerim'de "müzekkir" (hatırlatanlar) ve yaptıkları işlere "zikr" (hatırlatma), "tezkere" (hatıra) ve "tezkir" (hatırlatma) denilmiştir.³⁴

6- PEYGAMBERLERİN İSİMLERİ VE SAYISI

İlk peygamber, Hz. Âdem; son peygamber ise, Hz. Muhammed (s.a.s.)'dir. Bu ikisi arasında sayısını ancak Allah'ın bildiği kadar peygamberler gelip geçmiştir. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin sayısı ve tümünün ismi bildirilmemiştir; yalnız yirmi beş peygamberin adı zikredilir. Kur'an'da adları geçen peygamberler şunlardır: Âdem, İdris, Nuh, Hud, Salih, İbrahim, Lût, İsmail, İshak, Ya'kub, Yûsuf, Şuayb, Eyyûb, Zülkifl, Mûsâ, Hârûn, Dâvûd, Süleyman, İlyâs, Elyesa', Yûnus, Zekeriyâ, Yahya, İsâ ve Muhammed'den ibaret yirmi beş peygambere inanmak farzdır. Kur'an'da adı zikredilen Üzeyir, Lokman ve Zülkarneyn'in peygamber mi yoksa velî mi oldukları ihtilaflıdır.³⁵

Kur'an-ı Kerim'de her millete mutlaka kendi içlerinden seçilmiş bir peygamber gönderildiği açıkça beyan edilmiştir: **إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِن مِّنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ**

"Biz seni gerçek ile birlikte müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik. Hiçbir topluluk yoktur ki, içlerinden bir uyarıcı gelip geçmemiş olsun." (Fâtır, 35/24)³⁶

İslam inancında Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'le son bulan peygamberlerin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. 124.000 peygamberin gönderildiği hakkındaki Ahmed b. Hanbel'in Müsned adlı eserinde yer alan rivayet, bu konuda kesin delil olarak kabul edilmemiştir. Bu rivayetin isnat açısından çok zayıf olduğu hatta mevzu olduğu kaydedilmiştir. Bu gibi rivayetler, âhad yani mütevatir olmayan yolla geldiğinden bu hususta kesin delil olarak kabul edilemez. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle denilmektedir: **وَرُسُلًا قَدْ قَصَصْنَاهُمْ عَلَيْكَ مِن قَبْلُ وَرُسُلًا لَّمْ نَقْصُصْهُمْ عَلَيْكَ**

"Peygamberlerin bir kısmını bundan önce sana haber verdik, bir kısmını ise haber vermedik." (Nisa, 4/164) Bu ayette, Allah, elçilerin hepsini değil, sadece bir kısmını Hz. Muhammed'e bildirdiğini söylemektedir. Dolayısıyla peygamberlerin sayısını kesin olarak bildiren hadis,³⁷ bu ayete açıkça aykırılık arz etmektedir. Kanaatimizce doğru olan da budur. Peygamberlerin gerçek sayısını yalnız Allah bilir.

34 Söz konusu kavramlarla ilgili geniş bilgi için bkz. Bilgiz, Musa, "Kur'an'da Zikir Kavramının Anlam Alanı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 25, Erzurum 2006, ss. 209-236.

35 Nisa, 4/164; En'am, 6/83-87, 89; Enbiya, 21/48-91; Mü'min, 40/78.

36 Ayrıca bkz. Yunus, 10/47; İsrâ, 17/15.

37 Bkz. İbn Kesir, Ebu'l-Fida, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Tah: Sami b. Muhammed Selame, Daru Tibe, 1418, 2/470; Abduh, Muhammed, *Tefsiru'l-Menar*, Daru'l-Menar, 1367, 7/605-606; Yavuz, 'Peygamber', *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yay, 34/258; Elmalılı, 3/1529; El-Buti, Said Ramazan, *Kübra el-Yakiniyyat el-Kevniyye*, Daru'l-Fikr, Dimaşk 1997, s. 198

7- PEYGAMBERLERİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Peygamberlerin kişilik ve karakterleri tertemiz olup, özgeçmişlerinde yalan, iftira, ikiyüzlülük, sahtekârlık ve dolandırıcılık konusunda en ufak bir belirti yoktur. Bu nedenle, hayatlarının her safhasında dürüst ve doğru olanların, yalnızca bu konuda yani peygamberlik ve insanları hakka davet konusunda sözbirliği etmişçesine yalan söylemelerine imkân ve ihtimal yoktur. Savundukları davanın kendilerine kişisel çıkar sağladığı da söylenemez. Tam tersine, davaları uğruna son derece güç durumlara düştükleri, bedensel ve ruhsal eziyetler çektikleri, tutuklandıkları, dövüldükleri, işkence gördükleri, sürgün edildikleri ve çeşitli eziyetlerle öldürüldükleri görülmüştür.³⁸ Dolayısıyla, şahsi menfaat suçu kendilerine yüklenemez. Aksine bin bir güçlük ve engeller karşısında davalarına tamamıyla sadık kalmaları, samimiyet ve iyi niyetlerinin birer kanıtıdır. Onlar davalarına öylesine bağlıydılar ki, bunun için canlarını bile severek feda ettiler. Söz konusu insanların deli veya akli dengelerinin bozuk olduğu da iddia edilemez. Hayatın bütün meselelerinde hepsinin son derece akıllı, anlayışlı ve zeki olduğu olaylarla sabit olmuştur. Muhalifleri bile zaman zaman akıl ve zekâlarına hayran kalmışlardır. Bu öyle bir davadır ki, bunun için hayat boyunca mücadele etmişler, var olan imkânlarının tümünü seferber etmişlerdir. Bu insanların söylediklerinde akla aykırı bir şey de yoktur.

“Ve doğru yolu gösterme işi Allah’a aittir, hâlbuki kötü yollar da vardır.” (Nahl, 16/9) Bu ayette tevhid, rahmet ve ulûhiyet hakkında deliller ileri sürülürken peygamberliğe de kısaca değinilmiştir. Şöyle ki; dünyada İnsanlar için düşünme ve hareket etme konusunda çeşitli yollar vardır ve bunların fiilen izlenmesi mümkündür. Belli ki bütün bunlar hak yol değildir. Gerçek sadece tektir ve sahih bir hayat tarzı, doğru bir hayat nazariyesine dayanır. Bu doğru nazariyeyi, başka bir deyimle, doğru yolu bilmek insanın en büyük zarureti ve ihtiyacıdır. Hatta temel ihtiyacıdır. Bu öyle bir ihtiyaçtır ki, insan buna bizatîhi insan olduğu için ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaç karşılanmadığı takdirde ise insanın bütün ömrünün boşa gittiği söylenebilir.³⁹ “Şayet Allah isteseydi, hepimizi hidayete erdirirdi.” (Nahl, 16/9)

Nübüvvet, vahiy esasına dayanır. Allah’ın vahyine muhatap olmak, kişisel gayretlerle elde edilen bir makam değil, tamamen ilâhî bir lütuftur. (Cum’a, 62/4) Allah’ın bu seçiminde mal, mülk, saltanat, şöhret ve makamın hiçbir etkisi yoktur. (Zuhuruf, 43/31-32) Çok çalışmak ve ilâhî emirlere uymak suretiyle peygamber seçilmek de mümkün değildir. Kur’an, erkeklerden başkasının elçi olarak görevlendirilmediğini de bildirir.⁴⁰

38 Bakara, 2/91; Âl-i İmran, 3/183.

39 Mevdudi, 1/31-33.

40 Nahl, 16/43-44; Enbiyâ, 21/7.

Cenab-ı Hak, kendisine peygamberlik vereceği şahısları, yüksek ahlakî niteliklerle donatmıştır. Peygamberler, insan olmalarına rağmen üstün meziyetlere sahiptirler. Bu üstünlük, insanüstü bir nitelik değil, mükemmel insan olma konusundaki üstünlüktür. Peygamberler, diğer insanlar gibi yer, içer, çarşılarda dolaşır (Furkan, 25/20), evlenir (Ra'd, 13/38), hastalanır, acı duyar, zevklenir ve ölürlür. Evren üzerinde herhangi bir tasarrufları yoktur, Allah'ın iradesine etki edemez ve gaybı bilmezler. Onların gayb bilgileri, Allah'ın onlara bildirdiği miktardan ibarettir. (Araf, 7/188)

İslam akaidinde Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed, peygamberlerin büyükleri olarak kabul edilir. Kur'an, bu peygamberleri "ulu'l-azm" yani "azimet sahibi" ifadesiyle vasıflandırmaktadır. (Ahzab, 33/7) Ulu'l-azm peygamberler, aldıkları ağır görev ve yüklendikleri sorumluluk karşısında herhangi bir yılgınlık göstermeden dini insanlara tebliğ görevini yerine getiren, bütün zorluklara göğüs germede azim ve sebat gösteren peygamberler demektir.⁴¹

İslam inancına göre bütün peygamberler, peygamber olmak açısından eşittirler. Ancak peygamberler arasında derece farkının bulunduğu da bildirilmiştir. Bu konuda Kur'an'da şöyle buyrulur:

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِّنْهُمْ مَّن كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ

"İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan bir kısmı ile konuşmuş, bazılarını da derecelerle yükseltmiştir..." (Bakara, 2/253)

Bütün peygamberlerde ortak olan sıfatları şu beş maddede toplamak mümkündür: Emanet, sıdk, fetânet, ismet, tebliğ.

1-Emanet: Gerçek anlamda insanların güvenini kazanmış ve Allah'ın bildirdiği esasları tam olarak aktaran anlamına gelmektedir. Bütün peygamberler son derece emin, güvenilen, dürüst ve seçkin şahsiyetlerdir. Onlardan her hangi bir hıyanet asla meydana gelmez. Kur'an-ı Kerim'de, peygamberlerin emanet sıfatlarından söz eden ayetler vardır.⁴²

2-Sıdk: Peygamberlerin, ilâhî hükümleri, emir ve yasakları insanlara tebliğde ve verdikleri haberlerde doğru sözlü olmalarıdır. Peygamberlerin yalan söylemeleri asla caiz değildir. Hiç bir peygambere kavmi tarafından; "Sen daha önce yalancı biriydin." denilememiştir. Çünkü peygamberlerin sözleriyle davranışları arasında hiç kimsenin itiraz edemeyeceği bir uyumun olması gerekir.

41 Geniş bilgi için bkz. Kahraman, Mustafa, *Müslüman Kelamında Peygamberin Görevi*, Ankara Ü. SBE., Doktora Tezi, Ankara 2007; Karamanlı, Durmuş Ali, *Kur'an-ı Kerim'de Ulu'l-Azm Peygamberlerin Örnek Özellikleri*, Sakarya Ü. SBE. Yüksek Lisans Tezi, 2002.

42 A'raf, 7/68; Şuarâ, 26/125, 143, 162, 178; Âl-i İmrân, 3/161.

3-Fetnet: Peygamberlerin üstün bir akletme yeteneğine, zekâya, kuvvetli bir hafıza ve yüksek bir ikna gücüne sahip olmalarıdır. Onlar hakkında akletme ve hafıza zayıflığı, delilik ve gaflet gibi noksan sıfatlar asla caiz değildir. Peygamberler, herkes tarafından takip edilebilecek üstün vasıflı, yüksek ahlaklı, kâmil ve örnek insanlardır. Onlar, her hususta çok güzel birer örnek oldukları için, Allah sevgisi ve imanı aşılایarak onların hayatlarında esaslı değışiklikler yaparlar.

4-İsmet: Peygamberlerin vahyin tebliğı, beyanı (açıklanması) ve tatbiki konusunda hataya düşmekten korunmuş olmaları demektir. Bir başka ifadeyle peygamberlerin gizli ve aşikâr her türlü günah ve peygamberlik şerefiyle bağdaşmayacak davranışlardan uzak bulunmalarıdır. Zira peygamberler, insanlık için uyulması istenen en mükemmel örnek ve önder şahsiyetlerdir. Peygamberlerden büyük hata sadır olmaz; bir tür ayak sürçmesi olarak nitelenebilecek “zelle” denilen bazı fiiller söz konusu olabilir. Bu durumlar ise, hemen ya kendisi veya bizzat Cenab-ı Hakk tarafından tashih edilir ve edilmiştir de...⁴³ Peygamberler, Allah'tan gelen vahyi insanlara aktarma konusunda masumdurlar. Şeytan onlara inemez ve vahye hiçbir müdahalede bulunamaz. (Şu'arâ, 26/210-212) İsmet'in peygamberlerde bulunması gereken bir sıfat olduğunda, tüm İslam bilginleri görüş birliği içindedir. Ancak niteliğı ve kapsamı üzerinde görüş ayrılıkları mevcuttur. Her konuda orta yolu gözeten İslam, peygamberlerin temel nitelikleri ve özellikle de ismet sıfatı konusunda da onları Hıristiyanlıktaki gibi ilâh mertebesine çıkarmamış, Allah'ın elçisi ve kulu kabul etmiştir.⁴⁴ İslam inancında peygambere veya salih kişilere akraba olmak, kurtuluş için yeterli değildir. (Hûd, 11/43, 46, 81)

5-Tebliğ: Peygamberlerin “emin” yani güvenilir ve “sadık” olmaları, kendilerine bildirilen ilâhî gerçekleri, bir şey ekleyip çıkarmadan bildirmeleri anlamına gelmektedir. Peygamberlerin tebliğ sıfatının kapsamında, “beyan/tebyin” ve tatbik de bulunmaktadır. Bu sebeple din, sadece bildirilen vahiyden ibaret değil, bu vahyin açıklama ve hayattaki uygulamasını da ihtiva etmektedir. Peygamberler, ilâhî tebliğleri insanlığa ulaştırmak için ellerinden gelen gayreti göstermekle yükümlü tutulmuşlardır. Hz. Muhammed, “kalbinde hiçbir şey gizlemeden” (A'raf, 7/2) ve “taviz vermeden, açıkça ilan etmekle emredilmiştir.” (Hicr, 15/94)⁴⁵

Kitab-ı Mukaddes'te bazı peygamberlerle ilgili olarak verilen bilgiler, hem gerçeklere hem de İslam'ın peygamberlik inancına hiçbir şekilde uymamaktadır. Sı-

43 Bkz. Bakara, 2/35-37; Hûd, 11/45-47; Yûsuf, 12/23-24; Kasas, 28/15; Abese, 80/1-10.

44 Mâide, 5/72-73,75; Tevbe, 9/30; A'râf, 7/188.

45 Peygamberlerin sıfatları hakkında geniş bilgi için bkz. El-Butî, s. 202-213; Almadov, Akhmed, *Kur'an-ı Kerim'de Peygamberlerin Vasıfları ve Örnek Davranışları*, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Ü. SBE. Kayseri 2010, s. 12-28.

radan insanlar tarafından bile işlenmesi hoş karşılanmayacak olan bu yasak fiilleri, peygamberlerin yaptığını iddia etmek, bu yüce şahsiyetlere karşı hem haksızlık hem de saygısızlıktır.

Peygamberlerin Ümmetlerine Şahitliği

Yüce Allah, ilâhî daveti tebliğ konusunda peygamberlerden, o daveti kabul edip etmeme açısından da toplumlardan hesap soracağını bildirmektedir. (A'raf, 7/6) Ayrıca peygamberler, ümmetlerinin doğru veya yanlış davranışlarına şahitlik edeceklerdir: “(Her ümmetten bir şahit çıkarırız: Delilinizi getirin deriz. İşte o zaman gerçeğin Allah’a ait olduğunu kesin olarak bilirler ve uydurdukları şeyler kendilerinden kaybolup gider.” (Kasas, 28/75)⁴⁶ Peygamberlerin, aleyhlerinde şahitlik yapacağı insanlar, onlara inanan ve izlerinde giden kimseler değil, onlara inanmayan yahut inanmış görüldüğü hâlde tutum ve davranışlarıyla onların izinde gitmeyenlerdir. Suçlular, artık o mahkemede asla suçlarını gizleyemeyeceklerdir: “O gün ağızlarını mühürleriz; elleri bize söyler, ayakları onların yaptıklarına şahitlik eder.” (Yâsîn, 36/65)

8- NÜBÜVVET VE MUCİZE İLİŞKİSİ

Peygamberler, peygamberliği ispat eden ve insanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları olaylarla desteklenir. Bu olağanüstü olaylar, İslam kültüründe “mucize” olarak isimlendirilir. Kur’an-ı Kerim’de bu gibi olaylara “ayet” denilmektedir. Ayet; apaçık alamet, kesin delil, belge, mucize, yakîn ve katiyet ifade eden şey, hâl, keyfiyet ve emare demektir. Terim olarak ise Allah’ın varlığını, birliğini ve insanlara apaçık gerçekleri bildiren delil, belge demektir. Her bir peygambere Allah tarafından verilen olağanüstü olaylar, sınırlı sayıdadır. Çünkü olağanüstü olayların fazlalığı, muhatapların dengesini bozar. Hayatta olağanüstü olaylar zaman zaman görülebilirse de, hayat, olağanüstü olaylardan ziyade olağan olaylar alanıdır. Mümin, tabiatı ve tabiat kanunlarını yaratanın Allah olduğunu bilir ve inanır. Bu kanunları yaratan Allah olduğuna göre, onları istediği zaman ve mekânda farklı bir şekilde kullanma kudretine de elbette sahiptir.

Cenab-ı Hakk, Kur’an-ı Kerim’de peygamberlere verilen bazı mucizeleri zikretmektedir.⁴⁷ Peygamberlerin bu mucizelerine rağmen muhataplarının çoğu, onlara karşı çıkmış ve getirdikleri mucize ve vahiyleri, “eskilerin masalları, uydurulmuş beşer sözleri, açık bir sihir” diye nitelendirmişlerdir.⁴⁸ Bu mucizelerin bir kısmı, inanmak isteyenleri etkilemeye, bir kısmı da inkâr edenleri helak etmeye yönelik olmuştur. Bu bağlamda Hz. Nuh’a tufan ve tufandan gemi ile kurtulma (Hud, 11/36-48), Hz. Yakub

46 Ayrıca bkz. Nisa, 4/41; Nahl, 16/84, 89.

47 Aydın, “Peygamberlik ve Mucize”, *Diyanet Aylık Dergi*, DİB. Yay. Cilt: 20, Sayı: 1, ss. 27-29.

48 Enam, 6/25; İsrâ, 17/101; Mü’minûn, 33/24; Furkân, 25/5-6; Yâsîn, 36/13-15.

(a.s.)'un, oğlu Yusuf (a.s.)'un gömleğini yüzüne sürmesi sonucu gözlerinin açılması (Yusuf, 12/92-96), Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması, karıncanın sözünü anlaması (Neml, 27/18-28), Hz. İsa'nın, Allah'ın izniyle çamurdan kuş yapıp ona üflediği zaman canlı bir kuş olup uçuşması, ölülere diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirmesi. (Mâide, 5/110) Hz. Salih'e kayadan çıkarılan deve (Hud, 11/61-68), Hz. İbrahim'e ateşin kendisini yakmaması (Enbiyâ, 21/51-71), Hz. Musa'nın elindeki asanın yılan hâline gelmesi (A'râf, 7/103-107), Hz. Musa'nın asasının, Firavun'un huzurundaki sihirbazların sihir sonucu hareket eden ip ve sopalarını yutuvermesi (Tâhâ, 20/17-21, 65-70), asasını denize vurunca denizin yarılip İsrailoğullarının bu yoldan geçmesi, Firavun ve ordusunun geçeceği sırada denizin tekrar kapanıp onları boğması (Şu'arâ, 26/61-66), Hz. İsa'ya gökten indirilen sofraya, ölülere diriltme, evde yenilen ve yenilmeyip saklanan şeyleri haber verme (Âl-i İmrân, 3/45-49), Hz. Muhammed'e Kur'an, İsrâ ve Mirac (İsrâ, 17/1), Bizanslıların İranlıları yeneceklerini savaştan önce bildirme (Rûm, 30/2-4), gökyüzündeki ayın ikiye yarılması (Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfikûn, 8), Hz. Peygamber'in İsrâ-Mirac olayını yaşaması, taşın konuşması (Müslim, Fedâil, 2), hurma kütüğünün inlemesi (Buhârî, Menâkıb, 25) gibi birçok mucizeler verilmiştir. Son peygamber için en büyük mucize, akla hitap eden, kesin ve şüphesiz ilme dayanan Kur'an olmuştur.⁴⁹

Gerçek şu ki; başta Hz. Muhammed (s.a.s.) olmak üzere, bütün peygamberler, hayatları boyunca herkese güven ve emniyet vermişlerdir. Onların güçlü ve dürüst şahsiyetleri, sağlam karakter, güzel ahlak, adalet ve merhametleri, doğruluk ve güvenilir olmaları, cesaret ve istikametleri, parlak zekâ ve dirayetleri, elde ettikleri eşsiz başarılar, sabır ve tahammülleri, haksızlık karşısındaki duruşları, sahip oldukları belagat ve fesahatleri, gösterdikleri hissî mucizelerden daha tesirli olmuştur. Yani onların hayat tarzları ve insanlara yönelik muameleleri, davet konusunda oldukça etkili olmuştur. Bu tavır ve nitelikler, onların Allah'ın Rasûlü olduğuna hem kendi zamanlarında ve hem de kendilerinden sonra kesinlikle delâlet etmektedir.

9- PEYGAMBERLİĞİN SON BULMASI

Kur'an-ı Kerim, Müslümanlara, yalnız İslam Peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'e değil, bütün peygamberlere inanmayı da emretmektedir. İslam dini, bu özelliğiyle, hiç bir dinin erişemediği derecede evrensel bir insanlık dini olma vasfını kazanmaktadır.⁵⁰ Bütün dünya milletlerine hitap etmek, insanları kardeşliğe, barış, huzur ve mutluluğa davet etmek demektir. Kur'an'ın bildirdiğine göre, Hz. Muhammed (s.a.s.), bütün insanlık âlemine ve bütün milletlere hitap etmek üzere gönderilen bir peygamberdir.

49 Bakara, 2/23-24; Ankebût, 29/47-51; Ahzâb, 33/39-40.

50 Bakara, 2/177, 285; Nisâ, 4/ 136.

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا رَحْمَةً لِّلْعَالَمِينَ

“Biz seni bütün varlık âlemleri için sırf bir rahmet vesilesi olman için gönderdik!” (Enbiyâ, 21/107)

وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Biz seni ancak bütün insanlara müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bilmezler.” (Sebe; 34/28)

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ فَأَمَّا بِلِلَّهِ وَرَسُولِهِ إِنَّا رَسُولُ اللَّهِ

“De ki: “Ey insanlar, ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan, kendisinden başka tanrı bulunmayan, yaşatan, öldüren Allah’ın elçisiyim. Gelin Allah’a ve O’nun ümmi peygamberi olan elçisine inanın -ki o (peygamber) de Allah’a ve O’nun sözlerine inanmaktadır- ona uyun ki, doğru yolu bulabilirsiniz!” (A’raf, 7/158)

Hz. Muhammed’den sonra artık peygamber gönderilmeyecektir.

مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِّن رِّجَالِكُمْ وَلَٰكِن رَّسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ وَكَانَ اللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

“Muhammed içinizden hiçbir erkeğin babası değildir, lâkin Allah’ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur. Allah her şeyi hakkıyla bilir.” (Ahzâb, 33/40) Onun peygamberliği kıyamete kadar devam edecektir.⁵¹ Bu kurallar, İslam’ın ve en son mukaddes kitap Kur’an’ın bildirdiği gerçeklerdir.⁵² Onun getirdiği İslam dini, bütün insanlığın dinidir, yaratılış gayesine en uygun olan bir dindir. Onun getirdiği kitap (Kur’an) hiç bir değişikliğe uğramaksızın kıyamete kadar Allah tarafından korunmuş olacaktır. (Hicr, 15/9) Bu sebeple onun getirdiği hükümlerin tamamı, kıyamete kadar kalıcıdır. Diğer peygamberlere verilen sahifeler bugün mevcut değildir. Tevrat, İncil ve Zebur’un da orijinal nüshaları yoktur; eldeki nüshalar ise tahrif edilmiştir.

Önceki peygamberlerin peygamberliği belli bir topluma yönelikken, onun peygamberliği bütün insanlık âlemini ve bütün zamanları kuşatıcıdır. Yani onun peygamberliği, kıyamete kadar sürecektir. O son peygamber olunca, onun getirdiği dinin de en son ve en mükemmel din olması tabiidir. İslamiyet, kıyamete kadar en son ve en mükemmel din olarak devam edecektir. Kur’an bu hususu şu ifadelerle dile getirir:

الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتَمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ الْإِسْلَامَ دِينًا

“Bugün size dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslam’ı beğendim...” (Mâide, 5/3)

51 Yavuz, Yusuf Şevki, “Nübüvvat”, *İslam Ansiklopedisi*, TDV. Yay. İst. 2007, 33/279.

52 Sebe; 34/28; A’raf, 7/158.

Peygamberimizin nübüvveti ve tebliğ ettiği Kur'an, daha önceki bütün kitapları içerik olarak ihtiva ettiği gibi, onların unutulmuş veya yozlaştırılmış muhtevasını da hatırlatan bir zikir olarak kıyamete kadar geçerliliğini sürdürecektir. Kur'an'ın ihtiva ettiği inanç esasları, sosyal ve hukukî prensipler, her devirdeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılayacak ve onları dünyada da ahirette de mutlu kılacak niteliktedir. Çünkü Kur'an, aslına uygun olarak korunabilmiş yegâne ilâhî kitaptır. Getirdiği din, en son ve en mükemmel dindir. (Mâide, 5/3) Hz. Muhammed (s.a.s.)'in peygamberlerin sonuncusu olduğu inancına "hatm-i nübüvve" adı verilir. Yani nübüvvetin son bulmasıdır. Bunun anlamı şudur: Artık Hz. Peygamber'den sonra ilâhî vahiy de, ilâhî kitap da peygamber de gönderilmeyecektir. Yani Hz. Muhammed'in şahsiyeti ve onun getirdiği Kur'an, bütün dünyanın ıslahı için yeterli iki kaynak hükmündedir. Dolayısıyla bunlara tabi olan İslam ümmeti de bütün insanlığın huzur ve refahı için mücadele edecek ve örnek olabilecek bir ümmet niteliğindedir. Peygamberimizin getirdiği din, diğer ilâhî dinleri yürürlükten kaldırmıştır. Getirdiği din ve örnek şahsiyetiyle son peygamber olarak Hz. Muhammed, bütün peygamberleri kıyamete kadar temsil edecektir.⁵³

SONUÇ

Kur'an, peygamberlik olayını evrensel bir olgu olarak görmektedir. Bunun için Kur'an'da, her millete Allah'ın elçilerinin gönderildiği bildirilmiştir. Peygamberlik, vahiy esasına dayanır. Allah'ın vahyine muhatap olmak, kişisel gayretlerle elde edilen bir makam değil, tamamen ilâhî bir lütuftur. Cenab-ı Hak, kendisine peygamberlik vereceği şahısları, yüksek ahlakî niteliklerle donatmıştır. Peygamberlik, Allah ile insanlar arasında dünya ve ahiretle ilgili ihtiyaçların giderilmesi amacıyla yapılan elçilik görevidir. Toplumlara ve insan onurunu yok eden davranışlardan kurtarmak, onlara dünya ve ahirete yönelik sorumluluklarını öğretme ve mutluluğa ermelerini sağlamak için peygamberlere ihtiyaç vardır. Peygamberler, insanlara ahlakî faziletleri, medenî hükümleri, içtimaî münasebetleri, faydalı ve zararlı hususları bildirmişlerdir. Böylece, maddî ve manevî sahada insanlar için tam bir önder olmuşlardır. Peygamberler, sadece ibadet kurallarını değil, evrensel ahlakî ve insanî değerleri de insanlık âlemine kazandırmışlardır. Peygamberlerin ve mesajlarının etkisi, zaman ve mekân sınırlarını aşmış, dinî, ahlakî, sosyal, ekonomik, politik, kültürel ve eğitim gibi hayatın bütün yönlerine nüfuz etmiştir.

53 Almadov, s. 49-52; Aslan, Abdulgaffar, "Kur'an'a Göre Hz. Peygamberin Son Peygamber Oluşu ve Yalancı Peygamberlik", *IV. Kutlu Doğum Sempozyumu*, SDÜ. İlahiyat Fak. Yay. Isparta 2001. ss.101-126.

Peygamberlere imanın bütün peygamberleri kapsaması gerekir. Allah'ın elçileri arasında ayırım yapıp, bir kısmını kabul bir kısmını inkâr, şüphesiz küfür olarak nitelenmiş ve böyleleri için çok şiddetli azabın olduğu bildirilmiştir. İslam inancında Hz. Âdem'le başlayıp Hz. Muhammed'le son bulan peygamberlerin sayısı hakkında kesin bilgi yoktur. Bütün peygamberlerde doğruluk, güvenilirlik, akıllı ve zeki olma, günah işlememe ve aldıkları emirleri değiştirmeden insanlara aktarma nitelikleri vardır. Kur'an'da yirmi beş peygamberin ismi geçmektedir. Bunların dışında üç kişi daha vardır ki, bunların peygamber olup olmadıkları kesin değildir. Her peygambere peygamberliklerini ispat etmek, insanların onlara iman etmelerini sağlamak, inanmak isteyenlerin hidayete ulaşmalarını kolaylaştırmak, inananların kalplerini takviye etmek amacıyla hissi yani bizzat müşahede olunabilen ve akılla algılanabilen mucizeler verilmiştir.

Dinimiz İslam'a göre, bütün insanlığın ihtiyacını karşılayabilecek yeterlilikte en mükemmel ve en son kitap Kur'an'dır. Hz. Muhammed ise en son ve en mükemmel örnek ve önder bir şahsiyettir. Kur'an'dan sonra bir kitap gelmeyeceği gibi, Peygamberimizden sonra da başka bir peygamber gönderilmeyecektir. Bu konuda ayet ve hadisler, hiçbir şüpheye meydan vermeyecek nitelikte çok açık ve kesindir.

DİNE DAVET METODU AÇISINDAN “ASHABU’S-SEBT” KISSASININ TAHLİLİ

Abdülkadir ERKUT*

Özet:

İslam’a çağrı anlamına gelen davet, sadece sözlü bir faaliyet olmayıp sözlü daveti mümkün ve sürekli kılacak bütün çabaları içermektedir. Bu yüzden davet sorumluluğu tüm inananları kapsamaktadır. Ashabu’s-Sebt kıssasının anlatımı sırasında Araf suresinin 164. ayetinde yer alan bir diyalog, davetin kapsamını ve sürekliliğini vurgulamaktadır. Söz konusu ayetten hareketle davet metodu konusunda bir ilkeye ulaşmak mümkündür. Buna göre davette sonuç odaklı değil süreç odaklı bir yaklaşım benimsenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kur’an, Davet, Ashabu’s-Sebt.

The Analysis of the Qur’anic narrative “Ashab al-Sabt” regarding the Method of the Divine Call

Abstract:

The Divine call, which means invitation to Islam, implies not only verbal activities but also all physical activities to perpetuate the verbal invitation. Therefore, the responsibility of the call to religion belongs to all believers. A dialogue in verse 164 of Surah al-A’raf on Ashab al-Sabt in the Qur’an emphasizes the extent and the continuity of the divine call. It is possible to reach a principle on the active method of invitation within this verse. So, the approach to the method of invitation should not be result focused but rather focused on process and procedure.

Key Words: Qur’an, The Divine Call, Ashab al-Sabt.

* Dr., Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı

GİRİŞ

İslam, bütün insanlara hitap etmekte, hitabıyla insanların iki dünyadaki iyiliğini amaçlamaktadır. Bu itibarla başta Kur'an vahyine muhatap olan Peygamber sonra da inananlar İslam'ın hakikatlerini insanlara duyurmak, onları bu hakikatlere davet etmekle mükellef olduğundan, davet konusu Müslümanlar için her zaman önem ve güncelliğini koruyan bir konudur. Diğer taraftan Kur'an'da, cumartesi günü balık tutmaları yasaklanan fakat bu emre riayet etmedikleri için cezalandırılan Ashabu's-Sebt kıssasının anlatımı sırasında şöyle bir diyalog yer almaktadır: "İçlerinden bir topluluk: "Allah'ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?" dedi. Onlar dediler ki: Rabbinize mazeret beyan edelim diye, bir de sakınırlar ümidiyle (öğüt veriyoruz)."¹

Söz konusu diyalogda soru sahiplerinin cumartesi yasağını ihlal edenler mi yoksa onları bu ihlalden menedenler mi olduğuna dair iki görüş mevcuttur. Ayet-i kerimede yer alan soru sahipleri cumartesi yasağını ihlalden meneden necat ehli olarak kabul edildiğinde, bu sorunun anlam ve amacı hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmektedir. Sorunun amacıyla ilgili, cumartesi yasağını ihlal edenlerle ilgili bir tespit, cumartesi yasağını ihlal edenleri öğüt almaya teşvik veya davetin faydasından ümitlerini kesenlerin davete devam edenlere soru sorması şeklinde ihtimaller söz konusudur. Sorunun amacı sonuncu madde ise, bu durumda soru ile soru sahiplerinin ehli necat olmasının nasıl telif edileceği diğer bir konudur. Buna göre soru sahiplerinden davet sorumluluğu düşmüştür; bunun sebebi ya davetin farzı kifaye olması ya da muhataba davetin tesir etmemesidir. Söz konusu iki durumu telif eden diğer bir görüşe göre ise, ayet, soru sahiplerinden davet sorumluluğunun düştüğünü ifade etmez. Söz konusu soru sahipleri necat ehli olsa da ayetin bağlamı onların sorumluluklarını yerine getirmediklerine işaret etmektedir. 164. ayette geçen soru sahiplerinin kimliği ve sorunun amacı konusundaki bu görüşlerin hepsinin aynı anda doğru olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Bu durumda söz konusu görüşlerin tahlil edilmesi gerekir ki, bu makede amaçlanan da budur.

1- DAVET VE DAVETİN KAPSAMI

Arapçada d-a-v kökünden türeyen davet kelimesi sözlük anlamıyla yiyeceğe ve içeceğe çağırarak demektir.² Kelimenin kökünde çağırarak, istemek, ad koymak, bir şeyi yapmaya teşvik etmek, yardım istemek, ibadet etmek, Allah'a yönelmek anlam-

1 Araf, 7/164.

2 Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ (444), *Mucemu Mekâyisi'l-luğa* (tahk. Abdüsselam Muhammed Harun), Dârul Ciyil, Beyrut-ts., II, 279; Ebu'l-Fadl Muhammed b. Cemâlüddin b. Mükrim İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdir, Beyrut t.s., XIV, 260.

ları vardır.³ Terim olarak davet, İslam’a ve onun esaslarının uygulanmasına çağrı anlamını ifade eder.⁴ Tebliğ, irşad, vaaz, nasihat, inzar, tebşir, emri bil maruf, nehyi anil münker gibi terimler sözlük anlamı itibariyle davetten farklı olmakla birlikte, uygulama veya gayeleri bakımından aynı veya yakın manaları ifade eden, birbirinin yerine kullanılan benzer ve özdeş kavramlardır.⁵

Âl-i İmran suresindeki şu ayette hayra davet, emri bil maruf, nehyi anil münker kavramları birlikte zikredilmiştir: “Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”⁶ Bu kavramların birbirlerine atfedilmiş olması birbirlerinden farklı olmalarını gerektirir. Buna göre hayra davet diğer ikisine şamildir; önce bir cins olarak hayra davet, sonra altında bulunan iki nevi zikredilmiş olmaktadır.⁷ Bu kullanım, emri bil maruf ve nehyi anil münker ikilisinin diğer hayırlara üstünlüğündeki ziyadeliği ifade etmektedir.⁸ Buradan hareketle makalede, dini insanlara ulaştırma ve yayma çabalarını ifade eden kavramlar arasında en kapsayıcı olması itibariyle “davet” kavramı kullanılmıştır.

Davetin amacı, dine uygun, faziletli, sulhun hâkim olduğu hayat tarzıdır. Davet konusunda fertlerin görevi, eğitime, uyarma, aydınlatma gibi barışçı teşebbüsler ve iyiliğe ortam hazırlamakla sınırlıdır. Bu konuda yaptırımli fiili müdahaleler resmî kurumlara aittir.⁹ Bununla birlikte davet, öğüt vermekten/sözlü davetten ibaret görülmemeli, davet görevini yerine getirirken kullanılacak üslup ve vasıtalar sadece sözlü uyarılarla sınırlı kalmamalıdır.¹⁰ Zira sözlü davetin öncesinde ve sonrasında yapılması gereken faaliyetler de davet çerçevesinde mütalaa edilmelidir. Kelimenin sözlük anlamıyla ilişki kurulursa, yemek davetinin öncesinde belli bir çaba ve hazırlık devresi olduğu gibi dine davet için de aynı durum geçerlidir. Davet eden kişinin sözünü

3 Râğıb el-İsfahâni, *Müfredâtü’l-Elfâzı’l-Kur’ân* (tahk. Safvan Adnan Davudi), Dâru’l-Kalem, Dimaşk 1992/1412, s. 315. İbn Manzûr, *Lisânul Arab*, XIV, 257-260.

4 Mustafa Çağrırcı, “Da’vet”, *DİA*, İstanbul-1994, IX, 16.

5 Çağrırcı, Da’vet, IX, 16; Mehmet Soysaldı, “Kur’an’da Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kavramların Analizi”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 39; Sayı: 3; Temmuz Ağustos Eylül- 2003, s. 63.

6 Âl-i İmran, 3/104.

7 Muhammed er-Râzî Fahrüddîn İbnü’l-Allâme Ziyâuddin Ömer (604), *Mefâtihu’l-Ğayb*, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1401/1981, VIII, 182-183; Ebu’l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî (538), *el-Keşşâf an Hakâkiki Ğavâmizi’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvil fi Vücûhi’t-Te’vil*, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1415, I, 390; Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Yenda Yayın-Dağıtım, İstanbul ts., II, 392. Ahmet Önkâl, *Rasulullahın İslam’a Davet Metodu*, s. 23; 27-28. Abdülcelil Candan, *Ömür Boyu Davet*, İnsan Film ve Yayıncılık, İstanbul 2011, s. 49.

8 Ebu’l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd el-Alûsî (1270), *Rûhu’l-Meâni fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’ül-Mesâni*, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut t.s., IV, 21.

9 Çağrırcı, “Emir bil maruf nehyi anil münker”, *DİA*, XI, 139.

10 Seyyid Muhammed Nuh, *İslam’a Davetin Öncelikleri* (Trc. M. Kasadar), Ravza Yayınları, İstanbul 2010, s. 36.

dinlemeye ve kabullenmeye hazır olan, çok nadirdir. Muhatabın, duygusal, kültürel, sosyal, ekonomik vs. yönlerden, hakikati kabulünün önünde çeşitli engeller söz konusu olabilir. Bu durumda davet etmek aynı zamanda o engelleri ortadan kaldırmayı, muhatabın daveti dinlemeye hazır olması için gerekli şartları sağlamayı, bunun için çeşitli meşru yöntemleri kullanmayı da gerektirir. Öte yandan daveti kabul eden muhatabın, bunun gereklerini yerine getirmesinin önünde de çeşitli engeller olabilir. Barışçıl ortamda yapılacak bütün bu faaliyetler davet kapsamında değerlendirilmelidir.

Nitekim şu hadis davetin kapsam bakımından genişliğini ifade etmektedir: “Kim bir kötülük görürse onu eliyle, buna gücü yetmezse diliyle onu değiştirsin. Buna da gücü yetmezse kalbiyle ona öfke duysun. Bu ise imanın en zayıf derecesidir.”¹¹ Hadiste kötülükleri kalben çirkin görmenin temel kaide olduğu ifade edilmektedir. Çünkü bu kaide diğer bütün merhalelerde vardır; elle değiştiren de dille engellemeye çalışan da aslında o kötülüğe buğz etmektedir.¹² Buna göre kalp, davetin temelidir; kalbin rolü davet faaliyetinde süreklidir. Dil ve el unsuru ise bu temel ve sürekli kalbî bilinci gerçekleştirme aracıdır. Bu yüzden daveti Kur’anî ilkeler çerçevesinde¹³ icra edebilmeyi sağlayan dil ve el unsurunun icra alanı, davet bilincinin sürekliliğine bağlı olarak oldukça kapsamlıdır.

2- DAVETİN HÜKMÜ

Davetin farziyeti konusunda ihtilaf olmamakla beraber, farzı kifaye mi yoksa farzı ayn mı olduğu konusunda görüş ayrılığı söz konusudur. Görüş ayrılığı, şu ayetin anlaşılması konusundaki ihtilafa dayanmaktadır:

“Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir.”¹⁴

Birinci görüşe göre ayette geçen “min” edatı teb’ız ifade ettiğinden davet farzı kifayedir. Bu görüş sahipleri, davet görevini yerine getirebilmek için bazı şartların gerekliliğini delil olarak getirmişlerdir. Buna göre davet, hayrı, marufu ve münkeri bilmeyi gerektirir. Çünkü cahil olan kişi batıla çağırabilir, münkeri emredip, maruftan nehyedebilir; kendi mezhebinin hükmünü bilip muhatabının mezhebinin hükmünü bilmediğinde muhatabı münker olmayan bir şeyden nehyetmiş olur. Öte yandan yumuşak davranmak gereken yerde sert, sert davranmak gereken yerde yumuşak davranabilir. Emredip nehyedeceği şeyi bilmek, birçok ilim, konu, hüküm ile ilgilenmek, birçok zorunlu sıfatla nitelenmiş olmak, herkes için kolay değildir. Sadece Müslü-

11 Ebu'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbüri (261), Sahîh, Beytü'l-Efkâri'd-Devliyye, Riyad 1998/1419, İman, 20.

12 Hemmam A. Rahman Said, *İslam'a Davet Esasları*, (trc. M. Eren), Nida, İstanbul 2011, s. 202-203.

13 Nahl, 16/125; Yusuf, 12/108.

14 Âl-i İmran, 3/104.

manların içinden seçilmiş bir grup, bu özelliklere sahip olabilir. Bu durumda davet sorumluluğunun ümmetin bir kısmı olan âlimlere yönelik olduğu sabittir.¹⁵

İkinci görüşe göre “min” edatı beyan için olup ayetin manası da şudur: “Ey Müslümanlar, hepiniz hayra çağıran, iyiliği emreden, kötülüğü meneden bir topluluk olunuz.” Buradaki “min” edatı sair cinslerden muhatapları tahsis etmekte, emrin muhataplara olduğunu tekit etmektedir. “Min” edatının bu anlamda kullanılması Arapçada mevcuttur. Mesela “Çalışkan öğrenciler olunuz.” anlamında “liyekün minküm tullebun müciddune” denir. Nitekim Kur’an’da da bu anlamda kullanılmaktadır.¹⁶ Ayet, bu görevi tüm Müslümanlara yüklemekte, bu görevi yerine getirmesi için her Müslümana hitap etmektedir. Çünkü davetin ümmetin tamamına vacip olduğunu belirten ayetler vardır. Ayrıca hiçbir mükellef yoktur ki eliyle, diliyle veya kalbiyle daveti yerine getirebilecek olmasın.¹⁷ Öte yandan davet için ilim şart olmakla beraber, ilim parçalanmaz bir bütün değildir. Zira bir meseleyi bilip diğerini bilmeyen, birinin âlimi, diğerinin cahilidir. Bu durumda kişi bildiği konuyu tebliğ etmekle sorumludur. “Davet âlimlere vaciptir, diğerlerine vacip değildir.” demek, “Davet, davette bulunacağı meseleyi ve onun hükmünü bilene vaciptir.” demektir. Bu kişi, toplumdan herhangi biri de, ilimde büyük pay sahibi olan biri de olabilir. Dolayısıyla her Müslüman bildiği miktarda davetle sorumludur.¹⁸ Davet görevi, etkinliği ne olursa olsun, belli bir grubun omuzlarında değil, Müslümanlığına samimi olan herkes için söz konusudur.¹⁹

Davet, geniş kapsamlı bir faaliyet olduğuna göre, onu sadece âlimlere tahsis etmek gerekir. Bu durumda davette bilginin önemi ile davet görevinden bütün Müslümanları sorumlu tutan naslar telif edilmelidir. Buna göre davet bütün Müslümanlara farzdır. Bu görevi bizzat yapabilenler bunu direkt olarak yapar, diğerleri de onlara yardımcı olarak dolaylı yoldan bu vazifeyi ifa ederler.²⁰ Bu durumda Müslümanlar güç ve imkânları doğrultusunda davetle meşgul olacak; ayrıca bir davetçiler grubu teşekkül edecek, onlar bu gruba girecekleri seçmek, onlara destek olmak, yardımcı olmak, onları kontrol etmek gibi kendilerine uygun düşen görevleri yerine getireceklerdir.²¹ Özellikle

15 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 180-182; Ebu'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî (597), *Zâdü'l-Mesîr fi İlimi't-Tefsîr*, el-Mektebü'l-İslâmi, Beyrut 1404, I, 434; Salâh Abdülfettâh el-Hâlidî, *Tasvîbât fi Fehmi Ba'di'l-Âyât*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk 1987/1407, s.195.

16 Hac, 20/30; Allah bu ayette putların bir kısmından değil bütün putlardan uzak durmayı murad etmiştir. Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Beğavî (516), *Meâlimu't-Tenzil* (Tahk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd.), Dâru Taybe, Riyad 1409, II, 84-85.

17 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VIII, 180-182; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, I, 434; Hâlidî, *Tasvîbât* s. 195.

18 Abdülkerîm Zeydân, *Usûlü'd-Da've*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2005/1436, s. 312.

19 M. Saîd Ramazan el-Bûtî, *İslâm'a Davet Metodu*, (trc. M. Sait Şimşek), Madve, İstanbul 1995, s. 9.

20 Nuh, *İslâm'a Davetin Öncelikleri*, s.163.

21 Önkâl, *Rasulüllahın İslâm'a Davet Metodu*, s. 55-59.

zamanımızda dünyanın çeşitli kıtalarında şirk, putperestlik, cahiliye hüküm sürmeye devam etmektedir. Bu toplumları Hakka davet etmek Müslümanların tümünün, gücü yettiği oranda, malıyla veya bilgisiyle, fikriyle veya gücüyle, katılacağı büyük çabalara ihtiyaç duymaktadır.²² Günümüzde, İslamla tanışmamış topluluklar bir tarafa, bilim ve teknolojideki gelişmelerin sonucu sınırların kalkmasıyla, Müslüman toplumlar da her zamankinden daha çok çeşitli etkilere açık durumdadır. Bu da davetin kapsamlı ve etkin bir şekilde yürütülmesini gerektirmekte olup Ashabu's-Sebt kıssası bu konuda bir yaklaşım sunmaktadır.

3- ASHABU'S-SEBT KISSASI

Ashabu's-Sebt kıssası, müfessirler tarafından Hz. Peygamber'in bir mucizesinin izharı olarak yorumlanmaktadır. Zira kendisi ümmî ve Ehli Kitapla ihtilat etmeyen biri olmasına rağmen bu kıssayı haber vermesi, onun bunu vahiy yoluyla elde ettiğini gösterir; çünkü bu kıssanın bilgisi, onların kitapları ile uğraşanların vâkıf olacağı gizli bilgilerdendir.²³ Çağdaş müfessirler ise bu olayın Yahudilerin ne dinî ne de tarihi kitaplarında yer aldığını ifade etmektedirler.²⁴ Kur'an'ın anlatımı, onun, Kur'an'ın vahiy sırasında İsrailoğulları arasında bilindiğini göstermektedir. Eğer bilmeselerdi Medine'de Hz Peygamber'e iftira ederler, âlimlerinden iman etmiş olanlar iman etmezdi.²⁵ Medine Yahudileri Hz Peygamber'e her konuda karşı gelme fırsatını hiçbir zaman kaçırmadıkları hâlde bu haberin doğruluğuna itiraz edememişlerdir.²⁶ Onların bu kıssa ile ilgili itirazları ne Kur'an'da ne de tarih kitaplarında yer almaktadır. Bu da söz konusu olayın Yahudiler arasında anlatılan bir olay olduğunun ifadesidir.²⁷

Ashabu's-Sebt kıssasına en geniş şekilde Araf suresinde yer verilmektedir.²⁸ Kıssa Bakara suresinde iki ayetle,²⁹ Nisa, Maide ve Nahl surelerinde de birer ayetle yer almaktadır.³⁰ Ashabu's-Sebt kıssası ile ilgili rivayetler genel olarak İbn Abbas (v. 68/687) kanalıyla gelmektedir. Rivayetlerdeki farklı anlatımları bir kenara bırakıp ana

22 Zeydân, *Usûlü'd-Da've*, s. 314.

23 Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 118; Ebu's-Suûd Muhammed b. Muhammed el-Amâdî (986), *İrşâdu Akli'-Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts., III, 284; Muhammed b. Yûsuf eş-Şehirî bi Ebi Hayyân el-Endülüsî (745), *el-Bahru'l-Muhît* (tahk. Adil Ahmed Abdilmevcud vd.), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1993/1413, IV, 407.

24 Ebu'l-A'la Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1996, II, 106; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, y.y. ts., III, 408.

25 Bakara, 2/65'deki "Siz bilirsiniz." ifadesi kase lamıyla tekitli olarak bu olayı bildiklerini ifade etmektedir. Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, Dâru'l-Menâr, Mısır 1366/1947, IX, 375.

26 Mevdûdî, *Tefhimü'l-Kur'an*, II, 106.

27 Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 408.

28 Araf, 7/163-166.

29 Bakara, 2/65-66.

30 Nisa, 4/47, 154; Maide, 5/60; Nahl, 16/124.

hatlarıyla ifade etmek gerekirse, bu topluluk sahil kıyısında Eyle adında bir beldeye yaşıyordu. Allah onlar için cuma gününü ibadet günü olarak belirlemişti; fakat onlar bunu cumartesi ile değiştirdiler. Hz. Musa onları bu işten nehyettiyse de onlar bunda direttiler. Sonunda onlar için cumartesi günü belirlendi; o günde çalışmaktan, yasaklanan şeyleri yapmaktan nehyedildiler. Fakat cumartesi geldiğinde bütün balıklar orada toplanıyor, cumartesi geçtiğinde ise oradan ayrılıyorlardı.³¹ Bunun üzerine bu şehir sakinleri Allah’ın emrini ihlal ederek bu imtihanı kaybettiler.

3.1. Cumartesi Yasağının İhlali

Tefsirlerdeki rivayetlerde bu ihlalin şekli ile ilgili çeşitli yöntemler zikredilmektedir. Buna göre onlardan biri bir balık tutup burnuna bir ip, ipi de sahildeki bir direğe bağlayıp balığı suya bırakmış, ertesi sabah olduğunda onu kızartıp yemişti.³² Yasağı ihlal için diğer bir yöntem de şu idi: Havuzlar kazıp havuzları kanallarla denize bağlamışlardı. Balıklar cumartesi günü dalgalarla havuzlara giriyor, derinliğinden ve suyun azlığından dolayı dışarı çıkamıyorlardı. Ya da balıklar havuzlara girdikten sonra engeller koyarak denize dönmelerine mani oluyorlardı.³³

Cumartesi yasağı konusunda ayetlerde geçen “haddi aşma”³⁴ ifadesi yaptıkları şeyin onlara haram kılınmış olduğuna delalet eder. Bu ifadeden, sadece balık avlama konusunda haddi aşmaları anlaşılabilceği gibi, -Çünkü onlara o gün sadece ibadetle meşgul olmaları emredilmişti.- avlanmayı helal sayarak avlanmaları da anlaşılabilir.³⁵ Onlar, yaptıkları bu davranışı çeşitli şekillerde tevile etmişlerdi. Bu tevillerden birine göre kendilerine, cumartesi günü balık yemek yasaklanmıştır. Balıkları cumartesi günü tutup başka günlerde yiyebilirler.³⁶ Diğer bir teville göre onları ibadetten alıkoymayan kazanç yolları yasaklanmıştır, basit işler yasaklanmamıştır.³⁷

Yasağı çiğneme, tedrici olarak gerçekleşmiştir. Buna göre onlardan bir kısmı bu günahı işlemiş, onlara çabucak bir ceza gelmeyince diğerleri de onlara özenip aynı şeyi yapmışlardı. Bu şekilde çeşitli yöntemler uygulayarak yasağı delmek suretiyle başlarına bela gelmediğini görünce balık avlama işi çoğalmış, hatta pazarlarda açıkça satılmaya başlanmıştı. Sonunda bu işin ticaretiyle senelerce uğraşıp bu yoldan zengin

31 Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (310), *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1420, XIII,187; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 282; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 408; Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 284.

32 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII,194.

33 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 409; Alûsî, *Rûhu'l-Meânî*, I, 282.

34 Araf, 7/163; Bakara, 2/65.

35 Râzî, *Me'âtilhu'l-Ğayb*, III, 118; Nizamuddîn el-Hasen b. Muhammed b. Huseyn el-Kummî en-Neysâbüfî (728), *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an ve Rağâibi'l-Furkân*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1416/1996, I, 305.

36 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII,190.

37 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, I, 409.

olmuşlardı. Başlarına bir bela gelmediğinden de cumartesi yasağının ortadan kalktığını düşünmüşlerdi.³⁸ Bu surette cumartesi yasağını ihlal fiilinin süreklilik arz eden bir davranış olduğu anlaşılmaktadır.³⁹

Cumartesi yasağını ihlal edenler hile yapacak kadar ilâhî emri istihfaf etmeye cür'et etmişlerdi. Allah ise emir ve nehiyelerini aşmada hileye razı olmamaktadır. Çünkü Allah'ın koyduğu kurallarda maslahatlar ve hikmetler vardır. Meşru görünecek fiiller icra ederek hikmetleri ortadan kaldırma konusunda hile yapmak, Allah'a karşı cür'ettir.⁴⁰ Bu yüzden onlar bu cür'etleri, yasağı çiğnemedeki ısrar ve inatları sebebiyle cezalandırılmışlardı.

3.2. Cumartesi Yasağını İhlalin Cezası

Allah cumartesi yasağını çiğneyenleri fıska itiyad hâline getirdiklerinden dolayı önce fakirlik ve yoksullukla cezalandırdı. Araf 7/165'deki "el-azabü'l-beis"den mak-sat budur. Ama onlar uslanmamış, büsbütün azıp, hiç bir masiyetten çekinmez, her fenalığı yapar, nehyedenlere husumet eder hâle gelmişlerdi. Bunun üzerine Allah onları mesh ile cezalandırmış, bu surette onlara iki defa azap etmiştir.

İkinci görüşe göre "el-azabü'l-beis"den murad, meshdir. Allah onları sadece mesh ile cezalandırmıştır. 166. ayet 165. ayetin mücmelliğini açıklamakta ve onu tekit etmektedir. Bu şekildeki bir üslup, insanları korkutmak içindir.⁴¹ İki görüş de caiz görülmele birlikte ayetin zahiri birinci görüşü ifade ettiğinden bu görüş tercih edil-mektedir.⁴²

Cumartesi yasağını ihlal edenlere verilen mesh cezasının mahiyeti konusunda Mücahid'den (v.103/721) nakledilen bir rivayet vardır. Buna göre Mücahid, onların

38 Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, IV, 409; Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an*, I, 305; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Ebî Zemeniyyîn (399), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, (tahk. Ebû Abdillâh Huseyn b. Ukkâşe vd.), el-Faruku'l-Hadise li'Tibaati ve'n-Neşr, y.y.-1423/2002, II, 148.

39 "Hani onlar cumartesi yasağı konusunda haddi aşıyorlardı." (Araf, 7/163) ayetinde muzari fiilinin tercih edilmesi, bu fiilin tekrürüne delalet etmektedir. (Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 148.) Aynı ayetin sonundaki "İşte böylece biz, yoldan çıkmalarından dolayı onları imtihan ediyorduk." cümlesindeki بما كانوا يفسقون ifadesinde mazi ve müstakbel sığasının cemedilmesi de fıska sürekliliklerine delalet eder. Yani onlar yaptıkları ve terk ettikleri şeylerdeki sürekli fıskaları sebebiyle imtihan edilmişlerdir. "Zulmedenleri yoldan çıkmaları sebebiyle şiddetli bir azapla yakaladık." (Araf, 7/165) ayetindeki talil de, illetin fıska, zulme, düşmanlığa devam olduğunu bildirmektedir. (Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285-286) "Yasaklandıkları şeyden vazgeçmeye yanaşmayınca onlara; 'Aşağılık maymunlar olun!' dedik." (Araf, 7/166) ifadesinden de cezanın emirlere muhalefetten, isyanda sürekliliklerinden dolayı olduğuna ima vardır. Muhammedü'l-Emin b. Abdullah el-Üramî, *Hadâiku'r-Rûh ve'-Reyhân fî Ravabi Ulûmi'l-Kur'an*, Dâru Tavkî'n-Necât, Beyrut 1421/2001, X, 199.

40 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I, 545-546.

41 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 153; Reşid Rızâ, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, IX, 379; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 208.

42 Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 166; Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi'l-Kur'an*, III, 338; Muhammed Cemâluddîn el-Kâsımî (1332/1914), *Mehâsinü't-Te'vil*, Dâru İhyâ-i Kütübü'l-Arabiyye, y.y.-1376/1957, VII, 2890.

maymuna çevrilmediğini ifade etmektedir. Bu, sadece Cum’a 62/5’de Allah’ın onlarla ilgili verdiği, kitap taşıyan eşekler gibi bir misaldir.⁴³ Ancak Mücahid’in bu görüşünün tefsirlerde destek bulmadığı görülmektedir.⁴⁴ Kur’an’ın zahiri onların gerçekten maymuna çevrildiklerini ifade ettiğinden müfessirlerin cumhuru da bu görüşü tercih etmiştir.⁴⁵

Müfessirler, onların meshedildikten sonra 3, 7, veya 8 gün sonra helak edildiğini, nesillerinin devam etmediğini ifade etmişlerdir.⁴⁶ Seyyid Kutub (v. 1386/1966) bu insanların nasıl maymun olduğu, daha sonra başlarına ne geldiği, yok mu oldukları yoksa nesillerinin devam mı ettiği konularında Kur’an’ın tamamen sustuğu, Hz. Peygamber’den hadis rivayet edilmediğini ifade ederek bu konularla meşgul olmaya ihtiyaç olmadığını belirtmektedir.⁴⁷

4- ASHABU’S-SEBT KISSASINDA İNANANLARIN TUTUMLARI

Ashabu’s-Sebt kıssasındaki tarafların kimler olduğu ve bunların özellikleri hakkında iki görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden birincisine göre kıssada söz konusu olan taraflar iki fırkadır. Bunlar, cumartesi yaşağını ihlal edenler ile onları bundan nehyeden salih topluluktur. A’raf 7/164’te “Allah’ın helak veya azab edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?” sorusunun sahiplerinin cumartesi yaşağını ihlal eden isyankâr topluluk olduğuna dair Kelbi (v. 146/763) ve İbn Abbas’dan (v. 68/687) rivayetler gelmektedir.⁴⁸ Bu görüş sahiplerine göre onlar bu sözü alay ve red için söylemiş-

43 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 373.

44 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, I, 373; Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm* (Tahk. Mustafa Seyyid Muhammed vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire 1421/2000, I, 436-440; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 119; Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Atıyye el-Endülüsî, *el-Muharraru’l-Vecîz fi Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz* (tahk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1422/2001, I, 161; Mevdûdî, *Tefhîmü’l-Kur’ân*, I, 84. Olayı Mücahid’in görüşü doğrultusunda yorumlayan bazı çağdaş müfessirler bulunmaktadır. Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, I, 179; Süleyman Ateş, *Kur’an Ansiklopedisi*, Kur’an Bilimleri Araştırma Vakfı, İstanbul ts., IV, 476; Muhammed Esed (1992), *Kur’an Mesajı Meal Tefsir*, (trc. C. Koytak, A. Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, s. 307-308.

45 Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 283.

46 Ebubekir İbn Arabî, onların maymuna çevrildikten sonra yaşadıklarını, bugün mevcut maymunların onların soyundan geldiğini ifade etmiştir. İbn Kuteybe de aynı görüştedir. Görüşünü القردة والخنازير kelimelerinin marife olmasıyla delillendirmektedir. İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, II, 388. Hatta bazı fakihler aslının insan nesli olması ihtimaline binaen fil vb. hayvanların etini yemenin haramlığını iddia etmişlerdir. Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 544-545; ayrıntılı bilgi için bkz: Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, III, 120-121; Alûsî, *Rûhu’l-Meânî*, I, 283; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhîr*, I, 410; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, I, 544-545; I, 161.

47 Kutub, *Fi Zılâli’l-Kur’ân*, III, 1385.

48 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII, 195; Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 42; Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzîl*, III, 294; İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

lerdir.⁴⁹ Fakat “Allah’ın helak veya azab edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?” sözü cumartesi yaşağını çiğneyenlere ait olamaz. Zira öyle olsaydı, sonrasında gelen cevaptaki *وَلَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ* ifadesinde gaib değil muhatap siğası kullanılması gerekirdi.⁵⁰ Yani “... belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).” yerine “... belki Allah’a karşı gelmekten sakınırsınız diye (öğüt veriyoruz).” denirdi. Çünkü “Rabbini-ze bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁵¹ ayeti, hitap edeni, hitap edileni ve ima edileni gerekli kılmaktadır.⁵² Durum böyle olunca kıssada tarafların sebt kuralını ihlal eden isyankâr topluluk ile birlikte üç gruptan oluştuğu anlaşılmaktadır. Diğer iki grup ise inananlardır. A’raf 7/164. ayeti ise bu iki grubu ifade etmektedir.⁵³

4.1. Cumartesi Yaşağının İhlali Karşısında Daveti Terk Edenler

Ashabu’s-Sebt kıssasında yer alan inananlar iki grup olmakla beraber bu iki gruptan soru sahiplerinin akıbeti hakkında ihtilaf vardır. A’raf 7/164’teki soru sahiplerinin, cumartesi yaşağını çiğneyenlerle birlikte helak oldukları İbn Abbas’dan gelen rivayetlerde ifade edilmektedir.⁵⁴

Cumartesi yaşağını çiğnemeyen, fakat çiğneyenlere engel de olmayan bu grup, kötülüğe engel olmamalarından dolayı helak edilmiştir.⁵⁵ Bu görüş müfessirler arasında rağbet görmemiştir. Fakat Tabatabai, (v.1981) “Kendilerine verilen öğüdü terk ettiklerinde biz de kötülükten men edenleri kurtardık.” ayetinin sadece daveti devam edenlerin kurtulduğuna delalet ettiğini, diğer iki taifenin helak olduğunu belirtmektedir. Ona göre ayette ilâhî bir sünnete delalet vardır: O da zalimlerin zulmünü engellemek, engellemek mümkün değilse öğüt vermek, öğüt mümkün değil ve tesirsiz ise hicret etmek, onlara zulümlerinde ortak olmamak gerekir. İlâhî azap zalimleri gözetlediği gibi, zulme ortak olanları da gözetler.⁵⁶

Tabatabai’nin görüşü ayetin bütünlüğünü dikkate almamaktadır. Zira ayetin devamında “zulmedenleri de yapmaktaki oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile

49 Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-Muhît*, IV, 411; Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî el-Beydâvî, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, Müessesetü’l-A’la lil Matbuat, Beyrut 1410/1990, II, 120; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’-Selîm*, III, 285

50 Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, XV, 42; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Akli’-Selîm*, III, 285; Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzil*, III, 294.

51 Araf, 7/163.

52 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

53 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII,191-192; İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-Mesîr*, III, 277; Abdurrahmân b. Muhammed b. Mahlûf Ebî Zeyd es-Seâlebî el-Mâlikî, *el-Cevâhiru’l-Hisen fî Tefsîri’l-Kur’ân* (tahk. Eş-Şeyh Ali Muhammed Muavvid vd.), Dâru İhyai’-Türâsi’l-Arabî, Beyrut 1418/1997, III, 89; Kutub, *Fî Zilâli’l-Kur’ân*, III, 1385.

54 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XIII,194.

55 İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II, 469.

56 Tabatabâi, *el-Mîzân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, VIII, 301.

yakaladık.” denilmektedir. Bu kişilerin onların zulümlerine ortak olduğu söylenemez. Zira “Allah’ın helâk edeceği yahut şiddetli bir şekilde azap edeceği bir kavme ne diye öğüt veriyorsunuz?” sözü onların bu günahı işleyenleri şiddetli bir şekilde ayıpladıklarına delalet etmektedir.⁵⁷ Bu ifadeden, onların cumartesi yaşağını ihlal edenlerden hoşlanmadığı, bu günahlarından dolayı Allah’ın onları helak edeceğini bildikleri anlaşılmaktadır. Onlar bu kişilere öğüdün fayda vermediğini görmüşlerdir. Bu durum ise ancak onlara öğüt verdikten sonra söz konusu olur.⁵⁸

İbn Abbas’dan gelen bazı rivayetlerde ise ayetteki tarafların her ikisinin de emri bil maruf nehyi anil münker yapanlardan olduğu, Allah’ın gazabı gelince bu iki taifenin de kurtulduğu ifade edilmektedir.⁵⁹ Buna göre soru sahipleri cumartesi yaşağını ihlal edenleri bu işten vazgeçirmeye çalışmışlar, ümitleri kalmadığından bu sözü söylemişlerdir.⁶⁰ Zira bu grup cumartesi yaşağını çiğneyenler gibi isyan etmemiş, yapılan kötülüğe de razı olmamışlardır.⁶¹ Ayetin zahirinden bunların kurtulanlardan olduğu anlaşılmaktadır.⁶²

Bazı rivayetlerden, İbn Abbas’ın bu sorunun sahibi olan grubun akıbeti hakkında tereddütlü olduğu anlaşılmaktadır. O, bir rivayette “Nehyedenler kurtuldu, yapanlar helak oldu. Susanlara ne yapıldığını bilmiyorum.” derken bir diğerinde “Üçüncü fırkaya ne yapıldığını en iyi Allah bilir.” demektedir.⁶³ Fakat İbn Abbas’ın tereddüdünün İkrime sayesinde ortadan kalktığı görülmektedir. İkrime bunu şöyle hikâye etmektedir: “Bir gün Mushaf hücrelerinde İbn Abbas’ın yanına girdim. İbn Abbas ağlıyordu. “Niçin ağlıyorsun?” diye sordum. “Allah beni sana kurban etsin.” diyerek Araf suresinin 163. ayetini okudu ve sonra şöyle dedi: “Üçüncü firkanın zikredildiğini işitmiyorum. Onlar gibi olmaktan korkarız.” Ben de “İşitmedin mi ki Allah ‘Yasaklandıkları şeyden vazgeçmeyince onlara ‘aşağılık maymunlar olun.’ dedik.” buyuruyor dedim. Bunun üzerine üzüntüsünden kurtuldu ve sevincinden bana bir elbise giydirdi.” İkrime başka bir rivayette İbn Abbas’ı şöyle ikna etmektedir: “Görmüyor musun ki, bu topluluk onların durumundan hoşnut olmamış, onlara muhalefet edip şöyle demişler: ‘Allah’ın helak veya azap edeceği bir kavme niçin öğüt veriyorsunuz?’”⁶⁴ İbn Abbas’dan gelen, her iki grubun nehyi anil münker

57 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 42.

58 Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 151.

59 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 187.

60 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 41; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 165.

61 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II, 469.

62 Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, IV, 411.

63 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 194-195.

64 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 188; 190.

yapanlardan olduğu, iki grubun da kurtulduğu görüşü⁶⁵ muhtemelen son görüşünü ifade etmektedir.

Soru sahipleri ehli necat olduğuna göre, onların sordukları sorunun anlamı nedir? Ya da onların ehli necat oluşu ile sordukları soru nasıl telif edilebilir? Müfessirler bu konuda imal-i fikr etmiş ve çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir.

Sorunun amacıyla ilgili ihtimallerden biri, ihlalcilere öğüdün fayda vermediğini mübalağalı bir şekilde ifade etmek, diğeri ihlalciler topluluğu öğüt almaya teşvik etmektir.⁶⁶ Sorunun maksadının, öğüdün fayda vermediği tespitini ifade etmek olmadığı, muhatapların soruyu kemal-i ciddiyetle cevaplamasından anlaşılmalıdır. Sorunun öğüt almaya teşvik amaçlı olduğu da söylenemez; zira sorunun gerçek muhatabı cumartesi yasağını ihlal edenler olsaydı davetçilerin onlara cevap vermemesi gerekirdi. Ayetin bütünlüğü dikkate alındığında bu iki ihtimal tutarlı görünmemektedir. Söz konusu bu iki ihtimale göre soru sahipleri daveti terk edenlerden değildir. Fakat tefsirlerde yaygın olan görüş soru sahiplerinin ümitsizliğe kapıldıkları için daveti terk edenler olduklarıdır.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden bu yaygın görüşe göre onlar öğüt için çaba göstermiş, fakat öğüt fayda vermeyince ümitlerini kaybetmiş olup, bu soruyla öğüdün sebebini ve faydasını sormaktadırlar.⁶⁷

Zira muhataplar günaha ısrar konusunda neredeyse engellenemeyecek bir boyuta ulaşmışlar, sonunda kendilerine verilen öğüt faydasız ve sonuçsuz olmuştur; o yüzden terk edilmesi gerekir.⁶⁸ Hatta onlar, kötülüğü terk etmeyeceği bilinen bir kavme öğüt verdikleri için davetçileri kınamaktadırlar.⁶⁹

Zemahşeri (v.538/1143) bu grubun durumunu, sözlü olarak davetin yerine getirilebilme ortamının bulunmamasına bağlamakta, sözün fayda vermediği durumda daveti terk etmenin gerekliliğini şöyle ifade etmektedir:

“Söyledikleri sözü de sadece öğüdün sebep ve amacını sormak için söylemişlerdir.

65 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIII, 187.

66 Çünkü helak ve azapları ile ilgili sözün kesinliği kalplerine korku ve haşyet verir. Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285

67 Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, II, 120; Ebu's-Suûd, *İrşâdu Akli'-Selîm*, III, 285; Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IX, 151.

68 Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XV, 42.

69 İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 277. Elmalılı söz konusu grubu şöyle tasvir etmektedir: Uğraşmış, her yolu denemiş, her vasıtaya müracaat ederek zahmet çekmiş, dinletememiş, nihayet bıkmış. Meyus olmuş, Allah'tan bu ahaliye bela geleceğine karar vermiş, onlara buğzlarından dolayı nasihatten vazgeçmiş, sesi kesmiş, inkıta uzletti tercih etmişlerdi... Bunlar devam ettikçe o meyus olan topluluk nasihat makamında “Niçin öğüt veriyorsunuz?” diyorlardı. Bu surette bunları nasihatten vazgeçirip halkı kendi hâline bırakmayı tercih etmişler, böyle derken de bir farzı kifayenin umumen terkiyle hepsinin asim olacağını düşünmemişlerdi.” Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 207.

Çünkü bu topluluğu bildiklerinden onlara öğüt vermekte gerçek bir fayda görmemektedirler. Nehyeden kişi nehyedilenin durumunu, nehyin tesir etmediğini gördüğünde ondan nehiy düşer. Belki abes ile iştigale girdiğinden nehyi terk etmek vacip olabilir. Nitekim yollarda haraç toplayanlara veya işkence yapmakla görevli cellâtlara öğüt vermek ve yaptıkları işe mani olmak için gitsen bu senin için abes ve sadece eğlence/vakit israfı olur. Diğerlerine gelince ya öncekiler gibi henüz ümitsizliğe kapılmadıkları ve onlar gibi durumlarını haber vermedikleri için ya da Allah’ın Rasulünü “Bu yeni Kitab’a inanmazlarsa arkalarından üzüntüyle neredeyse kendini harap edeceksin.” (Kehf, 18/6) diye nitelediği gibi, davet konusunda aşırı istekli ve ciddi oldukları için onlardan yüz çevirmedi.”⁷⁰

Zemahşeri, cumartesi yaşağını ihlal edenlere sözün tesir etmemesi ve inananlardan nehiy sorumluluğunun düşmesi ile ilgili olarak “yollarda haraç toplayanları veya işkence yapmakla görevli cellâtları” örnek vermektedir. Ebu Hayyân da aynı doğrultuda, öğüt verenle alay edildiğini, çoğunlukla da öğüdün sonucunda öğüt verenin işkence gördüğünü ifade etmektedir.⁷¹ Oysa ayetlerde, cumartesi yaşağını ihlal edenleri bu özellikteki kişilere benzeten, davetçilerin işkenceye maruz kaldığını ifade eden her hangi bir işaret yoktur.⁷²

Üstelik ayetin devamı dikkate alındığında Zemahşeri’nin görüşü kabul edilirse, davete devam edenler sorumlu olmadıkları bir işi üstlenmiş, hatta bu tavırlarıyla abes ile iştigal etmiş ve daveti terk etmeleri gerekirken davete devam etmiş olmaktadır. Oysa 165. ayete göre bu anlam mümkün değildir; çünkü bu ayette davete devam edenlerin kurtuluşa erdiği ifade edilmektedir. Doğru olan daveti terk değil davete devamdır. Dolayısıyla ayetteki soru ve cevap birlikte değerlendirildiğinde, daveti terk için özür olacak, cana ve mala yönelik şiddetin söz konusu olduğu, barış ortamının ortadan kalktığı söylenemez.

Reşit Rıza, (v.1354/1935) kötülüğü önlemeye güç yetiyor, fakat susuluyorsa bunun özür olmadığını ifade ettikten sonra, ayette söz konusu soru sahiplerinin durumunun özre de özrün ademine de muhtemel olduğunu, bu yüzden durumlarında ihtilaf edildiğini belirtmektedir.⁷³ Fakat müfessirin dediği gibi bir özür söz konusu ise, bu özrün, diğer grup için de söz konusu olması gerekirdi. Onların -Zemahşeri’nin dediği gibi- henüz ümitsizliğe kapılmamış ve durumlarını ifade etmemiş olduklarını söylemeyi sağlayacak

70 Zemahşeri, *el-Keşşâf*, II, 165; ayrıca Neysâbüri, *Tefsîru Ğarâibi l-Kur’ân*, III, 338.

71 Ebû Hayyân, *el-Bahrü l-Muhît*, IV, 411.

72 Kaldı ki -Reşid Rıza’nın ifade ettiği üzere -nice yol kesici, cellât ve sarhoş tövbe edip Allah’a yönelmiştir. Rıza, *Tefsîru l-Kur’âni l-Hakim*, IX, 378-379. Uygun ortamda doğru yöntemlerle davet yürütüldüğünde bu tür insanların da hidayeti pekala mümkündür.

73 Rızâ, *Tefsîru l-Kur’âni l-Hakim*, IX, 378-379.

bir delil yoktur. Aksine soruya verdikleri cevaptan davete devam ettikleri anlaşılmakta, bu tavırlarının sonucu olarak -sonraki ayette- kurtuluşa erdikleri ifade edilmektedir. Bu yüzden daveti terk edenlerin bu tavırlarının altında geçerli bir özür olduğu söylenemez.

Söz konusu topluluğun daveti terk etmesinin altında geçerli bir özür olmadığına göre, ayet, batıl yeryüzünde yayıldığı, davetin fayda vermediği görüldüğünde Müslümanların daveti terk etmesi gerektiği şüphesini reddetmektedir. Bu şüphenin önceki kavimlerde de meydana geldiği, davete devam edenlerin bu şüpheyi reddettikleri anlaşılmaktadır.⁷⁴ Buna rağmen davet yükümlülüğünün şartlarından birinin, sözün tesirinin kesin ya da galip zan ile bilinmesi olduğu ifade edilmektedir.

Aksi takdirde, yani sözün tesirinin kesin olarak veya zannı galiple bilinmemesi durumunda davet vacip değildir.⁷⁵ Oysa objektif olarak bilinebilecek cana ve mala yönelik şiddet ortamı bir tarafa, sözün tesir etmeyeceği kesin ya da galip zan ile nasıl bilinebilir? İster istemez bu bilgi subjektif olacak, sonuçta muhatapta tesirin görülmediği her durumda daveti terk etmek mubah hâle gelecektir.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden diğer görüş, davetin farzı kifaye olduğu görüşüdür. Razi, (v.606/1212) bu görüşü, muhtemel şöyle bir soruya verdiği cevapta ifade etmektedir:

“Şayet ‘Öğüdü terk etmek masiyettir, öğüdden nehyetmek de masiyettir. Bu yüzden öğüdü terk eden, öğüt vermekten nehyedenlerin ‘zulmedenleri de yapmakta oldukları kötülüklerden ötürü şiddetli bir azap ile yakaladık.’⁷⁶ sözünün şümülüne girmesi gerekir.’ denirse biz de şöyle deriz: Bu, gerekli değildir. Nehyi anil münker kifai bir vaciptir. Bir kısmı bu görevi yerine getirdiğinde diğerlerinden sorumluluk düşer.”⁷⁷

Buna göre soru sahipleri her ne kadar ümitlerini kaybedip daveti terk etseler bile, diğer grup davet görevini ifa ettiği için onların da herhangi bir sorumluluğu söz konusu değildir. Zira farzı kifayeyi yerine getirmeye gücü yetenler bu görevi yerine ge-

74 Zeydân, *Usûlü’l-Da’ve*, s. 315-316. Kur’an’ın şu ayeti davette faydanın ölçü alındığı vehmini doğrular. “Eğer öğüt fayda verirse, öğüt ver.” diye çevrilen A’la 87/9 ayeti, “Fayda verse de vermese de öğüt ver.” şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü ayette ikinci kısım zikredilmemiştir. Nitekim Nahl 16/81’de benzer bir kullanım söz konusudur. Beğavî, *Meâlimu’t-Tenzil*, VIII, 401. Ayrıca ayetin böyle tercüme edilmesi “Öğüt müminlere fayda verir.” Zariyat 51/55 ayetiyle çelişir; öğüdün öğüt vermeden fayda verip vermediğini bilemeye geçeceği ile ters düşer. İsmail Karagöz, “Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’an Kavramlarının Analizi”, *Kutlu Doğum 2003 İslam’ın Güncel Sunumu*, TDV Yayınları, Ankara-2006, s. 60.

75 Selim Özarslan, “İyiliği Emretmek ve Kötülükten Sakındırmak (el-Emru bi’l-Maruf ve’n-Nehyi ani’l-Münker) Prensibi Üzerine Bir İnceleme”, *Diyabet İlmî Dergi*, Cilt: 42, Sayı: 3, Temmuz-Ağustos-Eylül, 2006, s. 85.

76 Araf, 7/165.

77 Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb*, XV, 42.

tirdiğinde, günah hepsinden düşmektedir.⁷⁸ Farzı kifayeye örnek olarak davetten/emri bil maruftan başka, denizde boğulan kişiyi kurtarmak, hastane inşa etmek, iftanın, tıbbın ve toplumun ihtiyacı olan mesleklerin icra edilmesini sağlamak, selamı almak, şahitliği yerine getirmek şeklinde örnekler verilmektedir.⁷⁹ Hâlbuki verilen bu örnekler davet ile aynı kefeye konamaz. Zira bu örneklerde sonuç objektif olarak tespit edilebilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu örneklerde vacibin yerine getirilip getirilmediği bilinebilmektedir. Davetin yerine getirilip getirilmediği ise her zaman bilinemez; zira davetin yerine getirilip getirilmediği konusunda sonuç ölçü olarak alınsa, davetten sonuç almak her zaman mümkün değildir. Davetin yerine getirilip getirilmediğinde davetin bilfiil icra edilmesi ölçü olarak alınırsa, ne kadar süre davetin yapılmış olması bunun için ölçü olacaktır?

Özellikle cumartesi yasağının ihlali örneğinde düşünülürse, uzun süre toplumda yerleşmiş, kapsamlı, derin ve köklü bir alışkanlığı bir defa davette bulunarak değiştirmek mümkün olamaz; aksine bu, uzun ve dikkatli bir çabayı gerektirir. Bunun neticesinde de sonuç almanın garantisi yoktur. Ayrıca hayatın devamlılığı göz önüne alınırsa, bir konuda sonuç alındığında başka dinî sorunların da ortaya çıkması mümkündür. Dolayısıyla bu kendine özgülüğü dikkate alındığında, daveti farzı kifaye olarak nitelemek, onun mahiyet ve önemiyle mutabık bir hüküm değildir.

Soru sahiplerinin ehli necat oluşu ile sordukları soruyu telif eden ve bu makalede tercih edilen görüş ise şudur: Soru sahipleri her ne kadar ehli necat ise de akıbetlerinin belirtilmemiş olmasıyla, sorumluluklarını yerine getirmemiş oldukları ima edilmektedir. İbn Kesir (v.777/1373) ve Seyyid Kutub, (v.1386/1966) inananların bu iki grubu arasındaki farkı şöyle ifade etmektedirler:

“Bu ayet (Araf, 165) nehyedenlerin kurtuluşu, zalimlerin helakı konusunda nasıttır. Allah susanlar hakkında beyanda bulunmamıştır. Çünkü ceza amelin cinsindedir. Onlar övülmeyi hak etmiyorlar ki övülsünler. Büyük bir cürüm işlemeler ki zemmedilsinler...”⁸⁰

“Üçüncü gruba gelince ayet onlar hakkında bir şey demiyor. Belki de durumlarını önemsemediği için. Şayet onlar azaba müstahak olmadıysa ihmale müstahak oldular. Zira kötülüklerin karşısına dikilmeden menfi bir tavır takınarak duruverdiler.”⁸¹ Netice itibarıyla A’raf suresinde yer alan kısma ile ilgili 163-166. ayetler bütüncül olarak ele alındığında son görüşün daha isabetli olduğu görülmektedir. Soru sahiplerinin

78 Abdülvehhâb Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, ed-Daru'l-Müttehîde, Dımaşk-1962, s. 109.

79 Hallâf, *İlmü Usûli'l-Fıkıh*, 108.

80 İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, VI, 425.

81 Kutub, *Fi Zılâli'l-Kur'ân*, III, 1385. Aynı yaklaşım için bkz: Kâsımî, *Mehâsinü't-Te'vil*, VII, 2892.

daveti terk etmelerini, şiddetin hâkim olması ve davet imkânının ortadan kalkmasıyla veya davetin farzı kifaye olmasıyla açıklamak tatmin edici değildir. Söz konusu topluluk ümitsizliğe kapılıp daveti terk ederken diğer topluluk davete devam etmekte ve terk edenleri uyarmaktadır.

4.2. Cumartesi Yasağının İhlali Karşısında Davete Devam Edenler

Ashabu's-Sebt kıssasında yer alan inananların ikinci grubu, muhataplarının olumsuz tavırlarına rağmen, davete devam etmektedirler. Onların bu tavırları karşı grubun ağzından şöyle ifade edilmektedir:

“Allah’ın helak veya azap edeceği bir kavme niçin öğüt (vaaz) veriyorsunuz?”⁸²

“Vaaz” kavramı, zorlama yapmadan sadece insanları dinî konularda bilgilendirmek ve sonuç alınsın alınmasın ısrarla vaaza devam etmeyi ifade etmektedir.⁸³ Onların ısrarla davete devam etmelerinin altında iki husus yatmaktadır: Birincisi sorumluluk duygusu, ikincisi ise ümittir. Bu topluluğun, önceki grubun “Niçin davet ediyorsunuz?” sorusuna cevap sadedinde söyledikleri şu cümlede bu iki duygu açığa çıkmaktadır:

“Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁸⁴

Buna göre bu topluluk davet görevinin farz olduğuna inanmaktadır. Bu görevi yerine getirip getirmediği konusunda muhatap olacakları sorgu, ayıplama ve tenkit karşısında Allah’a karşı mazeret beyan etmek için davete devam etmektedirler.⁸⁵

Davet görevini yerine getirme sorumluluğu, önceki kavimlerin bu konudaki tutumları, bu görevin yerine getirilmemesinin dünyevî ve uhrevî sonuçları Kur’an’da sıklıkla işlenen bir temadır.⁸⁶ Dolayısıyla davete devam edenler, soru sahiplerine cevap sadedinde söyledikleri “Rabbimize bir mazeret beyan etmek için, (öğüt veriyoruz).”⁸⁷ cümlesi ile, faydası olmayacağını bilse bile davet sorumluluğunun kişiden düşmeyeceğini ifade etmektedirler. Çünkü sonuç elde etmek davetin şartlarından değildir.⁸⁸

82 A’raf, 7/164

83 İsmail Karagöz, Tebliğ Yöntemleri ile İlgili Kur’an Kavramlarının Analizi, s. 57.

84 Araf, 7/163.

85 Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 185; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-Azîm*, VI,425; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 277; Elmahlî, *Hak Dini Kur’an Dili*, IV, 207

86 Mesela bkz: Maide, 78-79; Ahzab, 33/67. Kur’an’da Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının davet konusundaki tutumları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim H. Karşlı, *Kutsal Kitaplara Göre Din Adamı*, TDV Yayınları, Ankara-2010, s. 97-117.

87 Araf, 7/163.

88 Kâsımî, *Mehâsinü't-Te’vîl*, VII, 2892.

Üstelik bu cümledeki “Rabbiniz” kelimesinde muhatap zamirinin kullanılmış olmasıyla, davet sorumluluğunun sadece kendilerine değil, muhataplar için de söz konusu olduğunu ifade etmektedirler. “Biz O’nun kulu olduğumuz gibi siz de O’nun kulusunuz. Rab olmasından dolayı O’na mazeret beyan edecek şekilde görevinizi yerine getirmelisiniz.” demektedirler.⁸⁹

Davetten geri durmayanlar, cümlenin son bölümünde yer alan “... bir de belki Allah’a karşı gelmekten sakınırlar diye (öğüt veriyoruz).”⁹⁰ ifadesiyle onların hakka dönmeleri konusunda muhatapları gibi ümitsiz olmadıklarını ifade etmektedirler.⁹¹ Onların bu tavrı, davet konusunun mahiyetinden haberdar olmaları sayesinde mümkündür.

Zira kalplerin Allah’ın kudret elinde olduğunu, sonucu yaratacak olanın O olduğunu, kendi görevinin davetten ibaret olduğunu bilenler, böyle bir tavrı takınabilir. Davette ümidin önemini Elmalılı (v.1942) şöyle ifade etmektedir:

“Yeis dünyada hiçbir hususta caiz değildir. Ne kadar günahkâr olursa olsun tövbe ve ittikalarını umut etmek de bir vazifedir. Gerçi böyle devam ederse sonunda helak veya azab muhakkaktır. Fakat ahvali beşer muhtelif, sırrı kader vukuundan evvel gayri malumdur. Belki bu halk bugüne kadar söz dinlemezken yarın dinleyiverir, sakınmaya başlar. Bütün bütün sakınmazsa belki biraz sakınır ve belki bu surette azap biraz tahaffüf eder. Her hâlde nasihat, terki nasihatten evladır. Nasihatı bütün bütün bırakmakta hiç ümit yoktur. Fakat nasihate devamın birazcık sakındırmaya sebep olması memuldür. Fenalık hiçbir mukavemetle karşılaşmazsa daha kolay ve seri meydan alır. Fenalığın aslını olmasa bile sürat ve şiddetini tahfife çalışmaktan sarfi nazar edilmemelidir. Felaket mukadder ise nasihat edenler indellah mazur olurlar.”⁹²

Netice itibarıyla kıssada inananlar iki grup olup bir grup muhatapların tutumlarından etkilenip ümitsizliğe kapılmış, diğer grup ise sorumluluk ve ümit duygusuyla davete devam etmiştir. Her ne kadar daveti terk edenler ehli necat ise de onların bu tavrı olumlu bir davranış olarak addedilemez. Çünkü ayet, bütüncül olarak okunduğunda, daveti terk edenlerin tavırlarını olumlamamakta, aksine onların sorumluluğunu ima etmektedir. Sonuç olarak söz konusu diyalog, davet konusunda iki yaklaşımı gözler önüne sermektedir.

89 Tabatabâî, *el-Mizân fî Tefsîri 'l-Kur'an*, VIII, 300. Ayrıca bkz: Alûsî, *Rûhu 'l-Meânî*, IX, 91.

90 Araf, 7/163.

91 Rızâ, *Tefsîru 'l-Kur'âni 'l-Hakîm*, IX, 377.

92 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 207.

5- ASHABU’S-SEBT KISSASINDAN HAREKETLE DAVET METODU KONUSUNDA İKİ YAKLAŞIM:

SÜREÇ ODAKLI DAVET-SONUÇ ODAKLI DAVET

Süreç odaklı davet, davetin devamlılık gerektiren bir faaliyet olması, alınan sonucun davet faaliyetinin devamlılığını etkilememesi demektir. Bu devamlılığın sınırı, barış şartlarının ortadan kalkmasıyla davet imkân ve ortamının yok olması, can-mal gibi temel hakların ihlal edilmesidir. Davetin süreç odaklı olması, sonucun hiç önemsenmemesi, kötü körüne bir inatla sürdürülmesi anlamına gelmez. Davet sırasında muhatabın olumsuz tutumu dikkate alınır; fakat bu, daveti terk etmeyi değil Kur’an’ın öngördüğü yöntemler çerçevesinde başka bir yöntem takip etmeyi gerektirir. Sonuç çok önemli ve arzu edilen bir şey olmakla beraber davetin devamlılığını değerlendirme ölçüsü değildir.

Davetin sonuç odaklı olması ise, varlığı ve yokluğunun sonuca bağlı, tamamen sonucun etkisi altında olması demektir; sonuç alınıyorsa davete devam edilir, değilse davet terk edilir.

Ashabu’s-Sebt kıssası, davet konusundaki bu iki anlayışı gözler önüne sererek, her Müslümanın gücü yettiğince davetten sorumlu olduğunu, Müslümanların davetin mümkün olduğu ortamda bu sorumluluğu sonuna kadar yerine getirmeleri ve herhangi bir subjektif yorum ile bu görevi sınırlandırmamaları gerektiğini ifade etmektedir. Ashabu’s-Sebt kıssasının telkin ettiği bu mesaj Kur’an tarafından onaylanmaktadır. Zira Kur’an’da insanın mükellef olduğu davet görevinin sınırının ifade edilmesi süreç odaklı davetin ifadesidir. Bu çerçevede hidayet kavramının mahiyeti, davetin sınırını ifade eden hususlardan biridir. Zira Kur’an’ın hidayet ile ilgili ayetlerinde Allah’ın insanlara hidayetinin dört merhaleden meydana geldiği, bu dört merhaleden sadece birinin, çağrıda bulunma ve tanıtmanın, insan gücü dâhilinde olduğu ifade edilmektedir. Hidayetin diğer merhaleleri ise -akıl ve idrak yeteneği, hidayeti benimseyenlere muvaffak kılmak, hak edenleri cennetle mükâfatlandırmak- Hz. Peygamber’den ve müminlerden nefyedilen, güç yetiremeyecekleri haber verilen hidayet türleridir.⁹³ Bu yüzden davet görevinin sınırı, davetin gereğini yerine getirmekten ibarettir. Davetçiye yüklenen vazife de kendisine verilen yeteneğin sınırı da burada biter.⁹⁴ Çünkü usul kaidesine göre insan başkasının bir fiili yapmasından veya terk etmesinden sorumlu değildir; çünkü bu, güç yetirilemeyecek bir sorumluluktur. Kişi başkasını, sadece o fiile yönlendirmekle mükellef olur. Muhatap, buna icabet edebilir de etmeyebilir de. İcabet ve hidayet

93 Yusuf Şevki Yavuz, “Hidayet” *DİA*, XVII, 473-474.

94 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 52.

sadece Allah’ın elindedir. Hidayete erdiren (el-Hâdî) O’dur. Tebliğ, beyan ve davet ise peygamberlerin ve diğer davetçilerindir.⁹⁵

Davetin süreç merkezli olması gerektiğini ifade eden hususlardan biri de Kur’an’da yer alan peygamberlerin davet metodlarıdır. Peygamberler, kavimleri inkâr ve inatla onları reddetmelerine rağmen onların tutumlarından etkilenmeyip davet faaliyetini sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Örneğin Hz. Nuh’a, kavminin tufan ile helak edilmesine kadar geçen sürede az sayıda kişinin iman ettiği belirtilmektedir.⁹⁶

İman edenlerin sayısı ile ilgili olarak sahih bir haber mevcut olmamakla beraber 7, 8, 10, 80 şeklinde rivayetler vardır.⁹⁷ Öte yandan Hz. Nuh kavmi içinde 950 sene kalmıştır.⁹⁸ Hz. Nuh’un kıssasından, kavmini çok uzun bir süre davet ettiği, müminlerin azlığının onun bu davetini etkilemediği anlaşılmaktadır. Bu konuda Yunus peygamberin başından geçen olay, tersi bir tutum için örnektir. Yunus peygamber, kavminin inkâr ve inatları karşısında onlara öfkelenip görevlendirildiği yeri terk etmiştir. Sonuçta denize atılarak balık tarafından yutulan, fakat hatasını anlayıp Allah’a tövbe eden Yunus peygamberin kıssası, davette süreklilik prensibini vurgulamaktadır.⁹⁹

Kur’an’da geçen peygamberler gibi Hz. Peygamber de süreç odaklı bir davet yöntemi uygulamıştır. Zira davete başlar başlamaz kendisine karşı ilk kırgınlıklar da başlamış, Müslümanların sayısının artmaya başlamasıyla da kırgınlıklar kızgınlığa dönüşmüştür. Üstelik müşriklerin kızgınlıkları Müslümanların sayısı ile doğru orantılı olarak artmış; ancak onların bu tutumu Efendimizi davetten alıkoymamıştır.¹⁰⁰ Müşriklerin bitip tükenmeyen, gün geçtikçe dozunu artıran tepkileri sebebiyle Hz. Peygamber asla usanmamış, azmi yıkılmamıştır. Allah, onda beliren en küçük bir hüüzün ve şevk kırıklığını derhal nazil olan bir ayetle izale etmiş ve Hz. Peygamber’i teselli edip yeni bir azim ve iradeyle onu davete sevk etmiştir.¹⁰¹ Hz. Peygamber’i teselli etmek üzere nazil olan ayetler,¹⁰² aynı zamanda muhatapların tutumlarından etkilenme-

95 Zeydân, *Usûlü’l-Da’ve*, s. 322.

96 Hud, 11/40.

97 Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VII, 43.

98 Ankebut, 29/14. Hz. Nuh’un 350 yaşında iken peygamber gönderildiği, sonrasında kavmi içinde 550 sene yaşadığı da rivayet edilmektedir. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X, 127.

99 Enbiyâ, 21/87; Saffât, 37/139-147; Kalem, 68/48-50. Hz. Yunus’un Rabbine kızarak kavmini terk ettiği şeklinde bir yorum da mevcuttur. İbn Atıyye’ye göre bu görüşte bir peygamberin nitelenemeyeceği gizli olmayan bir zayıflık vardır. İbn Atıyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, IV, 97.

100 Ahmet Baltacı, “Davette Örnek Olma Metodu ve Önemi”, *Diyanet Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 2, Mart-Nisan 1976, s. 123.

101 Önkâl, *Rasulüllahın İslam’a Davet Metodu*, s. 323.

102 Şuarâ, 26/3; aynı minvaldeki ayetler için bkz: Hicr, 15/97-99; Fâtür, 8; Nahl, 127. Görevinin tebliğden ibaret olduğunu ifade eden ayetler için bkz: Âli İmrân, 3/20; Mâide, 5/92, 99; Ra’d, 13/40; Nahl, 16/35, 82; Nûr, 24/54; Ankebût, 29/18; Yâsîn, 36/17; Şûrâ, 42/48; Teğâbun, 64/12.

yerek davete devam etmesini telkin etmektedir. Bu ayetler, Allah Rasulü'nden, onlarla ilgilenmeyip, risaleti tebliğ etmesini talep etmekte; onların iman edip etmemesinden sorumlu olmadığı ifade etmektedir. Zira onların iman etmesi Allah'ın elindedir.¹⁰³

Allah, inkâr ve isyan ettikleri hâlde kullarını nimetlerinden mahrum etmiyorsa, peygamber de onların inkârı sebebiyle üzülecek, daveti terk etmemelidir.¹⁰⁴ Böylece Hz. Peygamber bu ve benzeri ayetlerden güç alarak ümitsizlik ve karamsarlığa kapılmadan çalışmalarını daima sabır, azim, inanç ve kararlılıkla sürdürmüştür.¹⁰⁵ O ve ashabı kendi yükümlülükleri dâhilinde olan görevleri samimiyetle yerine getirmişler, sonunda Allah da onların durumunu değiştirmiş; onlara, İslam'a bağlı güçlü ve mutlu bir toplum bahşetmiştir.¹⁰⁶

Davetin süreç merkezli olması gerektiğini ifade eden hususlardan bir diğeri, alışkanlıkları kısa sürede değiştirmenin zorluğudur. Zira alışkanlık hâline gelen inanç ve davranışlar bir süre sonra vazgeçilemez olmaktadır. Böylece kötü olan inanç ve davranış peyderpey toplumda yerleşmekte, yerleştiği yerde kök salmaktadır. İnsanlar uzun zamandır İslamî eğitim ve terbiyeden uzak kalmış ve toplumda çok boyutlu tahribat oluşmuş olabilir. Bu yüzden İslam'ın getirdiği esaslar toplumda çeşitli inanç ve menfaatlerle çelişebilir, bazı kesimler düşmanca tavır takınıp, onu engellemek için her türlü hücum, hakaret, tasallut ve taarruzlarını yöneltebilirler.¹⁰⁷ Neticede toplumda kötülükleri ortadan kaldırmak için davette çeşitli yöntemler kullanılması, bunun için de davetin devamlı olması gerekir. Çünkü bazen açık ifadelerle muhataba ulaşmayan bir gerçek ima yolu ile ulaşabilmekte, geceleyin hedefe ulaşmayan bir söz gündüz ulaşabilmekte, meşgul insanlar üzerinde tesiri olmayan söz dinleme sırasında tesirli olmakta, sağlıklı bir insana fayda vermeyen öğüt hastaya fayda verebilmektedir.¹⁰⁸

Davetteki sınıra riayet etmemenin çeşitli sonuçları vardır. Kişi bu yolu tutmakla Allah'ın kendisini sorumlu tutmadığı, hatta ona izin vermediği işleri yüklenirken, kendisine emrettiği sebep ve vesileleri bir tarafa bırakmış olmaktadır. Davetteki sınıra riayetsizlik, davet eden ile muhatap arasında duygusal engeller ortaya çıkarılmaktadır. Zira Hakkı dinlemeye engel olan şeylerin başında, muhatapların davet edenin davet vasıtasıyla üstünlük peşinde koştuğunu, zafer elde etmeyi amaçladığı

103 İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV, 224.

104 Kehf, 18/6; Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, XXI, 81. Aynı vurgu için bkz: İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, IX, 104.

105 Çağrıncı, "Da'vet", IX, 16.

106 Bûtî, *İslam'a Davet Metodu*, s. 55.

107 En'am, 34; Ahkâf, 35; Önkâl, *Rasulüllahın İslam'a Davet Metodu*, s. 319-320.

108 Said, *İslam'a Davet Esasları*, s. 50.

ğını düşünmeleri gelmektedir. Bu düşünceyle muhataplar etki-tepki kuralı gereği daha fazla üstünlük havasına kapılır. Davetçi bu defa kanaatlerini savunmak için habire çabalar.

Sonuçta asabiyet, benzeri bir asabiyeti doğurduğundan iki tarafın arasındaki perdeler kalınlaşır. Oysa süreç odaklı davet ilkesine bağlı kalan kişi, kendini muhataplarından üstün kabul etmek zehabına kapılmaz. Çünkü Allah’ın kendi canını hangi hâlde alacağını bilemez. Sonuç itibarıyla davet ettiği kimseler Allah katında kendisinden daha üstün olabilir.¹⁰⁹

Davette sınıra riayetsizlik, sonuç almakta aceleciliğe bu da -ister kabul ister reddetmiş olsun- muhatap için kötü sonuçlara da yol açabilmektedir. Muhatap daveti acele ile kabul etmişse, kendini hesapta olmayan ağır yük altına sokmuş olmakta, iç dünyasında çelişkiler yaşamakta, sonuçta kendisinde yalan, ikiyüzlülük gibi davranış bozuklukları baş gösterebilmektedir. Oysa muhataba düşünme imkânı verilmesi, doğru bir tercih yapma imkânı sağlanması gerekirdi. Muhatap aceleyle daveti reddetmişinde ise erken karar vermiş olmaktadır. Fakat bundan sonra tutumunu değiştirmesi de zor olur; çünkü insanlar kararlı ve tutarlı olarak bilinmek isterler. Bunun sebebi, davetçinin olgunlaşmadan önce meyveyi toplamak istemesidir.¹¹⁰

Davet eden kişi, daveti bir ibadet olarak görüp rahmet ve şefkat noktasından hareket ederek hakikati anlatmakla mükellef olduğunu, neticeleri yaratmanın Allah’ın takdirinde olduğunu bilse, o zaman insanlar onu dinler, dinleyen kalpler ona icabet eder. Çünkü bu noktadan hareket eden insan nefsi için hiddetlenmez, şahsını ön planda tutmaz. Davet ettiği insanlardan kendisine bir zarar geldiğinde hemen tepki göstermez, şefkat ve merhamet gözüyle bakıp onları affeder. Karşı taraf da er geç ondaki bu duyguları hissederek, onun samimi olduğunun, şahsi menfaat ve tatmin için çalışmadığının farkına varacaktır.¹¹¹ Davet eden kişi bu esası gereği gibi özümlediğinde, insanlar onu reddetse bile bu sebeple oluşacak olan psikolojik bunalımdan ve başarısızlığa uğramanın verdiği manevi baskında etkilenmeyecektir.¹¹²

Davetin hedefe ulaşması uzun zaman alabilir. Mümin bunu ilâhî eğitimin gereği olarak görmeli, gerçek akibetin müminlerin olduğuna yürekten inanarak Allah’ın taahhüdünün erken gerçekleşmesini istememeli, Allah’ın vaadi gerçekleşinceye kadar yoluna devam etmelidir. Yüce Allah -hâşâ- dostlarını aldatmaz, onları düşmanlarına

109 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 54, 58, 59.

110 Said, *İslam’a Davet Esasları*, s. 94.

111 Bûtî, *İslam’a Davet Metodu*, s. 57-58.

112 Said, *İslam’a Davet Esasları*, s. 32-34.

teslim etmez. Davet görevini ifa eden kişi, davetten sonuç alamasa bile davet amacıyla söylediği tek bir sözün bile boşa gitmediğini bilmelidir.

Hepsi muhatabın dağarcığında saklı kalır, orada birikir ve muhatabın iyilik deneyimleri arasında yerini alır. Bazen yıllar önce söylenmiş bir kelime bile bu iyilik deneyimini canlandıracak etkili bir fiil vasıtasıyla muhatap üzerinde etkili olabilir. Veya bugün söylediği bir söz yıllar sonra başka bir davetçi için önemli bir ön hazırlık olabilir.¹¹³

SONUÇ

Davet faaliyeti sözlü davetten ibaret olmayıp onu mümkün ve sürekli kılacak çabaları da gerektirir. Bu surette davet mükellefiyeti Müslüman toplumun sadece bir kesimini değil, gücü dâhilinde bütün Müslümanları kapsamış olmaktadır.

Ashabu's-Sebt kıssası, ilgili ayetler siyak-sibakıyla birlikte değerlendirildiğinde, kötülüklerin yaygınlaştığı bir toplumda davet görevini yerine getirenleri överek bu görevi yerine getirmenin önemini ifade etmekte, davet görevini yerine getirmeyenlerin ise sorumluluğunu ima etmektedir. Kıssada yer alan diyalog, tam tersi anlamda, sübjektif çıkarımlara dayanarak davet faaliyetini etkisizleştirecek şekilde yorumlanmamalıdır. Bu çerçevede davetin faydasız olup olmadığı bilinemeyeceğinden, muhatapların fiili engellemesi/şiddet uygulaması olmadıkça, sözün faydasız olduğu düşüncesi davet sorumluluğunu düşürmez. Aynı şekilde davetin toplumun bir kesimi tarafından yerine getirilmiş olduğu düşüncesi de davet sorumluluğunu düşürmez; çünkü davetin toplumun bir kesimi tarafında yerine getirilmiş olduğu da tespit edilemez. Davetin mahiyet ve önemine mutabık, onu etkin kılacak yaklaşım, daveti sonuç odaklı değil süreç odaklı bir faaliyet olarak planlamaktır. Kötülüklerin her zamankinden daha kolay ve hızlı yayılma imkânı bulabildiği günümüzde davetin kapsamı ve sürekliliği konusu daha da önem kazanmaktadır.

113 Said, *İslam'a Davet Esasları*, s. 23; 93.

SAHABE DEVRİNDE İÇTİHAT*

Yazan: Muhammed HAMİDULLÂH
Tercüme: Ahmet Yasin KÜÇÜKTİRYAKİ**

Özet:

XX. yüzyılın önde gelen İslam âlimlerinden olan Muhammed Hamidullâh İslâmî ilimlerde pek çok alanda eser kaleme almış ve ilim dünyamıza ışık tutmuştur. Tercümesini yaptığımız bu makalede Hz. Peygamber devri ve hemen sonrasında gelen sahabe devrinde içtihat konusu ele alınmış ve önemli bir takım görüşlere yer verilmiştir. Muhammed Hamidullâh makalesinde, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ve bizzat onun izniyle ashabının kendi görüşüyle içtihatı konusunu müstakil bir şekilde ele almaktadır. Fıkıh usulüne dair olan bu konuda Muhammed Hamidullâh gibi önemli bir âlimin konuyla alakalı görüşlerinin bilinmesinin yararlı olacağını düşünüyoruz.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usulü, Sahabe, İctihat.

İjtihad (Independant reasoning) during the Era of the Companions (Ashab)

Abstract:

One of the well-known muslim scholars of 20. century, Muhammed Hamidullâh wrote books in many fields of Islamic sciences and shed light on our world of science. In this article translated to Turkish, the issue of ijthad is explored through the Prophet Muhammed's and his

* (الإجتihad في عصر الصحابة), *el-Dirâsâtu 'l-İslâmiyye*, c. 19, sy. 4, İslâmâbad 1984. [Müellifin makaleyi kaleme aldığı dönemde istifade etmiş olduğu bazı yazma eserler bugün tahkik edilerek neşredilmiş bulunmaktadır. Biz, tercümede metnin aslına sadık kalarak dipnotları olduğu gibi vermeye çalıştık. Müellifin makalesinde kaynaklarını vermediği bazı hadislerin kaynaklarını vererek (*) işaretiyle gösterdik. Aynı şekilde müellifin Buhârî'den kaynak verme şeklini parantez içine alarak ve bab ismini vererek dipnotta yer verdik.]

** *Düzce - Gölyaka İlçe Vaizi*

companions (sahabe) period and important views about ijtihad are noted. We believe it is useful to explore Muhammed Hamidullâh's views on this topic which is one of the most important issues in usul al-fiqh

Key Words: Usul al-Fiqh, Sahaba, Ijtihad.

GİRİŞ

İnsanlık tarihinde milletlerin ilk önceleri örf ve âdetle ve daha sonraki dönemlerde ise krallarının, din adamlarının emriyle konulan kanunlarla amel ediyor olduklarını görüyoruz. İslam, diğerlerinin sona erdiği noktada, Allah'ın (c.c.), bir resul ve onlar için kanun koyucu göreviyle Efendimiz (s.a.s.)'i insanlığa göndermesiyle başlar. Ayrıca Allah (c.c.) ona dinî emirleri içeren bir kitap indirmiştir. Şayet Müslümanlar o ilahi emirlerde bir durumun yokluğunu hissetseler Hz. Peygamber (s.a.s.) onu tamamlar ve sünnetle açıklar, bir şeyin yapılmasını emreder veya ondan neyederdi. Bazen eski âdetlerin hükmünü kaldırır veya yeni şeyler ortaya koyardı. Bu nedenle İslam şeriatının ilk ve en önemli iki kaynağı Kur'an ve Sünnet'tir. Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an ve Hadis'in içerdiği hükümler bakımından sınırlı iki kaynak olduğunu ve Müslümanların ihtiyaç duydukları her şeyi o ikisinde bulamamalarının söz konusu olabileceğini (içtihat konusunda meşhur Muaz b. Cebel hadisinde) doğrulamaktadır. Kur'an'ın söz söylemediği konularda Hz. Peygamber (s.a.s.) kendi görüşüyle içtihat ederdi. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.) Kur'an ve Sünnet'in hüküm bildirmedikleri konularda, ihtiyaç hâlinde içtihat konusunda ashabına da izin vermektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kendi görüşüyle içtihadına onun, Ebu Davud'da geçen ve birbirlerini tamamlar mahiyette olan¹ üç rivayetten biri olan Ümmü Seleme (r.a.)'den rivayet edilen hadisini örnek gösterebiliriz. Rivayet özetle şu şekildedir: Miras konusunda birbirleriyle çekişen iki adam Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldi. Her ikisinin de davalarını ispat için ellerinde delil olabilecek herhangi bir şey yoktu. Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle dedi:

“Ben ancak bir insanım, siz bana birbirinizden davacı olarak geldiniz. Belki biriniz davasını, diğerinden daha iyi ortaya koyar. Dolayısıyla ben de o kimseden dinlediğime göre onun lehine hükmederim. Bu nedenle kimin lehine, aslında kardeşinin hakkı olan bir hüküm verirsem ondan hiçbir şey almasın. Aksi hâlde ben, o (lehine hükmettiğim) kişi için ateşten bir parça koparmış olurum.” “Hakkında bana vahyen bir bilgi gelmeyen, aranızdaki bu konuda kendi görüşümle hükmediyorum.”

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabına içtihat izni vermesine ise “Kendi reyimle içtihat ederim bundan geri durmam.”² şeklinde devam eden meşhur Muaz b. Cebel ha-

1 Ebu Davud, *Sünen*, Kitabu'l-Aqdiye, Ktp: 23, Bab: 6.

2 Ebu Davud, *Sünen*, Aqdiye, 11; Tirmizi, *Sünen*, Ahkâm, 3(*).

disini örnek gösterebiliriz. Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde sahabenin içtihat ettiğine dair pek çok örnek söz konusudur. Bunlardan biri de:

“Su bulamadım, bu nedenle yerde debelenen bir canlının yaptığı gibi toprakta yuvarlandım, daha sonra bunu Hz. Peygamber (s.a.s.)’e anlattım ve o, “Bu şekilde yapman sana yeterli gelir.” dedi.”³ Şeklindeki Ammar b. Yasir hadisidir. Aynı şekilde bu konuya Amr b. As’ın su bulunmasına rağmen şiddetli soğuk nedeniyle teyemmüm etmesi ve bu duruma Hz. Peygamber (s.a.s.)’in karşı çıkmaması⁴ da bir örnektir. Yine bir rivayette Ebu Musa el-Eş’arî şöyle anlatmaktadır:

“Rasulullah ile birlikte bir gazvedeydik. Yüksekçe bir yere çıktığımızda veya bir vadiye indiğimizde yüksek sesle tekbir getiriyorduk. (Ebû Musa) şöyle dedi: Hz. Peygamber (s.a.s.) bize yaklaştı ve “Nefislerinize yumuşak davranın, siz sağır ya da gaib olan birine dua etmiyorsunuz.”⁵ dedi. Bu konuda örneklerin sayısı epeyce fazladır. Aslında kişilere verilen içtihat izni, insanlar arasında ihtilafa sebep olmaktaydı. Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde bile bu duruma örnekler vardır. Fakat onlar, görüşlerindeki farklılık nedeniyle Hz. Peygamber (s.a.s.)’e müracaat ederlerdi, bunun üzerine o, sahabe arasındaki bu ihtilafa açıklık getirirdi.

Özetle, Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde yasama kaynağı Kur’an, Sünnet ve içtihat olmak üzere üçtür. Bu dönemde icmanın varlığı söz konusu değildir. Fakat biz bu kaynakların sayısını artırabiliriz:

Birincisi, örf ve âdet; Hz. Peygamber (s.a.s.) onlardan alıntı yapılmasına mani olmamış, aksine bazen onay vererek söz konusu örf-âdeti yürürlükte bırakmıştır.

İkincisi, Hudeybiye ateşkesinde olduğu gibi, uluslararası antlaşmalar ve şartlarıdır. Ancak antlaşmalar belirlenen süresi içerisinde ve sadece tarafları bağlayıcıdır. Çünkü antlaşmalarda şartlar belirleyicidir. Kur’an, “Akitleri yerine getirin.”⁶ ve “Antlaşmalara uyun.”⁷ buyurmaktadır.

Üçüncü olarak önceki şeriatlar (Şer’u men qablenâ); Hz. Peygamber (s.a.s.), hakkında hüküm bulunmayan bir konuda ehl-i kitaba muvafakat etmeyi seviyordu. Bu da “Onların yoluna uyun.”⁸ ayetine dayanmaktadır.

3 Buhârî, *Sahih*, Teyemmüm, 8 [Buhârî, *Sahih*, 4-7, 8].

4 Buhârî, *Sahih*, Teyemmüm, 7 [Buhârî, *Sahih*, 7-7].

5 Buhârî, *Sahih*, Kader, 7 [Buhârî, *Sahih*, 7, 82-7; 1-70/77; 4-52/63; 17-23/61].

6 Maide, 5/1.

7 İsrâ, 17/34.

8 Enam, 6/90.

Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat edince durumlar oldukça değişti ve

1. Kur'an ve hadislerin manalarını anlamada görüşler farklılaştı,
2. Kur'an ve Sünnet'te hakkında hüküm bulunmayan konularda hüküm verme konusunda görüş ayrılıkları meydana geldi,
3. Özellikle örf ve âdetten kaynaklanan konularda bölgelere göre amel etmede farklılıklar ortaya çıktı,
4. Kur'an ve Sünnet'te bulunmayan bir konuda çıkarılan hükümlerde bazen görüş birliği, icma oluştu,
5. Yasama, halifenin emri, kadıların hükümleri ve müftilerin fetvalarıyla devam etti,
6. Fetva mecmuaları tasnif edildi ve fıkıh ilmi medreselerde öğretilmeye başlandı,
7. Fıkıh usulü ilmi gelişti.

En son sahabe h. 110 yılında vefat etti denilebilir. Ben, Hz. Peygamber (s.a.s.) vefat ettiği sırada yarım milyon sahabe olduğunu düşünüyorum. Çünkü veda haccı esnasında hacıların sayısı 140 bin idi. O zaman bütün Müslümanlar bu hacca katılmışlardı. Zira hac her sene için farz değildi, dahası hastalar, hayız ve nifas hâlindeki kadınlar ve fakirler vardı. Veda haccına katılanlar, Müslümanların $\frac{1}{4}$ 'ü olsa toplam kişi sayısı 560 bin çıkmaktadır ki, bu da yarım milyondan fazladır.

İslam devletinin sınırları bazen fetihle ve bazen barış yoluyla hızla genişledi. Müslümanlar, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatı esnasında tüm Arap yarımadasına, Irak ve Filistin'in güneyine hâkimdiler. Bu toprakların toplam genişliği 3 milyon kilometre karedir. Dört halife ve Emeviler döneminde de pek çok fetihler yapılmıştır. Hz. Osman'ın hilafeti döneminde İslam orduları bir taraftan Endülüs'e,⁹ aynı zamanda Çin sınırlarında Maveraunnehir'e girmiştir. (Nitekim bu durumu, Belazuri ve Çinli tarihçiler de anlatmaktadırlar.) Dolayısıyla Hz. Osman zamanında Müslümanlar Asya, Avrupa ve Afrika olmak üzere üç kıtaya hâkim olmuştur. Bu, onlarca milyon kilometre kare toprak, onlarca dil, din, âdet ve kanun demektir.

Her ne zaman bir olay meydana gelse veya bir mesele ortaya çıksa halife, vali, kadı veya müfti söz konusu durumla yakından ilgilenmiştir. Ancak bir kimsenin şahsına ait bir meselede hiç kimseye sormaksızın fikir yürüterek, aklının götürdüğü şekilde amel ettiği olaylar hiç de az değildir. Örneğin bir Mecusi Müslüman olmuştu, kızıyla/kız kardeşiyle evliydi. İslam'ın bu tür evlilikleri yasakladığını bilmiyordu. Hâlbuki

9 Muhammed Hamidullâh, "Fethu'l Endulus fi Hilâfeti Seyyidina Osman Sene 27 Li'l-Hicreti", *İÜEF İslam Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 7, Yıl: 1978.

yönetim bu durumdan haberdar olmuş olsaydı, müdahale ederdi, ancak söz konusu kişi bu cahiliye âdeti üzere kalmıştır.

Hız. Peygamber (s.a.s.)'in vefatı sonrasında sahabe arasında ilk ortaya çıkan şey, resmi bir istişare olmaksızın, farklı içtihatlar ve fikirlerdir. Bu nedenle ashab, insanları bir arada toplayacak, siyasî meselelerde onlara önderlik edecek ve İslam devletini önemli işlerde lidersiz bırakmayacak Hız. Peygamber (s.a.s.)'in bir halifesinin olmasının gerekliliği üzerinde icma ettiler. Fakat halifenin nasıl seçileceği ve kimin halife olacağı konusunda bir görüş birliği söz konusu değildi. Sonuçta Hız. Ebu Bekir'i halife seçtiler. Fakat Hız. Ebu Bekir hakkında da tam bir icma gerçekleşmedi. Hız. Ali, Abbas, Selman-ı Farisî gibi bir kısım sahabe Hız. Ebu Bekir'e daha sonra biat ettiler. Hız. Ömer'in halifeliliği esnasında vefat eden Sa'd b. Ubâde el-Ensârî gibi bir kısım sahabe ise hiçbir zaman biat etmediler. Sa'd b. Ubâde ne Hız. Ebu Bekir'e ne Hız. Ömer ve ne de bir başkasına biat etmiştir. (Bu durumu Belazuri Ensâbu'l-Eşrâf'ta zikretmektedir.) Aynı şekilde ashab, sayıları çok olmasına rağmen, şûraya Müslümanlar dışında kalan zimmîleri dâhil etmeme konusunda da icma etmişlerdir. Zimmîlerin, her ne kadar ihtiyaç hâlinde dünyevî meselelerde halifenin onlarla istişare yapma yetkisi olsa da, özellikle halife seçimi gibi siyasî konularda söz hakları yoktu.

Zekât vermek istemeyenlerle savaşma, Müseyleme savaşında Kur'an hafızlarından çoğunun şehit olması sebebiyle Kur'an'ın tek bir Mushaf olarak toplanması gibi konularda da yine bir çeşit icma söz konusuydu. Müslümanlar, devlet acilen bir önlem almazsa Kur'an'ı kaybedecek olmalarından korktular. Bu durum sahabenin, devlet başkanının tek başına yasama yetkisine sahip olamayacağı, aksine halifenin de ümmetin diğer fertleri gibi bir fert olduğu ve her müftî veya müçtehidin hüküm yahut kanun istinbat edebileceği, onunla çeşitli meselelerde fetva verebileceği ve ister devlet başkanı kabul etsin ister reddetsin âlim ve müçtehitlerin ellerinden içtihat haklarını olmaksızın şahsi görüşünü uygulayabileceği konusunda görüş birliği içerisinde olduklarını gözler önüne sermektedir. Bu, ileride de değineceğimiz önemli bir meseledir. Fakat bu şekildeki icmaların sayısı azdır. Hatta aktardığımız bu konularda sahabeden bazıları sükût etmiştir. Bu, onların, çoğunluğun görüşüne gerçekte katıldıkları anlamına gelmez. Ahab, görüşlerini tek tek seslendirmek yerine alenî bir şekilde istişare etmişler ve kimisi kabul etmiş kimisi bazı sebeplerden dolayı susmayı tercih etmiştir. Başkent Medine dışında oturanların görüşlerinin yanı sıra istişare yapılırken (şûra toplandığında) mescitte bulunmayanların görüşleri de sorulmuyordu. Genel kapsamlı istişare, Hız. Peygamber (s.a.s.)'in "Onların işleri aralarındaki şûra ile dir."¹⁰ şeklindeki Kur'an'ın emri dolayısıyla yapıldığı bir faaliyetin devamı niteliğindedir.

10 Şûrâ, 42/38.

Görüş ayrılıkları sahabenin büyükleri arasında dahi ortaya çıkabilmekteydi. Doğal olarak, Ebu Bekir ve Ömer, Ali, Zeyd b. Sabit ve İbn Mesud gibi sahabiler arasında görüş ayrılıkları çıkmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) irtihal ettiği için de son sözü söyleyecek kimse yoktu. Dolayısıyla herkes kendi görüşü üzere kalmıştır. Bu durum, süreci tedrici olarak fikhî mezheplerin oluşumuna götürmüştür. Fakat zikre şayan bir durum var ki, o da sahabenin bizi dehşete düşüren gönül genişliği ve aralarındaki görüş ayrılıklarına rağmen birbirlerine tahammülleridir. Onlar ihtilafların ilmin gelişmesine katkısına inandıklarını gösterircesine daima içtihatı teşvik ediyorlardı. Ashab, kişileri ferdi içtihatlarından asla alıkoymamıştır. Öyle ki, İbn Kayyim’in zikrettiği “Ümmetimin (âlimlerinin) ihtilafı rahmettir.”¹¹ hadisiyle amel ediyor gibiydiler. Bu duruma örnek bulma konusunda hiç zorlanmıyoruz.

Hiz. Ömer, Ebu Musa el-Eşari’ye bir mektup yazmış, isteklerini maddeler hâlinde sıralamış ve sekizinci madde de: “Kur’an ve Sünnet’te olmayıp kalbinde, zihninde dolaşan konuları iyi anla, kıyası öğren sonra konuları karşılaştır ve Allah’a en sevimli ve doğruya en yakın olarak gördüğünde karar kıl.”¹² demiştir.

Şureyh, Hiz. Ömer’in kendisine: “Bir mesele hakkında Kur’an’la hükmet, şayet Kur’an’ın tümünde bir hüküm yoksa Allah Resulü’nün ahkâmıyla hükmet, şayet onların da tümünde bir hüküm yoksa istikamet üzere olan imamların hükümleriyle hükmet, yine onların vermiş olduğu hükümlerin tümünde de bir hüküm bulamazsan ilim ve fazilet sahipleriyle istişare ederek kendi görüşünle hüküm ver.”¹³ dediğini rivayet etmektedir.

İbn Mesud’un görüşü de aynı paraleldedir. O, “Bir konu hakkında size sorulduğunda Allah’ın Kitabına bakın, onda bulamıyorsanız Hiz. Peygamber (s.a.s.)’in Sünnet’ine bakın. Şayet onda da bulamıyorsanız Müslümanların icma ettiklerine bakın. Söz konusu meselede Müslümanların icmaları da yoksa görüşünüzle içtihat edin ve ‘korkarım, çekinirim’ demeyin. Şüphesiz haram ve helal bellidir. Bunlar arasında şüpheli durumlar mevcuttur. Öyleyse seni şüphelendireni bırak, şüphelendirmeyeni al.”¹⁴ demektedir. Aynı şekilde Zeyd b. Sabit’ten ve onun da Seleme b. Mahled’den rivayet ettiği şu hadis de başka bir örnektir:

Seleme b. Mahled Zeyd b. Sabit’e (hüküm verme konusunda) karşı çıktı ve şöyle dedi: “Ey amcaoğlu! Biz hüküm vermeye mecbur kaldık. (Bu durumda ne yapalım?)” Bunun üzerine (Zeyd b. Sabit) şöyle dedi: “Allah’ın kitabıyla hüküm ver, onda olmaz-

11 İbn Kayyim, *İ’lâmu’l-Muvaqqi’in*, 2/223(*).

12 *Hiz. Peygamber ve Dört Halife Dönemi Siyasi Vesikalar*, IV. Baskı, Ves. No: 327.

13 *el-Vesaik*, Ves. No: 329.

14 Mustafa el-‘Azamî, Darimi’den nakletmektedir.

sa Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Sünnetiyle hükmet, onda da bir hüküm bulamazsan ehl-i reye müracaat et, sonra içtihat et ve kendin için birini seç.”¹⁵

Hz. Ali Efendimizin, “(ayrı ayrı dinlenilmeleri için) şahitlerin arasını ayırınların ilki benim.”¹⁶ sözüne de değinmeliyiz. Önceleri bir davada ikinci şahit birincinin söylediklerini dinleyebiliyordu, bazen ikinci şahit birinci şahidin dediklerinin aynı doğru olup olmadığını bilmeden tekrar ediyordu. Şureyh’in, “İnsanlar yeni bir durum ortaya koyduklarında ben de yeni yöntemler buluyorum.”¹⁷ sözü meşhurdur. Önceleri şahitlerin şehâdetleri kabul edilmezden evvel tezkiyeleri açıktan açığa yapılırdı, sonra Şureyh bunu gizli yapmaya başladı.

Kadınların tayinini Hz. Peygamber (s.a.s.) yapmaktaydı. Daha sonraları ise Hz. Ömer’in küçük bölgelere kadı tayin etme yetkisini valilere devrettiğini görmekteyiz. Ve Hz. Ömer’in Ebu Musa el-Eş’arî’ye yazmış olduğu mektupta, “Mal ve itibar sahibi kimselerden kadı tayin et, çünkü zengin olan, insanların mallarına göz dikmez, itibar sahibi olan kimse ise insanlardan kendisine zarar gelmesinden korkmaz.”¹⁸ ifadelerine yer verdiğini görmekteyiz. Ömer b. Hattab’ın Ebu Ubeyde ve Muaz b. Cebel’e, “Salih kimseleri araştır, yargı görevinde onları istihdam et ve onlara maaş ver.”¹⁹ şeklindeki yazdıklarının da aynı paralelde olduğunu görebiliriz.

Fakire göre sahabe devrinde içtihat konusundaki en önemli şey onların, yasama hakkının devlet başkanı ve devlet kurumlarının tekelinde olmasını kabul etmemeleri, aksine Kur’an ve Sünnet’in söz söylemediği konularda içtihat vasıtasıyla bu hakkın her Müslümanda veya en azından Müslümanlar arasındaki fakihlerde de olduğunu kabul etmeleri ve devlet başkanını da ümmetin diğer fertleri gibi bir fert olarak görmeleridir. İşte bu şekilde yasama gücü devlet hegemonyasından çıkmış, siyasetten bağımsız, resmî olmayan bir faaliyet hâlini almıştır.

Eski dönemlerde yaşamış milletlerin yürürlükteki kanunları, kralların ve devlet başkanlarının yasa koymalarından ibaretti. Müslümanlarda ise mahkemeler ayrı ve hukuk bağımsızdı. Devlet başkanı bu konulara müdahale edemezdi. Aksine yasama, devletin nüfuzu dışındaki bir konuydu. Evet, fakihlerin hepsinin kendi görüşlerini uygulayamadıkları, aksine o konuda söz sahibinin yerine göre devlet başkanı olduğu meselelerin varlığı yadsınamaz. Mesela bir fakihin, fethedilen ülkelerin (arazilerinin) diğer ganimet malları gibi komutanlar ve askerler arasında taksim edilecek olduğuna

15 Mustafa el-‘Azamî, *Beyhakî*’den nakletmektedir. 10, 115.

16 İbn Kayyım, *el-Turuk el-Hikemiyye*, s. 60.

17 İbn Kayyım, *a.g.e.*, s. 128.

18 Ahbâru’l-Qudât li Veki’, c. 1, s. 76-77.

19 Mustafa el-‘Azamî, *Zehebî*’nin eseri *Siyer-i ‘Alâmi’n-Nübelâ*’dan nakletmektedir.

fetva vermesi mümkündür. Fakat bu konunun tatbik edilmesinde tek söz sahibi devlet başkanıdır. Bu konuda Bilal-i Habeşî gibi bazı sahabelerin aksi görüşte oldukları bilinmektedir. Hz. Ömer, (Bilal-i Habeşî'ye ait) bu görüşü uygun görmemiş ve diğer bir kısım sahabinin görüşlerini uygun görerek Mısır, Irak ve Suriye fethedildiğinde arazilerinin taksim edilmemesini ve o ülkenin bütün vatandaşlarının istifadesi için vakıf arazi olarak kalmasını emretmiştir.²⁰ Fakat siyasi konular dışında hüküm çıkarma yetkisi asla halifenin tekelinde olmamıştır. Aksine bu yetkiye kadılar, müftüler özgür bir şekilde ortak olmuşlardır. Adalet ve yargının siyasetten bağımsız oluşu ve icra heyeti sistemi bugün Batılı devletlerde de uygulanmaktadır. Fakat yine de yasa bağımsızlığı İslam'ın bir ayrıcalığı olma özelliğini devam ettirmektedir. Şahsi fetva mecmuaları şeklinde seyreden fıkıh kitaplarının hepsinin hükümet iradesi dışında fakihlerin yapmış oldukları birer faaliyet oldukları bilinmektedir. Bu konuda, Sahnun Malikî'nin el-Müdevvenetü'l-Kübra'sı, Hanefî olan Şeybânî ve Serahsî'nin el-Mebcut'u, ibâdet, muamelat, cinayat, savaş ve sulh gibi uluslar arası hukuk ve (anayasal bir konu olan) imamet teorisi gibi tüm meseleler hakkında bir kanun mecmuası niteliğindeki İmam Şafî'nin el-Ümm adlı eseri gibi örnekler mevcuttur. Söz konusu kitaplar veya bunların dışındaki eserlerin kaleme alınmasında hükümetin ne ufak bir müdahalesi ve ne de bu şekildeki eserlerin kaleme alınacağı konusunda bir bilgisi söz konusu olmamıştır.

Sahabe devrindeki önemli hususlardan biri de Kur'an ve Sünnet'ten hiçbir şeyin nesh edilemeyeceği, Allah'ın emrini ancak yeni vahyin -ki Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra vahiy yoktur- nesh edebileceği, Sünnet'i de ancak yeni bir peygamberin nesh edebileceğini -ki Hz. Peygamber (s.a.s.)'den sonra peygamber olmadığı malumdur-, ancak Kur'an ve Sünnet'in hüküm koymadığı basit meselelerde kişilerin içtihat edebileceği şeklindeki düşünceleridir. İşte İslam hukukunun bu sistemi başlangıçta nasılsa o şekilde kaldı, değişmedi ve değişmeyecektir. Bu durum Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ashabının almış oldukları kararlar sayesinde. Mesela Hz. İsa'nın havarileri, Hz. İsa'nın göğe yükseltilmesinden altmış sene sonra Jerusalem (Yeruşalim) toplantısını yaparak dört konu dışında Tevrat ve İncil'in yasaklarının tümünün yürürlükten kaldırılmasına karar vermişlerdir. Ahd-i Cedid'de Havarilerin Emirleri başlığı altında şunlar yazar:²¹ “Ruhu'l-Kudüs ve bizler, sizler için gerekli olan birkaç husus dışında kalan şeyleri zorunlu kılmamayı uygun gördük. Yani, putlar adına kesilen kurbanın etinden yemekten, akıtılmış kanı içmekten, boğularak öldürülmüş hayvanı yemekten ve hayâsızlıktan (zinadan) kaçınmanız gerekmektedir. Güzel olan, bu dört şeyden uzak durmanızdır.” Böylece domuz eti ve Tevrat'ta haram kılınmış diğer şeyler helal olmuş

20 Muhammed Hamidullâh, *el-Vesâik*, no: 325, 355, 369.

21 *Ahd-i Cedid*, 17, 28, 29.

oldu. Bu durum Hz. İsa'nın "Zannetmeyin ki, ben Tevrat'ı veya Hz. Musa'dan sonra gelen nebilerin kitaplarını yürürlükten kaldırmak için geldim. Aksine ben onları tamamlamak veya buna vesile olmak için geldim. Yer ve gök var olduğu sürece hakikati söyleyeceğim. Tevrat'ta olanların tümünün ortaya çıkması için ondan bir nokta veya bir harfinin küçük bir parçası bile değiştirilmeyecektir. İnsanların kendisiyle amel ettiklerini bildiği hâlde Tevrat'tan basit bir hükmü dahi olsa iptal eden kimse göklerde "insanların en değersiz" olarak, insanların kendisiyle amel ettiklerini bildiği en basit bir hükmü bile gözeten ise göklerde "büyük, yüce" olarak isimlendirilecektir."²² mealindeki sözlerine rağmen bu şekildedir.

Yine sahabe devrinde önemli konulardan biri onların bir çeşit icma inşa etmeleridir. Bugün bizler icma denince Kur'an ve Sünnet'ten sonra dindeki üçüncü delili, ona muhalefet etmenin caiz olmadığını ve küfre götüreceğini anlıyoruz. Gerçekte ise bu şekilde anlaşılan bir icma üzerinde bir görüş birliği yoktur. Hz. Peygamber (s.a.s.) devrinde icmanın olmadığı konusu malumdur. Dahası ne Kur'an'da ve ne de Sünnet'te bir teşri kurumu olarak yer almamıştır. Müslümanlar sahabe devrinde Asya, Avrupa ve Afrika'da üç kıtada meskûndular. Hiçbir Müslüman veya hiçbir İslam hükümeti halifelere biat etme konusu da dâhil olmak üzere bir konu hakkında dünyadaki bütün fakihlerin görüşlerini bir kez olsun araştırma ihtiyacı hissetmemiştir. Başkent Medine veya bölgelerdeki büyük şehirlerde nüfuz sahibi kişilerin görüş ve biatleriyle yetinmişlerdir. Dahası Kur'an ve Sünnet masumdurlar. İcma ise masum olmayan insanların görüşleri demektir. Müctehid hata veya isabet edebilir. "Ümmetim sapıklık üzere bir araya gelmez."²³ hadisinin bulunduğu bir gerçektir. Fakat söz konusu hadisin asıl manası "Şayet ümmetten bir kısmı yanılrsa dahi muhakkak diğerleri doğru yol üzeredirler." şeklindedir. Biz, bir konuda muhalefet söz konusu değilse "Bu, üzerinde icma olan bir konudur, mucma' aleyhtir, dolayısıyla icma tatbiki gerekli bir durumdur." deyiveririz. İşte (bu konuda) seleften nakledilen (görüşlerden) birkaçı şu şekildedir:

İmam Ebu'l Yüsr el-Pezdevî belki de İmam Şafii'den sonra gelen en büyük usulcüdür. Fıkıh usulü hakkındaki kitabında şöyle der: "Sahabe devri müstesna icma söz konusu değildir. Bazıları 'icma, ancak Hz. Peygamber (s.a.s.)'in neslinden olduğunda sahihtir', bazıları 'ancak ehl-i Medine'nin icması sahihtir' demektedir.²⁴ Yine bir kısmı '(icmada) âlimlerin tümünün ittifakı şart değildir, bir kişinin muhalefetine itibar edilmez, azınlığın hilafı yok sayılır, çünkü cemaat doğru karar verme konusunda daha isabetli, delil olma konusunda ise (cemaatin görüşü) daha elverişlidir.' demişlerdir.

22 *Ahd-i Cedid*, Matta İncili, 5, 17, 19.

23 İbn Mâce, *Sünen*, Fiten, 8(*).

24 Pezdevî, *Usûl-ı Fiqh*, s. 960.

Hz. Peygamber (s.a.s.) ‘çoğunluğa itibar ediniz’²⁵ buyurmaktadır. Asıl olarak icmadaki bir hikmet de zaten yakinî olarak şerî bir hüküm ortaya koyma isteğinin tespitidir.²⁶ Dolayısıyla icma ve onu bilme, amel noktasında Kur’an’dan bir ayet veya mütevatir bir hadis gibi anlaşılmalıdır. Hâl böyle olunca onu komple inkâr eden, tekfir edilmektedir. İmam Pezdevî şöyle der: “Bu hususta bir derecelendirme söz konusudur. Sahabenin icması ayet veya mütevatir bir hadis gibidir. Tabiinin icması ise meşhur hadis mesabesinde. Selefin müctehidleri arasındaki icma ise sahih haber-i vahid gibidir. İcmada nesih, nâsîh ile mensuh denk oldukları takdirde caizdir. Hatta bir asrın icmasıyla sabit olan bir hükmün yine aynı kişilerin, önceki icmanın hilafına olacak şekilde icmalarıyla nesh olması mümkündür. Daha önce de geçtiği gibi bu durum, çok karşılaşılan bir durum olmasa da caizdir. Bu husus iki farklı dönem arasında veya aynı dönemde de gerçekleşebilir. Bütün bu söylediklerimle icmanın neshinin caiz olduğunu kastediyorum. Elbette en doğru olanı Allah (c.c.) bilir.”²⁷

Pezdevî’nin Usûl’ünün şarihi Abdülaziz el-Buhârî’nin görüşlerini nakletmezden evvel bir iki anekdota dikkat çekmek istiyorum.

İlk olarak, Pezdevî sonraki icmanın öncekini neshetmesinin cevazı noktasındaki görüşünde yalnız değildir. Fahreddin Râzî el-Mahsûl’de şöyle der: “Onlar bir icma kurulduktan sonra onun hilafına başka bir icmanın kurulabilmesi konusunda görüş ayrılığına düştüler. Abdullah el-Basrî cevazını, çoğunluk ise caiz olmadığını savundular. Bize göre ilk görüş daha evladır.”²⁸

İkinci olarak ise icmayı inkâr eden küfre girer görüşüyle sonraki icma ile öncekinin neshinin caiz olması yönündeki görüş bağdaşmamaktadır. Çünkü önceki icmaya fakihlerden birinin muhalif olması gerekir ki, sonra tedrici olarak diğer fakihler de bu konuda ittifak etsin ve yeni bir icmaa oluşabilin.

Şimdi Büyük şarihin (Abdülaziz Buhârî’nin) söyledikleri aracılığıyla Pezdevî’nin görüşlerine yer verelim: “İcmanın misliyle neshi caizdir. Katî icma ancak katî olanla nesh olur, katî olan zannî icma ile nesh olmaz. Zannî icma ise hem zannî ve hem de katî olanla nesh olabilir. Dolayısıyla şayet sahabe bir hüküm üzerinde icma etse sonra onun hilafına bir icmada bulunsalar nesih caiz olur. Sonraki icma, ilk icma ile denk olduğu için nâsîh olur. Şayet tabiin, sahabenin hilafına bir konuda icma etseler sahabe icması için tabiinin icması nâsîh olamaz. Çünkü daha alt seviyededir. Tabiin bir hüküm üzerinde icma etse ve de kendileri veya onlardan sonrakiler söz konusu icmanın

25 Pezdevî, *a.g.e.*, s. 965.

26 Pezdevî, *a.g.e.*, s. 971.

27 Pezdevî, *a.g.e.*, s. 981-982.

28 Râzî, *el-Mahsûl*, c. 3, s. 300-301.

hilafına bir icma gerçekleştirse bunda da nesih caizdir. Çünkü her iki icma denktir. Bu nedenle sonraki icma Tabiin'e ait icma için nâsîh olabilir. İcmanın neshi ancak misli olan bir icma ile caizdir. Çünkü icma ile sabit olan hükmün müddeti son bulabilir. Bu da gösteriyor ki, tıpkı daha önce gelen bir nassın hilafına başka bir nas gelebileceği gibi müctehitler, daha önceki icmalarının hilafına icmada bulunabilmektedir. Bu da o hükmün süresinin bittiğini göstermektedir. Vahiy devri, Hz. Peygamber (s.a.s.) vefatıyla kapandı, dolayısıyla artık hiç bir şeyin neshi caiz değildir denemez. Çünkü biz diyoruz ki: 'vahiy ile sabit olan bir şeyin neshi Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatı ile imkânsız hâle geldi. Zira buradaki nesih vahyin inişine dayanmaktaydı. Artık bu elbette tasavvur dahi edilemez. Ancak icma ile sabit olan bir hükmün neshi mümkündür. Çünkü icmanın kurulması ve ortaya çıkması hala mümkündür. Bu Pezdevî'nin kavli-i muhtarıdır. Cumhur ise icmanın, nâsîhin kısımları konusunda açıkladığımız şekliyle nâsîh veya mensuh olmasının cevazını kabul etmemişlerdir. Allah en doğrusunu bilir.'²⁹

Nâsîhin kısımları konusunda İmam Pezdevî şunları söyler: "Deliller Kitap, Sünnet, İcma ve Kıyas olmak üzere dördtür. Kıyas, açıklayacağımız üzere, nâsîh olamaz. İcma hakkında bazı müteahhirin kendisiyle neshin sahih olacağını zikretmişlerdir. Aslına bakılırsa icma ile nesih belki Hz. Peygamber (s.a.s.) yaşarken olabilirdi. Fakat Hz. Peygamber (s.a.s.) hayatta iken icma söz konusu değildi. Çünkü onun sözü dışında icma yoktur ve onun sözüne uymak da farzdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) tek başına olarak dahi olsa bir açıklamada bulursa o konu o şekildedir ve başka bir durum söz konusu olamaz. İcmanın neshi, kendisiyle amel etmek vacip hâle geldiğinde caiz olmaz. Nesih ancak Kitap ve Sünnet'te sünnetle olur. Bu da Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetin sünnetle, sünnetin Kitap'la, Kur'an'ın sünnetle neshi olmak üzere dört kısımdır. Bizce bunların hepsi caizdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "Size benden bir hadis rivayet edildiğinde onu Allah'ın kitabına arz edin. Şayet ona uygunsuz kabul edin, değilse onu reddedin." hadisini delil almıştır.³⁰

Kur'an'ın sünnetle neshi meselesi geniş bir konudur. "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hayatında bu konuda bir zorluk söz konusu değildir. Kur'an'ın emrini nesheden ya bir hadistir ya da gayr-i metluv bir vahiydir." diyeceğiz. Bunun örneği, "Kâfirlerin size saldırmasından korkarsanız ..."³¹ şeklinde devam eden namazların kısaltılmasına ruhsat veren, bunu diğer (cihad dışındaki) yolculuklar için de ruhsat kılan ayet ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in "(namazları kısaltma ruhsatı) Allah'ın kendisiyle size tasaddukta bulunduğu bir sadakadır, onu kabul edin." hadisiyle tekit etmesidir. (Tefsir-i İbn Kesir, Müslim ve Ashab-ı Sünen)

29 *Usûlu'l Fıqh li'l-Bezdevî ma'a Şerhihi'l-Ma'rûf bi-Keşfi'l-Esrâr li'l-Buhârî*, s. 982-983.

30 *Aynı eser*, 894-897.

31 *Nisa*, 4/101.

Sahabe devrindekine örnek olarak ise şu örneği verebiliriz: “Kendilerine kitap verilenlerle, onlar küçük düşüp, cizyeyi elleriyle verene dek savaşın.”³² ayeti sebebiyle ehl-i kitap dışında kimseden cizye alınmaz denilebilirdi. Fakat Hz. Ömer istişare yaptığında Abdurrahman b. Avf, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Mecusiler hakkındaki “Onlara kestiklerini yeme ve kadınlarını nikâhlama konuları hariç Ehl-i kitap için geçerli olan kuralları uygulayın.” hadisini rivayet etti. Böylelikle cizye Mecusilerden de alındı. Daha sonra Hz. Osman Kuzey Afrika’daki Berberilerden de cizye almıştır.³³ Müslümanlar, Hindistan’ın güneyini Hz. Ömer zamanında fethetmişler, Budistler ve Brahmanlardan cizye almışlardır. Daha sonra Müslümanlar, puta tapanlar da dâhil olmak üzere tüm zimmî sınıflarından cizye almışlardır. Nitekim İmam Malik ve Ebu Hanife’nin mezhepleri de bu yöndedir. (bkz. Tefsir-i İbn Kesir, Nisa suresinde cizye ile ilgili ayetin tefsiri) Fakat bu durum, Kur’an’ın neshi değil aksine Kur’an’ın hüküm vermediği bir konuda bir ziyade veya bir genişletmedir.

Kişilere içtihat yolunu talim etmek genelde medreseler aracılığıyla olmuştur. Asr-ı saâdetde Mescid-i Nebevî dinî eğitimlerin tüm kısımları için bir enstitü konumundaydı. Ve sahabe zamanında da bu hâliyle kalmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber (s.a.s.) Muaz b. Cebel’i Yemen’e tüm medreseler için öğretmen olarak gönderseydi³⁴ bu güzel âdet sahabe zamanında da kopukluğa uğramayabilirdi. Bu nedenle Hz. Ömer, Kûfe şehrini kurduğunda Kûfe halkına bir mektup gönderdi ve şöyle dedi:

“Size Ammar’ı emir olarak, Abdullah’ı (İbn Mesud) öğretmen ve bakan olarak gönderdim. O ikisi Hz. Peygamber (s.a.s.)’in ashabının seçkinlerindedir. Onları dinleyin ve onlara uyun. Şüphesiz, Abdullah’ı kendim için değil sizin için tercih ettim.”³⁵ İbn Mesud’un işte bu medresesinden Alkame en-Nehâî, sonra İbrahim en-Nehâî, sonra Hammad b. Ebi Süleyman, daha sonra ise Ebu Hanife gibi büyük fakihler çıkmıştır. Elbette sahabe devrinde tek örnek bu değildir. Ehl-i Medine’de söz sahibi yedi fakih de³⁶ sahabenin öğrencileri değil miydi?

Bu makaleyi fıkıh usulü ilminin gelişimi konusuna değinerek sonlandırmak istiyorum. Ebu Hanife sahabeden pek çok kişiyle görüşmüş, Kûfe şehrinde ilim tahsil etmiştir. O şöyle dardi: “Muhakkak ki bu (Kufe’de) medresede Ömer’in, Ali’nin, İbn Mesud’un, İbn Abbas’ın (r.a.) rivayetleri bir araya gelmiştir.”³⁷ Ebu Hanife’nin şahsında, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in Selman-ı Farisi’ye vermiş olduğu “Şayet din Süreyya

32 Tevbe, 9/29.

33 Şafîî, *el-Ümm*, c. 4, s. 96.

34 Taberî, *Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülük*, c. 1, s. 1802–1938 (Avrupa baskısı).

35 *el-Vesâik*, İbn Sa’d ve diğerlerinden, Ves. No:314.

36 Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, s. 399–400.

37 Yazma hâlde bulunan Saymirî’nin *Menâkib-i Ebî Hanife* adlı eseri, (48 varak).

yıldızında olsa farisîlerden olan bir adam yine de ona ulaşır.”³⁸ şeklindeki müjde tecelli etmiştir. Ebu Hanife’ye Kitabu’r-Re’y nispet edilir. Bu eser elimize ulaşmamıştır. İçerisinde dini hükümlerde rey ve reye müracaatın ne zaman caiz olacağı konusu işlenmiş olsa gerektir. Sonra talebesi Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî fıkıh usulü ile alakalı bir eser kaleme almıştır. (Aynı şekilde bu eser de elimize ulaşmamıştır.) Ebu’l Hüseyin el-Basrî el-Mu’tezilî “Muhammed b. Hasan usulü dört kısımda incelemiş, sahabenin icma ve ihtilaflarını da bu eserde zikretmiştir. İhtilafı, kendisinde ihtilaf edilen görüşü almanın cevazını gerektiren usulden saymıştır.” şeklindeki bilgiyi söz konusu eserden nakletmiştir.³⁹ Daha sonra onun öğrencisi İmam Şafii fıkıh usulü alanında meşhur kitabı er-Risâle’yi kaleme almıştır. Bütün bu saydıklarımız ve daha niceleri içtihat konusunu irdelemişlerdir. İcma da zaten içtihatın bir türüdür. Bütün bunlar Kur’an, Sünnet ve içtihat başta olmak üzere Muhammedî kültürümüzü, sahibi Hz. Peygamber (s.a.s.)’den geldiği şekliyle koruyan, her biri uyulması gereken bir yıldız olan ashab sayesindedir.

38 İbn Abdilberr, *el-İstiy’âb*, Tercemet-u Selman-ı Farisi, no: 2389.

39 *Kitabu’l Mu’temed fi Usûli’l-Fıkh*, s. 942.

KUR'AN'DA HİLM KAVRAMI

Serpil BAŞAR*

Özet:

Kur'an'da hilm kavramı, Allah'ın kulları ile olan ilişkisinde ve insanların birbirleriyle olan ilişkisinde ortaya çıkan bir kavramdır. Ahlak ve zihin açısından ele alınabilir. Allah'ın özelliği olarak hilm, kullarına karşı yumuşak davranışlı ve merhametli demektir. Ancak Kur'an yorumlarında özellikle Allah'ın günahkar kullarına karşı ceza vermek için acele etmemesi olarak ele alınmıştır. Hz. Peygamber de hadislerinde yumuşak huylu olmayı tavsiye etmiş, bu özelliğe sahip olanları övmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Hilm, İslam, Cehl, Akıl.

The Concept of Gentleness in the Qur'an

Abstract:

The concept of gentleness is revealed in the Qur'an when addressing the relationship between God and His servants and that which people have with one another. It can be considered through morality and intellect. Gentleness, as a feature of God, means He is compassionate and gentle towards his servants. Interpretations of the Qur'an have especially noted that God does not rush to punish servants who are sinners. The Prophet of Islam, through hadith has also recommended people to be gentle in nature, and has praised those who are gentle.

Key Words: Qur'an, Gentleness, Islam, İgnorance, Intellect.

* Dr., İzmir İl Müftülüğü-Uzman Vaiz

GİRİŞ

“Kur’an’a baştan sona hilm ruhu hâkimdir.”

T. İzutsu

Hilm kavramı, Yüce Allah (c.c.)’ın kullarına karşı muamelesinde ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde dikkat çeken bir ahlak ve zihin kavramıdır. Bizi bu kavramı araştırmaya yönlendiren asıl neden ise, İzutsu’nun Kur’an’da Allah ve İnsan kitabındaki, “Kur’an’a baştan sona hilm ruhu hâkimdir.”¹ cümlesidir. İzutsu, cahiliye ve İslam kavramlarını incelerken, cahiliye kavramının semantik analizinde İslam öncesi kullanımında hilmin ceahl kavramının zıddı olduğunu ifade etmiş ve hilmin İslam sonrası dönemde tam olarak İslam kavramını karşıladığına temas etmiştir.² I. Goldziher de, cehalet ve hilm kavramlarının bir karşılaştırmasını yapmıştır.³ Makalemizde amaç; hilm kavramını lügat ve tefsir kaynaklarında ele almak ve bu Kur’an kavramının anlaşılmasını sağlamaktır.

1- “Hilm” ve Lügat Anlamı

Klasik lügatlerde hilm (حلم); genellikle yumuşak huylu, halim-selim olmak anlamına gelen bir sıfat olarak ele alınmıştır. Halil b. Ahmed, hilmin Arapça (حلم) “h-l-m” kökünden gelip, (حليم) halim olarak yumuşak huyluluk anlamına gelen bir sıfat olduğunu, bu sıfatın Allah için kullanıldığında ise, sabır anlamına geldiğini ifade ederken,⁴ İbn Manzur, hilmin akıl anlamına geldiğini, çoğulunun ahlam (احلام) ya da hulüm (حلولم) olduğunu, (حلم) “halume”nin “yumuşak oldu” anlamına geldiğini, bu sıfatın Allah için kullanıldığında ise, “sabur” yani “çok sabırlı” demek olduğunu söylemiş,⁵ Cürçani, hilmi öfke anında sakin olmak ve zalime verilecek karşılığı ertelemek olarak açıklamıştır.⁶ İbn Düreyd el-Ezdi, hilmi (طيش) düşüncesizliğin zıttı olarak belirtmiş,⁷ Isfehani, nefsi tutabilmek, öfke ve heyecana kapılmamak olarak açıklayarak, Hz. İbrahim’in hilm sahibi oluşundan hareketle bunun kişideki hilm gücüne bir işaret olduğunu söylemiştir.⁸ Zebidi’ye göre ise, hoşgörü, yumuşak huyluluk,

1 Dr. Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, (çev. Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1975, s. 204.

2 İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 187-206.

3 Ignaz Goldziher, *Muslim Studies*, (Almanca’dan çev. C. R. Barber and S. M. Stern), London 1967, s. 201-208.

4 Halil b. Ahmed el-Ferahidi, *Kitabu'l-Ayn*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, I, 351.

5 İbn Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l-Mearif, Kahire trs. II, 979, 980.

6 Ali b. Muhammed eş-Şerifi'l-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut 1985, s. 98.

7 Ebu Bekir Muhammed b. El-Hasen b. Düreyd el-Ezdi, *Kitabu Cemhereti'l-Lüga*, byy. 1344, II, 188.

8 Ragıb el-İsfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Daru'l-Ma'rife, Beyrut trs. s. 129.

ağır başlılık, usluluk gibi anlamlardadır.⁹ Zemahşeri ise, hilm sahibinin halim olarak nitelendirildiğine ve bunun aynı zamanda akıl sahibi olmaya da işaret ettiğine dikkat çekerken,¹⁰ Tahanevi, hilmin mutmain bir nefse ait bir sıfat olduğunu, öfke anında hareket etmeyip, sakin olmaya işaret ettiğini söylemiştir.¹¹ Halim Türkçede ise, tabiatı yavaş olan, yumuşak huylu,¹² uysal, sessiz-sakin,¹³ sert olmayan¹⁴ anlamlarına gelmektedir. İzutsu, hilmin vücutta görünen belirtisinin vakur olmak ile mümkün olduğuna dikkat çekerek, tarz ve hareket asaleti ile hilmin vakur olmak anlamına geldiğini ifade etmiştir.¹⁵

Buna göre hilm; yumuşak huyluluk, sabır göstermek, tahammül etmek, öfke anında kendini tutmak ve vakur olmak, gücü yettiği hâlde intikam almaktan kaçınmak anlamına gelmektedir. Hilm sahibi olmak genel ifadeyle; yumuşak huyluluk ve tahammülkâr bir üslup ile davranışlara yansıyan olumlu bir özelliktir. Halim olarak nitelendirilmek için, birkaç özelliğin bir arada bulunması ve bunların özüm senerek davranışa dönüşümünün gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle öfke ve zulüm görme esnasında ortaya çıkması yönüyle, uygunluk gerektiren bir davranış biçimi olması önemlidir. Hilm, aynı zamanda akıl anlamına gelmesi yönüyle bir zihin kavramıdır.

2- İzutsu'nun "Cehl-Hilm" Kavramlarını Karşılaştırması

İzutsu'ya göre hilm; öncelikle cehaletin zıddıdır. Bu sebeple hilm, İslam ahlakının karakteristik erdemi; saldırganlık, serkeşlik gibi anlamı dolayısıyla cehaleti de cahiye devri ahlakının karakteristik ifadesi olarak sayılmıştır.¹⁶ Hilmde sabır, sekinet ve vakar vardır. O, öfkeye, ihtiraslara ve bencil duygulara hâkim olarak ağır başlı davranmak demektir. Fakat asla güçsüzlük ve onursuzluktan kaynaklanan bir acizlik göstergesi değildir.¹⁷ Bir insanın Müslüman oluşu da, her şeyden önce bencillikinden ve kendi gücüne güvenmekten vazgeçip, alçak gönüllü, halim-selim bir kul olarak Allah'ın huzurunda durmayı ifade eder.¹⁸

9 Muhammed Murtaza ez-Zebidi, *Tacu'l Arus bi Serhi'l-Kamus*, c. III, s. 324, Mısır trs.

10 Ebu'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *Esâsü'l-Belâğa*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1998, s. 210.

11 Muhammed Ali et-Tahanevi, *Mevsuatü Keşşafî Istalahatı'l-Fünuni'l-Ulum*, Lübnan 1996, I, 706.

12 Ferit Develioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1993, s. 318; Şemseddin Sami, *Kamusî Türki*, byy 1318, 2. Baskı, II, 558.

13 İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, II, 1157; Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, Birlik Yayınları, Ankara 1981, s. 387.

14 Pars Tuğlacı, *Okyanus Türkçe Sözlük*, Pars Yayınevi, İstanbul 1971, II, 992.

15 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 197.

16 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 203.

17 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 203.

18 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 190.

İzutsu'ya göre üzerinde konuşulacak bir diğer konu hilm-güç ilişkisidir. Bu konuda şöyle der: “Halim o kimsedir ki, duygularını frenlemesini bilir, ne olursa olsun canını sıkmayıp sakin kalmasını bilir. Ancak yapılan bu açıklamalar, hilmin pasif bir özellik olduğu şeklinde yanlış fikre götürebilir. Tersine, ruhun öyle aktif ve olumlu gücüdür ki, insan onunla kendisini şaşkına çevirecek olan ihtirasına gem vurabilir.¹⁹ Yine şöyle der: “Gücün olmadığı yerde hilm yoktur. Hilm, başkalarını idare edenlerin vasfıdır, başkaları tarafından yönetilenlerin vasfı değildir. Yaradılış bakımından zayıf ve güçsüz olan kişiye kızdırıldığı zaman ne kadar sakin durursa dursun o zayıftır, halim denmez. Halim o kimsedir ki, istediği zaman her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu hâlde onu dizginler, ona hakim olur. Kendisini zorbalıktan alıkoyacak güce sahiptir.”²⁰ “Ancak çoğu zaman kibarlığından dolayı zayıf kimsenin hilm *göstermesi ile gerçek* hilm sahibi ayırt edilemeyebilir. Hilm ile zayıflığı ayırt edememek, dinî düzeyde Mekkelilerin İslam’a karşı tutumlarında da kendisini göstermiştir. Müslümanlara göre Mekkeliler, halim ile güçsüzlükten ileri gelen zayıflığı birbirine karıştırarak yanılıyorlardı.”²¹

İzutsu'nun yaptığı bu karşılaştırmanın aynısını Mehmed Akif’de de görmek mümkündür. O, yaşadığı çağı doğru okuyan, noksanları gören, yapılması gerekenleri madde ve manevi yönleriyle duyuran bir Kur’an mütefekkeri ve şair olarak hilm-güç ilişkisine “Zulmü Alkışlayamam” adlı şiirinde şu şekilde değinmiştir:

“Yumuşak başlı isem kim dedi uysal koyunum,

Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum.”²²

Şair, hiç kimsenin yönetimi altına girmeyeceğini açıkça ifade ettiği bu dizelerde, yüksek sesle zulme hayır diyerek, yumuşak tabiatın hayır demeye engel olmadığını ortaya koymaktadır. Akif’e göre, onurlu ve güçlü biri olarak yaşamının yolu, gerektiğinde doğru bildiğini söylemekten geçen bir duruştur.

Buna göre halim, kendi üstünlüğünün ve kuvvetinin farkındadır. O hâlde hilm, zayıflık ve acizlik işareti değil, tam tersine kudret ve kuvvet işaretidir.

3. Arap Şiirinde Hilm

Tefsir ilmi için Arap şiiri önemli bir kaynaktır. Bir kavramın şiirdeki kullanımının araştırılması, kavramın o dilde kullanımındaki farklı boyutlarına dikkat çekmeyi

19 İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 192.

20 İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 195-196.

21 İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, s. 197.

22 Mehmed Akif Ersoy, *Safahat*, Asım, (şerh: Ömer Rıza Doğrul), İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1974, 9. Baskı, s. 400.

sağlar. Bu tespit, kavramın Kur'an'daki kullanımının doğru anlamını belirlemeye yardımcı olmaktadır. Bu amaçla hilm kavramını ele alan şu şiir örneklerini verebiliriz:

el-A'ş'a şu beytinde hilmî akıl olarak ele almıştır:

ورثت دهما دونكم وارئ حلومكم معار

“Sahip olmadığının pek çok şeyi miras aldım, görüyorum ki sizin akıllarınız da ödünç verilmiştir.”²³

Hamase'de yer alan Emevi Şairi Salih b. Cinnah el-Luhumi şu beytinde ise cehl-hilm karşılaştırması yaparak şöyle demiştir:

لئن كنت محتاجا الى الحلم اننى الى الجهل فى بغض الاحايين احوج

“Senin hilmle ihtiyacın var ise, benim de bazen cehle ihtiyacım var.”²⁴

Görüldüğü üzere, hilm bu şiirlerde akıl anlamı ile yer almış ve bir zihin kavramı olarak geçmiştir. Ayrıca cehl-in zıddı olarak, cahilde görülen davranışların tam tersi olan bir davranış biçimi olarak ifade edilmiştir. Buna göre hilm, Arap şiirinde akıl olarak bir zihin kavramı ve cehl-in zıddı olarak da bir ahlak kavramıdır. Cehalette görülen tüm olumsuz özelliklere karşı, hilm olumlu davranış özelliklerini içinde barındıran genel bir ahlak özelliğidir.

4. Kur'an'da “Hilm” Kavramının Kullanımı

Kur'an'da hilm, halim (حليم) olarak 8 yerde,²⁵ kane'nin haberi şeklinde mansub olarak 3 yerde,²⁶ hilmin çoğulu hulüm (حلووم) olarak 2 yerde,²⁷ ahlam (احلام) olarak 2 yerde,²⁸ ahlamuhum (احلامهم) olarak 1 yerde²⁹ toplam 16 yerde geçmektedir.³⁰ Hilm Kur'an'da, rüya,³¹ yumuşak huyluluk³² ve Esmâü'l-Hüsna'dan el-Halim şeklin-

23 A'ş'a Beni Kays b. Sa'lebe, *Divanu'l-A'ş'a*, s. 98.

24 El-Basriyye, *el-Hamase*, Beyrut trs. I, 15.

25 Bakara, 2/225, 235, 263; Âl-i İmran, 3/155; Nisa, 4/12; Maide, 5/101; Tevbe, 9/114; Tegabun, 64/17. Bkz: Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabi, Beyrut bty. s. 216-217.

26 İsrâ, 17/44; Ahzab, 33/51; Fatır, 35/41. Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 217.

27 Nur, 24/58, 59; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

28 Yusuf, 12/44; Enbiya, 21/5; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

29 Tur, 52/32; Bkz. Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216.

30 Muhammed Fuad Abdülbaki, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfazi'l-Kur'ani'l-Kerim*, s. 216-217.

31 Yusuf, 12/44.

32 Hud, 11/75, Saffat, 37/10.

de Allah'ın kullarına karşı hoşgörüsünü ifade eden bir kavram olarak görülür.³³ Şimdi bu ayetleri inceleyelim:

4.1. Yüce Allah (c.c.)'in el-Halîm İsmi

Kur'an'da Yüce Allah (c.c.)'in el-Halîm olarak nitelendirilip, halim oluşuna işaret eden ayetler bulunmaktadır. Ancak mutlaka başka bir ismiyle birlikte geçtiği dikkatlerden kaçmamaktadır. Şöyle ki; “Allah gafurdur, halimdir.” olarak; Bakara, 2/225³⁴, Bakara, 2/235³⁵, Âl-i İmran, 3/155³⁶, Maide, 5/101³⁷, “Allah halimdir, gafurdur” olarak; İsrâ, 17/44³⁸, Fâtır, 35/41³⁹ ayetlerinde “Gafur” (bütün günahları bağışlayan) anlamındaki ismiyle altı yerde geçmektedir. “Allah ganidir, halimdir” olarak; Bakara, 2/263⁴⁰ ayetinde “Gani” (hiçbir şeye muhtaç olmayan, zengin) ismiyle birlikte bir yerde, “Allah, alimdir, halimdir” olarak; Nisa, 4/12⁴¹, Hac, 22/59⁴², Ahzab, 33/51⁴³ ayetlerinde “Alim”

33 Bakara, 2/225, 235, 263, Âl-i İmran, 3/155, Maide, 5/101, İsrâ, 17/44, Fâtır, 35/41, Nisa, 4/12, Hac, 22/59, Ahzab, 33/51, Tegabun, 64/17.

34 (Bakara, 2/225) لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبِكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığımız) yeminlerden sorumlu tutar. Allah, çok bağışlayandır, halimdir.”

35 (Bakara, 2/235) وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Şunu da bilin ki, Allah içinizden geçeni hakkıyla bilir. Onun için Allah'a karşı gelmekten sakının ve yine şunu da bilin ki, Allah gerçekten çok bağışlayandır, halimdir.”

36 (Âl-i İmran, 3/155) وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Ama yine de Allah onları affetti. Kuşkusuz Allah çok bağışlayandır, halimdir.”

37 (Maide, 5/101) يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنَ أَشْيَاءٍ إِن تُبَدَّلْكُمْ سُؤُومٌ وَإِن تَسْأَلُوا عَنْهَا حِينَ يُنَزَّلُ الْقُرْآنُ تُبَدَّلْكُمْ عَفَا اللَّهُ عَنْهَا وَاللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ
“Ey iman edenler! Siz açıldığınız takdirde, sizi üzecek olan şeylere dair soru sormayın. Eğer Kur'an indirilirken bunlara dair soru sorarsanız size açıklanır. Allah onları bağışlamıştır. Allah, çok bağışlayandır, halimdir.”

38 (İsrâ, 17/44) تَسْبِيحُ لَهُ السَّمَاوَاتُ السَّبْعُ وَالْأَرْضُ وَمَن فِيهِنَّ قُرْآنٌ مِّنْ شَيْءٍ إِلَّا نَسِيحٌ بِحَمْدِهِ وَلَكِن لَّا تَتَفَهَمُونَ تَسْبِيحَهُمْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا
“Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunañlar Allah'ı tespîh ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halimdir, çok bağışlayandır.”

39 (Fâtır, 35/41) إِنَّ اللَّهَ يُسَكِّتُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّنْ بَعْدِ إِذْ إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا
“Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup girmesinler diye (kürdüğü düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır.”

40 (Bakara, 2/263) قَوْلٌ مَّعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أذى وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ
“Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden gönül kırma gelen bir sadakadan daha hayırlıdır. Allah, her bakımdan sınırsız zengindir, halimdir.”

41 (Nisa, 4/12) وَصِيَّةٌ مِنَ اللَّهِ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَلِيمٌ
“Bunlar, Allah'ın emridir. Allah, hakkıyla bilendir, halimdir.”

42 (Hac, 22/59) لِيُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا يَرْضَوْنَ وَإِنَّ اللَّهَ لَعَلِيمٌ حَلِيمٌ
“Elbette onları hoşnut olacakları bir yere koyar. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, halimdir.”

43 (Ahzab, 33/51) وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِي قُلُوبِكُمْ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَلِيمًا
“Allah, kalplerinizdekini bilir. Allah, hakkıyla bilendir, halimdir.”

(her şeyi çok iyi bilen) ismiyle birlikte üç yerde, “Allah şekürdür, halimdir” olarak Tegabun 64/17⁴⁴ ayetinde “Şekür” (az iyiliğe karşı çok karşılık veren) ismiyle birlikte bir yerde olacak şekilde toplam on bir ayette hilmi “el-Halim” olarak görmekteyiz.

El-Halim, Allah’ın ismi olarak; “Kendisinin gazabı kendisini tahrik etmeyen, bir cahilin cehli ya da isyanı kendisini öfkelenlendirmeyen afv ve teenni sahibi demektir.⁴⁵ Suçluyu cezalandırmaya gücü olmayan acize halim denilmez. Halim, kudreti yettiği hâlde, hikmete dayalı olarak cezalandırmayandır. Oysa O, aynı zamanda Habir’dir, her şeyden haberdardır, fakat tevbe için mühlet verir. Hüküm kendisine kalmıştır, çünkü aynı zamanda el-Adl’dir. Yani Allah imhal eder, ama ihmal etmez.⁴⁶ İntikamda acele etmez, günahları örter.⁴⁷

Ayetlerde “Gafûr, Ganî, Alîm ve Şekûr” isimleri ile birlikte anılan el-Halim ismi Türkçe meallere şöyle yansımıştır: O (c.c.), halimdir, ceza vermede acele etmez,⁴⁸ yumuşak davranır,⁴⁹ rızık kesmez,⁵⁰ ıvecen olmayandır,⁵¹ tahammüllüdür.⁵² Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir adlı tefsiri yazanlara göre ise el-Halim ile, “günahları bağışlayan, tevbeleri kabul eden” anlamında Afûv, Gafûr, Tevvâb; “her şeyin iç yüzünden haberdar olup, bütün ayrıntıları bilen” anlamında Alim, Habir, “her şeye gücü yeten kudretli anlamında” Kadir, Kavi, Metin ve “çok sabırlı” anlamında Sabur isimleri arasında da bağlantı vardır.⁵³

Buna göre O (c.c.), günahı hemen cezalandırmaz, hışmında acele etmez, zaman verir. Bu zaman içinde yaptıklarına pişman olup, tevbe edenleri affeder. Israr edenler hakkında, hüküm artık kendisine kalmıştır. Aslında kuvvet ve kudret sahibi olmasına rağmen kullarının günahlarına göz yummakta, görmezlikten gelmekte, intikam almamaktadır. Çünkü O (c.c.) aynı zamanda el-Gafur’dur, bağışlayıcıdır. Kullarının

44 (Tegabun, 64/17) *إِنَّ تَقْرُؤًا لِلَّهِ قَرْضًا حَسَنًا يُّضَاعَفُ لَكُمْ وَيَغْفِرُ لَكُمْ وَاللَّهُ شَكُورٌ حَلِيمٌ*
“Eğer siz Allah’a güzel bir borç vererseniz, Allah onu size, kat kat öder ve sizi bağışlar. Allah, şükürün karşılığını verendir, halimdir.”

45 Veli Ulutürk, *Kur’an-ı Kerim Allah’ı Nasıl Tanıtıyor*, Nil Yayıncılık, İzmir 1988, s. 113.

46 Ali Osman Tatlısu, *Esmâü'l-Hüsna Şerhi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1963, 3. Baskı, s. 67.

47 Ubey Hamid el-Gazali, *Şerhu'l-Esmâi'l-Hüsna*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, s.77; Ahmed Şirbahi, *Mevsuatü li'l-Esmâi'l-Hüsna*, Daru'l-Cemil, Beyrut 1987, I, 179.

48 Diyanet, *Kur’an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, Ankara 1981, s. 35; Abdülkadir Şener, Cemal Sofuoğlu ve Mustafa Yıldırım, *Yüce Kur’an ve Açıklamalı-Yorumlu Mealı*, Tibyan Yayıncılık, İzmir 2009, s 35.

49 Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur’an*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2004, s. 35,

50 Hasan Basri Çantay, *Kur’an-ı Hakim ve Meal-i Kerim*, İstanbul 1962, I, 60.

51 Hüseyin Atay, *Kur’an Türkçe Çeviri*, Atay Yayıncılık, Ankara 2002, s. 35.

52 *Muhammed Esed, Kur’an Mesajı Meal-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İşaret Yayınları, 1996, I, 67.

53 Komisyon, *Kur’an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 487.

işlediklerinin hepsini tam anlamıyla da bilmektedir, çünkü el-Alim'dir. Aynı zamanda “Gani” ve “Şekür” olandır, kullarının yaptıkları iyiliklere karşılığını fazla fazla verir ve vermekle de kendinden bir şey azalmaz. Kur'an'a böyle bakıldığında hilmin, Allah'ın kullarına karşı muamelesindeki bu dikey ilişkide ortaya çıktığı anlaşılacaktır. Bu nedenle Allah kullarına karşı halimdir, kulların Rablerine karşı böyle bir özelliğe sahip olmaları beklenemez. Bu yüzden Kur'an'da kullar ile ilgili özellikler arasında hilm, insanların karşılıklı ilişkileri açısından yer almaktadır. Bu konuyu açıklığa kavuşturduktan sonra şimdi Yüce Allah (c.c.)'in bu isimlerini ve ayetlerde niçin birlikte zikredildiklerini anlamak için Kur'an yorumlarına bakalım:

4.1.1. “Gafûr-Halîm”

El-Gafûr, (الغفور) mağfiret eden, suçları çok bağışlayan, affeden, insanların beğenilmeyen taraflarını gizleyen, mağfireti çok, kullarını dünya ve ahirette rezil etmeyen, onların günahlarını da gizleyen demektir.⁵⁴ Kur'an'da el-Gafûr veya el-Gaffâr olarak başka ayetlerde de geçer.⁵⁵ Ancak Kur'an'da “Gafûr-Halîm” olarak; Bakara, 2/225, 235, Âl-i İmran, 3/155, Maide, 5/101, İsrâ, 17/44 ve Fatır, 35/41. ayetlerinde yer alır. Bu isim birlikteliği tefsirlerde genel olarak bağışlayıcı oluşu ve kullarına karşı yumuşak davranması şeklinde yorumlanmıştır.

Bakara, 2/225. ayette yeminlerini bozanlara karşı hemen ceza vermez, tevbe etmek için onlara zaman verir.⁵⁶ Çünkü bu, yumuşak davranmayı ve uygulamayı genişletmeyi gerektiren bir konudur. Böylece yaptıklarından dolayı kullarını bağışlar ve onlara karşı çok yumuşaktır, tahammüllüdür, acele etmez,⁵⁷ günahı bu dünyada örter.⁵⁸ Geniş sabır sahibidir.⁵⁹ Yeminlerini bozanlara “günahları örtme” manasına gelen gafûr sıfatıyla muamele edeceğini beyan etmek için, bu sıfatı ayetin sonuna getirmiştir. Böylece Yüce Allah, günahı ortaya çıkarmanın değil, örtmenin önemli olduğunu insanlara öğretmek istemektedir. Ayrıca teenni ile hareket etmek, vakar ve ağırbaşlılık anlamına gelen hilm sıfatını da devreye koyarak, insanlara sorumlu tutup ceza verirken, teenni ile hareket

54 Ragıb el-İsfehânî, *Müfredat*, s. 362.

55 Bakara, 2/173; Enfal, 8/69; Nahl, 16/110; Fussilet, 41/32; Mümtehine, 60/7 vb.

56 Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, (thk. Abdullah b. Abdî'l-Muhsin et-Türki), Kahire 2001, IV, 42; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, I, 229.

57 Zemahşeri, *Keşşaf*, I, 437; Kurtubi, *el-Camîu li Ahkâmî'l-Kur'an*, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Mısır, 1957, III, 102; Ebu'l-Fida İmaduddin b. Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, Kahire 2000, II, 330; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Azim Dağıtım, İstanbul trs. II, 104; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul 1988, I, 389; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. Ankara 2006, I, 356.

58 Taberî, *Camîu'l-Beyan an Te'vîli Âyi'l-Kur'an*, IV, 42.

59 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir trs. II, 656.

etmenin önemini vurgulamaktadır. Günahı örtme ve teenni ile hareket, suçlulara karşı belirlenecek tavrın temelini teşkil etmektedir.⁶⁰ O, daima yerinde, hoşgörülü ve uygun davranır, sabırsızlık, ölçüsüzlük ve acımasızlık etmez.⁶¹ Razi, burada günahı örtme- de mübalağa olduğuna dikkat çeker, halimin Arapçada sükunet ve yavaşlık anlamına geldiğini, el-Halîm'in ise, ceza vermede acele etmeyip, cezayı ertelediğini ifade eden Allah'ın sıfatıdır, der.⁶²

Bakara, 2/235. ayette iddet beklemekte olan kadınlarla evlenme konusunda izlenecek yoldaki davranışlara temas edilmekte, onlarla gizli bir görüşme yapılmaması ve iddet müddeti dolmadan nikâh kıyılmaması istenmektedir. Aksi davranışlara karşı Yüce Allah (c.c.) kullarına hak ettiği azabı hemen vermez, telafi edilmesi için müsait bir vakit verir, günahını itiraf eden kullarına merhamet eder.⁶³ Teenni sahibidir, kullarının cezalarını vermede acele etmez,⁶⁴ çok bağışlayıcı ve çok yumuşaktır.⁶⁵

Bu konuda bir başka ayet de Âl-i İmran, 3/155'tir. Burada savaş meydanında cihadı bırakıp gidenlere karşı Allah'ın affedici muamelesi dile getirilmektedir. Buna göre Allah, onların günahlarını cezalandırmaktan vazgeçmiştir. Çünkü O (c.c.) müminlere gazabıyla değil, hilmıyla muamele eder,⁶⁶ cezada acele etmeyip, tevbe edebilecekleri kadar kendilerine zaman verir.⁶⁷ Kullarına karşı merhametli, şefkatli ve sabırlıdır.⁶⁸ Süleyman Ateş bu ayetin tefsirine başka bir ayeti de dahil ederek şöyle der: "Eğer Allah'ın yaptıkları yüzünden insanları hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde hiç bir canlı yaratık bırakmazdı."(Fatır, 35/45).⁶⁹

60 Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 137.

61 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 81.

62 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VI, 85.

63 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VI, 145; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 385; Begavi, *Mealimu't-Tenzil*, III, 326; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 244; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 189.

64 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IV, 286; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 465; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 417; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 87.

65 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 118; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. I, 373.

66 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 229; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. I, 696.

67 et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VI, 175; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 54; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 645; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 479; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 180.

68 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, II, 1103.

69 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 119.

Maide, 5/101. ayette Allah, çok soru soranları uyarmakta ve böyle davrananların günahlarını affetmede halim olduğunu ifade etmektedir.⁷⁰ O (c.c.), pek çok şeyi affeder,⁷¹ günahları örter, cezada acele etmez, ahirete kadar zaman verir, merhametlidir,⁷² hoş görü sahibidir,⁷³ sabırlıdır.⁷⁴

İsra, 17/44. ayette ise, Allah'ı sürekli tesbih edenlerin varlığını anlamayanlara karşı O (c.c.) halim ve bağışlayıcıdır.⁷⁵ Kendisine isyan edeni cezalandırmakta acele etmez, ona süre tanır, fırsat verir.⁷⁶ Çünkü şefkatlidir, merhametlidir, sabırlıdır, lütf ile muamele etmeyi sever.⁷⁷ Tevbe ederse affeder, günaha devam ederse, perişan eder.⁷⁸ Celal Yıldırım, bu ayetin tefsirinde el-Halîm için şu açıklamayı yapar: “Kur'an bu ayette fezaşa serpiştirilmiş sistemlerin hareket hâlinde olduğunu belirttikten ve atom çekirdeği etrafında dönen elektronlara işaret ettikten sonra neden bu iki sığata yer verdi? O hâlde halimin manasını açıklamak gerekir. Halîm, hilm kökünden gelen bir sığattır. Nefis ve duyguları heyecan, telaş, öfke ve acelecilikten alıkoyup frenlemektir. Bu tanımlamaya göre hilm, aklın araçlarından biridir. O hâlde el-Halîm burada kainatın en küçük parçalarının da kendi haline terk edilmiş olmadığını öğretmektedir. Aksi hâlde biri diğersinin yörüngesine kayar, düzen diye bir şey kalmazdı. Allah, hilm tecellisiyle onları sünnetullahıa bağlayarak, belli kanunlarla idare etmektedir. Ayrıca insanların çoğu, bunu bilmeden inkâr içindedirler. Ama halîm sıfatının tezahürü ile Allah onları kahretmemekte, ömürlerinin sonuna kadar mühlet vermektedir. Çünkü O çok bağışlayandır.”⁷⁹

El-Halîm ile ilgili son ayet olan Fatır, 35/41. ayette yer ve göklerin düzenini sağlamada Allah'ın yüce kudretine işaret edilirken yine bağışlayıcı ve halim oluşu vurgulanmıştır.⁸⁰ Yani, bunca güç ve kudretine rağmen yine de Halîm'dir, Gafur'dur. Aza-

70 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, V, 385.

71 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, X, 114; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, III, 347; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 68; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. II, 347.

72 Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, IX, 25; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 302.

73 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 541.

74 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, IV, 1796.

75 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XX, 217; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 304; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I, 472.

76 Taberi, *Camii'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIV, 607; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 523; Kurtubi, *el-Camii li Ahkami'l-Kur'an*, X, 267.

77 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VII, 3503.

78 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 221.

79 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VII, 3511.

80 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI, 32.

metine ve büyüklüğüne uygun davranır, tahrikleri vakarla, olgunlukla ve sükûnet ile karşılar.⁸¹ Kullarının kendisine isyan ettiklerini görür, onların cezasını hemen çabucak vermez, erteler ve bir süreye kadar bekletir. Başkalarının da suçunu örter ve bağışlar.⁸²

Gafûr ve Halîm isimleri ile bu ayetlerde Yüce Allah'ın bağışlayıcı olduğuna, günahları örttüğüne, tevbe için zaman verdiğine, tevbe edenleri bağışladığına işaret edilirken, aynı zamanda el-Halîm olduğu için de hemen ceza vermediği, cezada acele etmediği anlaşılmaktadır. Buna göre, kullarına karşı genel üslubu merhamet ve şefkat üzere olan Yüce Allah (c.c.)'ın, günahkâr kullarına karşı da aynı üslubu devam ettirdiğini bu defa el-Halîm isminden öğrenmekteyiz.

4.1.2. “Alim-Halîm”

Alim, bilgi sahibi çok bilen anlamındadır. Allah'ın bilgisine sınır yoktur. O, her şeyi bilir. Olmuşları olduğu gibi, olacakları da, olmuşlar kadar açık-seçik bir şekilde bilir. Hiç bir şey ilminin dışında değildir, demektir.⁸³ Kur'an'da el-Alim olarak başka ayetlerde de geçer.⁸⁴ Ancak 3 ayette “Alim-Halîm” olarak geçmektedir.

Nisa, 4/12. ayette miras paylaşımındaki taksimat anlatılırken, bu paylaşımın Allah'a ait olduğu vurgulanıp, kulların neler yaptığını bildiğini, ancak halim olduğunu ifade etmektedir.⁸⁵ Allah her şeyi bilendir, birbirine mal hususunda zarar verme kastında bulunanları bilir. Fakat sabırlı olduğundan ceza vermede acele etmez. Bundan dolayı bu hilmle aldanıp, zarar vermeye kalkışmamalı, yapılacak vasiyet Allah rızası için yapılmalıdır,⁸⁶ zaten O (c.c.), kullarının layık olan hisselerini bilir, ona göre emreder. Ve bu emrine muhalefet edenlerin cezalarını hemen vermez, tehir eder.⁸⁷ Allah ne zaman nerede ne yapacağını bilir, daima yerinde, hoşgörülü ve uygun davranır. Sabırsızlık, ölçsüzlük ve acımasızlık etmez.⁸⁸ Kurtubi, bu ayet ile ilgili olarak; “Allah, miras ehlinin durumunu bilmektedir, bu konuda cahillik edenlere karşı ise

81 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, I, 354.

82 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 392; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 161; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XIV, 356; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 392; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 469; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 311.

83 Ragıb el-İsfehani, *Müfredat*, s. 343.

84 Bakara, 2/32, 115; Hicr, 15/25; Nur, 24/59 vb.

85 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, III, 382; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, III, 1230; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 212; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. II, 24.

86 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 234; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 528.

87 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, II, 40; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, II, 564.

88 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, VI, 488; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 224.

halîmdir. Şaz bir kıraate göre bu ayet “Allah alimdir, hakimdir,” şeklindedir. Yani mirasın bölümleri ve vasiyet ile ilgili olarak hakimdir, denilmiştir.”⁸⁹

Hac, 22/59. ayette “Allah onları, herhâlde memnun kalacakları bir yere bırakacaktır. Allah, kesinlikle tam bir bilgi sahibidir, halîmdir.” buyrulurken, Müslümanların Allah’a hicret etmelerinin ve O’na güvenmelerinin günahlarının bağışlanmasında etkili olacağı vurgulanmaktadır. Allah, kimin ne için hicret ettiğini bilendir ve onlara hilmî ile muamele edecek, yumuşak davranacak ve cezada acele etmeyecektir.⁹⁰ İbn Abbas, “Allah, niyetleri bilir, akıbet hakkında da halîmdir” der.⁹¹

Ahzab, 33/51. ayette Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hanımlarından boşadıklarını tekrar geri almak istemesine temas edilerek, bunun bir sakıncasının olmadığı ifade edilmiştir. Çünkü Allah, gizli saklı ne varsa bilir,⁹² ancak muamelesinde hoşgörülüdür,⁹³ cezada acele etmez, günahından pişman olmaları için onlara süre verir.⁹⁴ Her şeyi sabır ve rahmetinin yumuşaklığı ve lütfünün inceliği ile yürütendir.⁹⁵

Bu ayetlere göre, el-Alim olarak Yüce Allah’ın, kullarının ne yaptığını en iyi bilen olmasına rağmen, aynı zamanda el-Halim olduğu için, yine kullarına karşı muamelesinde yumuşak davrandığı, hoş gördüğü ve cezayı ertelediği, pişman olmaları için fırsat verdiği anlaşılmaktadır.

4.1.3. “Gani-Halîm”

El-Gani, hiçbir şeye muhtaç olmayan, bunun yanında her şeyin kendisine muhtaç olduğu tek zengin olan anlamındadır.⁹⁶ Böylece Allah’ın, başkalarına muhtaç olmakla birlikte yaratıklara ve özellikle insanlara karşı ilgisiz, ihtimamsız olmadığı belirtilmektedir. Kur’an’da el-Gani olarak başka ayetlerde de geçmektedir.⁹⁷

89 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, V, 81.

90 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XVI, 620; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, IV, 207; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXIII, 60; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 500; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 4047; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 747; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VI, 43; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 543.

91 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XII, 88.

92 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XIV, 218; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 328; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 181.

93 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 326.

94 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 146; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, V, 85; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXV, 222.

95 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XI, 197; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 4881.

96 Ragıb el-İsfehani, *Müfredat*, s. 366.

97 Âl-i İmran, 3/97; Enam, 6/133; Lokman, 31/26.

Ancak “Gani-Halîm” olarak bir ayette geçer. Bakara, 2/263. ayette sadaka verdikten sonra gönül kırmaya temas edilirken, Allah’ın buna ihtiyacının olmadığı ifade edilerek, yine cezayı hemen vermediği hatırlatılmıştır.⁹⁸ Çünkü Allah zengindir, hiç bir şeye muhtaç değildir. İşlerinde acelesi de yoktur, cezada acele etmez.⁹⁹

Bu ayete göre; Yüce Allah (c.c.)’ın kullarının yaptıklarına ihtiyacının olmadığı, hatta mal olarak verilenlere de bir ihtiyacının olmadığı anlaşılmaktadır. Kulların, ibadetleri esnasında işledikleri günaha karşılık da hemen ceza vermediği, çünkü el-Halîm olduğu vurgulanmıştır.

4.1.4. “Şekür-Halîm”

Eş-Şekür, insanların az da olsa yaptıkları iyilikleri lütuf ve keremiyle kolayca kabul edip, karşılığında bolca sevap vermesidir.¹⁰⁰ “Şekür-Halîm” olarak Kur’an’da bir ayette geçtiği görülür.

Tegabun 64/17. ayette kullar, sadaka vermeye teşvik edilerek, bunun Allah’a verilen bir borç olduğu ve sonra karşılığının kat kat alınacağı ifade edilir. O (c.c.) zaten günahkârları da hemen cezaya çarptırmayıp, mühlet verir.¹⁰¹ Sabır ve şefkat gösterir.¹⁰² Gerçi hesap görmek istediği zaman hesabı çok seridir, bir anda bütün hesapları görüp bitirebilir. Fakat her günahın peşinden hesabını görmez, birçoklarına mühlet verir. Bu da kendisine herhangi bir şeyin gizli kalmasından değildir, büyüklüğündendir.¹⁰³

Bu ayetten de anlaşılan, dünyada yapılan iyiliklerin karşılığının ahirette fazlasıyla görüleceğine işaret edilmektedir. O zaten günahkârları da hemen cezaya çarptırmamaktadır.

Kur’an’da el-Halîm, Gâfur, Alim, Gani ve Şekür isimleriyle beraber, Yüce Allah’ın kullarının günahlarına karşı muamelesinde ortaya çıkan bir kavram olarak

98 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, II, 461; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 195; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 278; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I, 464.

99 et-Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, IV, 658; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 496; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, VII, 52; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, III, 310; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, II, 739; Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, III, 328; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 98.

100 el-Cürçani, *Kitabu't-Ta'rifat*, Beyrut, 1985, s. 128.

101 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, XXIII, 21; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, VI, 137; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXX, 28; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XVIII, 146; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XIV, 25.

102 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XII, 6228.

103 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VIII, 98; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 475; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. V, 374.

görülmektedir. Yorumlar da daha çok, O'nun hemen ceza verebilecek bir kudrete sahip olmasına rağmen, böyle yapmayı, tevbe için fırsat verdiği ve cezayı ertelediği noktasında yoğunlaşmaktadır. Çoğunlukla yorumlar, birbirini tekrar etmiştir. Böylece Allah'ın el-Halîm olmakla, kullarına karşı hoşgörülü, sabırlı ve yumuşak bir yaklaşımı benimsediği anlaşılmaktadır. Burada dikkati çeken husus, el-Halîm'in üstün ahlak yönüyle açıklanmasıdır. El-Halîm'de ayrıca aklı çağrıştıran bir yorum yapılmamıştır.

4.2. Diğer Peygamberler ve Hilim

Kur'an'da hilim kavramı diğer peygamberlerle ilgili olarak da ele alınmaktadır. Bu konuda Hz. İbrahim, Hz. Şuayb ve Hz. İsmail ya da Hz. İshak "halîm" olarak nitelendirilir.

Tevbe, 9/114.¹⁰⁴ ayette Hz. İbrahim'in çok yumuşak huylu ve sabırlı olduğuna işaret edilmektedir. Çok içli, duyarlı ve yumuşak huylu, yufka yürekli, kalbi rikkat ve merhamet doluydu.¹⁰⁵ Merhametinden dolayı babası için af dilemişti.¹⁰⁶ Babasının kendine olan zulmüne rağmen ona karşı halim davranmış, ona dua etmiş, onun için mağfiret dilemiş,¹⁰⁷ hidayete kavuşması için huşu içinde yalvarıp yakarmıştır.¹⁰⁸ Ama bu sabırsızlıktan ve tahammülsüzlükten dolayı bir ah etme değildir. Halîm, selim, hiddetten uzak, eza ve cefaya katlanan ve mihnete sabırlı olan bir tavırdadır. Ancak onun bir Allah düşmanı olduğunu anladıktan sonra, Allah'a olan haşyetinden dolayı bundan vazgeçti.¹⁰⁹ Celal Yıldırım, Hz. İbrahim'in bu özelliği hakkında şöyle der: Bu, Cenab-ı Hak'ın 99 isminden biridir. Sıfat, zata nispetle mana alır. O bakımdan Hz. İbrahim için şu manaya gelir:

- a- Nefsi öfke ve heyecanın dışında tutup, kontrol etmek,
- b- Hisleri tahrik eden olaylar karşısında aklın ve imanın yolunu seçip, duygusal davranmamak,
- c- En üzücü olaylar karşısında sabırlı, yumuşak ve sakin davranmak,
- d- Ani karar vermekten kaçınmak, iyice düşünüp etraflıca inceledikten sonra neticeye varmak.¹¹⁰

104 (Tevbe, 9/114) ... إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَأَوَّاهٌ حَلِيمٌ. "İbrahim çok duygulu ve halim idi."

105 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XVI, 217.

106 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, XII, 46; Zemaşşeri, *el-Keşşaf*, III, 99; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 303; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, III, 146; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 66; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 590.

107 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 303.

108 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, VIII, 276.

109 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 415.

110 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, V, 2614.

Hz. İbrahim'in bu özelliğine Hud, 11/75.¹¹¹ ayette de işaret edilir. O, yumuşak huylu, duygulu, hassas ruhlu ve kendisini Allah'a vermiş biri idi.¹¹² Hz. İbrahim bu ayette, meleklerden o kavmi cezalandırmak için acele etmemelerini, tevbe etmeleri için onlara fırsat vermelerini dilemiştir.¹¹³ Yüce Allah (c.c.) bu güzel sıfatlarla İbrahim'i övmektedir.¹¹⁴ Mevdudi, burada hilmî, "sabır" olarak yorumlamıştır.¹¹⁵ Taberi ise, Hz. İbrahim'in öfkesini yenen biri olduğunu söylemiştir.¹¹⁶

Hud, 11/87.¹¹⁷ ayette ise, Hz. Şuayb hilm sıfatı ile nitelendirilmektedir. Ona; "Yumuşak huylu, akıllı¹¹⁸ ve uyumlu birisin." denilmiştir.¹¹⁹ İbn Abbas'a göre Allah düşmanları bu sözleriyle onunla alay etmişlerdir.¹²⁰ Kurtubi'ye göre ise; "Gerçekten, akli başında ve halim biri iken" denilmek istenmiştir.¹²¹

Kur'an'da halim olarak nitelendirilen başka biri Hz. İsmail ya da Hz. İshak'dır. Saffat, 37/101.¹²² Ayette Hz. İbrahim'e "iyilerden bir çocuk isteme" duasının karşılığı olarak "halim bir oğul" müjdelenmiştir.¹²³ Bu çocuk Hz. İsmail'dir.¹²⁴ İkrime ve Katade ise, İshak olduğunu düşünür.¹²⁵ İbn Kesir, bu çocuğun İsmail olduğunu, çünkü İshak'tan büyük olduğunu ve ilk müjdelenen çocuğun İsmail olduğunu söyler ve kurban edilecek bir çocuğun halim, yani yumuşak tabiatlı olduğuna işaret edildiğini

111 (Hud, 11/75) *إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَحَلِيمٌ أَوَّاهٌ مُنِيبٌ* "Doğrusu İbrahim çok içli, yumuşak huylu ve kendini Allah'a vermiş bir kimse idi."

112 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 218; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 73; Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 187.

113 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 320.

114 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 454; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 554; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 25.

115 Ebu'l-Ala Mevdudi, *Tefhimü'l-Kur'an*, (trc. Muhammed Han Kayanî vd.), İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I, 283.

116 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XII, 493.

117 (Hud, 11/87) *... إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ* "Oysa sen gerçekten yumuşak huylu ve akli başında birisin."

118 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XII, 545; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 226; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 561; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 325; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 27.

119 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. III, 191.

120 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VII, 461.

121 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 87.

122 (Saffat, 37/101) *فَبَشِّرْهُ بِبَعْلَامٍ حَلِيمٍ* "Biz de ona yumuşak huylu bir oğul müjdeledik."

123 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, V, 220; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXVI, 151; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XV, 98.

124 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 442; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, VII, 413; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 123.

125 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIX, 578.

ifade eder.¹²⁶ Celal Yıldırım, “İsmail veya İshak’tır. Bu iki ismi kullanmamız, konu hakkındaki görüş farklılıklarından kaynaklanır. İbn Abbas, Ali ve İbn Mesud bu oğlun İshak olduğunu düşünürler. İbn Abbas’dan gelen başka bir görüşe göre ise İsmail’dir. Tevrat’ta ise İshak’tır.” diyerek bu görüşleri birleştirmeyi tercih etmiştir.¹²⁷ Kur’an Yolu yazarlarına göre ise; “Halim, bu ayette hem zihinsel gelişmişlik hem de ahlakî olgunluk olduğu için akıllı ve iyi huylu diye karşılık bulmuştur.”¹²⁸

Kur’an yorumlarında diğer peygamberler ile ilgili olarak hilmin, Hz. İbrahim ve Hz. Şuayb’da hem akıl hem ahlak özelliği olarak, Hz. İsmail ya da İshak’da ise bir ahlak özelliği olarak vurgulandığı görülmektedir.

4.3. Kur’an’da “Hilm-Akıl” İlişkisi

Kur’an’da Tur, 52/32. ayette¹²⁹ ahlâm (احلام), akıl manasına gelmektedir.¹³⁰ Yani “akılları mı emrediyor bu çelişkiyi, o hâlde akılsızlar” denilmiştir.¹³¹ İbn Kesir, “akılları mı bu batıl sözleri söylemelerini emrediyor” şeklinde açıklamıştır.¹³² Kur’an Yolu yazarlarına göre hilm, zihinsel yetenek olan akıllı iyi kullanmak ve aynı zamanda basiretli, soğukkanlı, sabırlı, ölçülü, kısaca erdemli ve hakka uygun davranmaktır. Cahiliye döneminde de akla önem verilirdi. Ancak bu akıl, onları yararlı inanç ve eylemlere götürme imkânından yoksundu. Bu sebeple de cahiliye denilmişti. İslam, vahiy ile aklın yolunu aydınlattı, önüne inanç ve ameller ile ilgili ölçüler koydu, aklın sadece bir düşünme yeteneği değil, vahiy çerçevesinde en doğru, en adil ve en yararlı olanı kavrama, bilme yeteneği hâlini almasını sağladı. Böylece müminler, vahiyden aydınlandıkları için, akılları ile hareket eder ve doğru olanı yaparlar.¹³³

İzutsu bu konuda müsteşriklerin görüşlerine şöyle dikkat çeker: “Goldziher’in ünlü kitabından önce şarkiyatçılar, İslam’dan önceki zamanlarda cehl kelimesinin ilmin zıddı olduğunu düşünürlerdi. Ondan sonra şarkiyatçılar, artık cehlin ilmin zıddı olmadığı yönünde birleştiler. İslam’dan önce cehlin dinî bir manası yoktu. Cehl, insanın kişisel bir niteliği idi ve o derece tipik bir vasf idi ki, İslam’dan önceye ait şiirde

126 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XII, 38.

127 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, X, 5115.

128 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. IV, 544.

129 (Tur, 32/52) أَمْ تَأْمُرُهُمْ أَخْلَامُهُمْ بِهَذَا أَمْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ

“Bunu kendilerine akılları mı emrediyor, yoksa onlar azgın bir topluluk mudur?”

130 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XXI, 595.

131 Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXIX, 630; Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 279; Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, XI, 5848; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IX, 82; Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, II, 401.

132 İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, XIII, 237.

133 Komisyon, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, DİB. Yay. V, 152.

mutlak hilm ile beraber yer alırdı ve hilmin karşıtı idi. Bu çift kavramın hakiki anlamını bilmeden eski Arapların psikolojik davranışlarını anlayamayız ve davranışların altında yatan asıl faktörü göremeyeceğimiz için, birçok hâllerde onların neden öyle davrandığını çözemeyiz.¹³⁴

Buna göre, hilm Arapların cahiliye dönemindeki karakteristik özellikleri olan cehaletin tam zıddı olarak karşımıza çıkmaktadır ve tamamıyla huy/tabiat anlamına gelen yönlerini ifade etmektedir. Ayrıca şöyle der:

“Cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip, parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp, sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışdır. Bu insan, doğru düşünme ölçüsünü yırtıp, kendisini öfkesinin peşine düşürür. Hilm ise, bu tür cehl kavramının tam zıddıdır. Hilm, cehl patlamasını dizginleyebilen insanın ahlakıdır. Hilm, üstün bir akıl gücünün işaretidir.¹³⁵

İzutsu burada, öfkesini kontrol edemediği için aklını doğru kullanamama yönüyle cehle dikkat çekerken, hilmin sakinlik ile akli doğru kullanabilme yeteneği olduğunu ifade etmekte ve hilm ile akıl arasındaki bağlantıyı da ortaya koymaktadır. Buna göre hilm sahibi, cahile göre akli doğru kullanma gücüne sahip olan kişidir. Cahil öfkeye kapıldığı için, zayıf bir irade ortaya koymakta ve doğru düşünebilme yeteneğini kaybetmektedir.

O, hilm-akıl ilişkisini açıklamaya şöyle devam eder: “Cehl ne zaman harekete geçerse, insan beyninin düşünme gücü zayıflar. Hangi durumda olursa olsun, sabır ve teenni ile karar verebilmek için mutlaka halim olmak gerekir. Akıl ancak hilm ile beraber çalışırsa normal görevini yapabilir. Bu özelliği Araplar özellikle idarecilikte kullanmışlardır. Böylece cehlin, olayların gerçek sebebini anlayamamak, olayları ve insanları yanlış anlayıp basit ve isabetsiz hükümler vermek olduğu anlaşılır. Cehl sahibi, kendisini de göremez ve değerini anlayamaz.¹³⁶ Bu yüzden kendi insanlığının dışına çıkar, bir anlamda zihnen kördür. Cehlin bu yapısı, onun karşıtı olan hilmin, nasıl akıl manası kazandığını anlamamızı sağlar, Zira akıl, ancak sakin olduğumuz zaman akli dengeyi koruduğumuz sürece doğru çalışabilir. Hilm, akıl ve zekânın temelidir. O, aklın sakin durumudur. Akli doğru çalışmaya ve isabetli karar vermeye muktedir kılan hâldir. Ama pratikte ikisi de aynı manaya gelir.”¹³⁷

Sonuçta, hilmin akli doğru kullanmayı sağlayan bir vasıta olduğunu ifade etmek mümkündür. Cehl ise, aklın doğru kullanımını engelleyen bir perde gibidir. Olgun

134 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 192.

135 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 193-195.

136 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 199-201.

137 İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 202-203.

insan, sakinlik yönünde iradesini kullanarak, aklının doğru çalışmasını sağlamakta ve davranış-akıl dengesini korumaktadır. Tur Suresi'nde bu ayette akıl olarak hilm kökünden gelen ahlak kelimesinin kullanılması, cehlin zıddı olan hilm kullanımının Kur'an'da da mevcut olduğunun delilidir. Tur Suresi'ndeki bu ayet, dolaylı olarak Müslümanlara akıl ile hareket etmek gerektiğini vurgulamaktadır. Böylece hilm, Kur'an'daki tüm akıl, tedebbür ve tefekkür ile ilgili ayetlerle ilgisi olan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Buna göre halim Kur'an'da, akıl gibi zihni bir yeteneğe sahip olmakla birlikte, ahlakî olarak da sabırlı, merhametli, vakur ve öfkesini yenebilen, sakin bir insanın özelliğidir. Tabiatında akıl-ahlak dengesini kurmuş ve her iki yönden de itidale kavuşmuştur. Bu iki yönüyle halim, üstün bir erdeme sahip olan insan demektir. Gazali, İhya'sında "Hilmin Fazileti" başlığında bu hususa şöyle dikkat çeker: "Hiddeti yenme, tabii bir hilm ve ahlak yumuşaklığıdır. Aynı zamanda aklın kemale ermesidir. Böylece hiddet kuvveti kırılır ve akla boyun eğilir. Hz. Peygamber de şöyle buyurur: "İlim öğrenmek zorluk çekmekle, hilim de ahlakı güzelleştirmeye gayret ile mümkündür." Yine başka bir hadislerinde; "İlim tahsil edin, ilmin yanında ağırbaşlılık ve yumuşak huylu olmayı da öğrenin. Öğrencileriniz ve hocalarınıza karşı yumuşak davranın. Cehaleti hilminden çok olan zalim âlimlerden olmayın." O (s.a.s.) genelde şöyle dua ederdi: "Allah'ım, beni ilimle zenginleştir, hilim ile süsle, takva ile ikram et, sıhhat ve afiyet ile güzelleştir."¹³⁸

4.4. Kur'an'da Ahlam (Rüya)

Rüya (ahlam), kelime anlamı olarak bir kimsenin zihninden geçen hayal dizisi, uyku esnasında zihinde beliren düşünce ya da olaylar anlamına gelir.¹³⁹ Kur'an'da hilm kökünden gelen bir kelime olarak geçen ahlak (rüya) iki ayette geçmektedir.¹⁴⁰

Yusuf, 12/44.¹⁴¹ ayette Kur'an'da ayrıntısıyla anlatılan kıssa, İslam dünyasında rüya yorumu ve rüya ile gaybı bilme konusu gündeme geldiğinde, sık sık anılır; zira orada rüyanın geleceğe dönük işaretler içerdiği düşüncesi ve bu düşünceye dayanan rüya yorumu en açık ifadesini bulur. Kıssaya göre, rüya yorumunu, Yusuf'a Allah öğretmiştir. Bu ayette "bu bir rüya, bir şey değil" denilmiştir.¹⁴² Kurtubi, "te'vili olma-

138 Gazali, *İhyau Ulumi'd-Din*, (trc. Ahmed Serdaroğlu), Bedir Yayınevi, İstanbul 1974, III, 394.

139 Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları, İstanbul, s. 443.

140 Yusuf, 12/44; Enbiya, 21/5.

141 (Yusuf, 12/44) قَالُوا أَضْغَاثُ أَخْلَامٍ وَمَا نَحْنُ بِتَأْوِيلِ الْأَخْلَامِ بِمَعْلَمِينَ

"Dediler ki: "Bunlar karma karışık rüyalarlardır. Biz böyle rüyaların yorumunu bilmiyoruz."

142 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Âyi'l-Kur'an*, XIII, 181; Zemahşeri, *el-Keşşaf*, III, 290; İbn Kesir, *et-Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 47.

yan şeyler” derken,¹⁴³ İbn Kesir, “karışık rüya” olarak açıklamış,¹⁴⁴ Elmalılı, “anlamı olmayan hayaller” açıklamasını yapmıştır. Rüya yerine bu kelimenin tercih edilmesini ise, rüya kadar açık anlamı olmayan boş hayaller olduğunu demek istedikleri için, bu kelimeyi kullandıklarını ifade etmiştir.¹⁴⁵ Süleyman Ateş, düşlerin birbirine karışması, içerik olarak farklı şeylerin bir arada olduğu bir rüya olduğu için, diğer yorumcuların işin içinden çıkamamaları olarak açıklamıştır.¹⁴⁶

Peygamberlik ile rüya arasında kurulan bu ilişki, Hz. Peygamber’e karşı çıkan İslam öncesi Araplarca da dile getirilmiş ve onlar, Hz. Peygamber’in dilinde nesnelleşen bildirilerin, iddia edilenin aksine, sadık rüyaların ürünü olmaktan çok, ‘karışık, geçersiz bir rüyanın ürünü’ olduğunu belirtmişlerdir. Enbiya, 21/5.¹⁴⁷ ayette ise Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sözleri ona inanmayanlarca rüya olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁸ Mücahid ve Katade, burada ahlâmın rüyada görülen karışık hâller olduğunu söylemişlerdir.¹⁴⁹ Buna göre, müşriklerin vahiy hakkında uydurdukları bir şeydir.¹⁵⁰ İbn Kesir, “Hz. Peygamber hakkında böyle söyleyerek, iftira etmektedirler”, demiştir.¹⁵¹ Elmalılı, “yalan rüyalar” demiştir. Ancak rüya ile gerçeğin ortaya çıkarılamayacağını bildiklerinden “hayır, onu uydurdu” dediklerini eklemiştir.¹⁵² Celal Yıldırım, burada “bilinçaltında biriken rüya saçmalıklarıdır” şeklinde açıklama yapmıştır.¹⁵³

Sonuçta, hilm Kur’an’da yumuşak huyluluk, akıl ve rüya şeklindeki anlamlarıyla yer almaktadır. Ancak ağırlık, el-Halim olarak Allah’ın sıfatının geçtiği ayetlerde dir.

143 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, IX, 200.

144 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, VIII, 47.

145 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, V, 47.

146 Süleyman Ateş, *Yiğçe Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV, 399.

147 (Enbiya, 21/5) *بَلْ قَالُوا أَضْغَاتٌ أْخْلَامٍ بَلْ افْتَرَاهُ بَلْ هُوَ شَاعِرٌ فَلْيَأْتِنَا بآيَةٍ كَمَا أُرْسِلَ الْأُولُونَ*

“Onlar diyorlar ki: “Muhammed’in bu söyledikleri karmakarışık rüyalar, belki de bütün bunları kendisi uyduruyor. Hayır, o sadece bir şairdir. Öyle değilse önceki peygamberlerin getirdikleri mucizeler gibi bir mucize getirsin!”

148 Zemaşeri, *el-Keşşaf*, IV, 129; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXII, 142; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 494.

149 Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l-Kur'an*, XII, 270.

150 Taberi, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, XV, 225.

151 İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, IX, 391.

152 Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 33.

153 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, VIII, 3878.

5. Hz. Peygamber (s.a.s.), Hilm ve Rifk

Hilm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde bir zihin ve ahlak kavramı olarak karşımıza çıkar. Âl-i İmran, 3/159.¹⁵⁴ ayette de Hz. Peygamber (s.a.s.)'in üslup olarak yumuşak bir yaklaşım içinde olduğu ifade edilir.¹⁵⁵ Bu, İslam davetinin de etkili olmasını sağlamış, insanların İslam dinine girmeleri böylece kolaylaşmış,¹⁵⁶ teselli edici ve rahatlatıcı sözleri, onların yeniden düşünmelerine ve imanlarında sebat etmelerine neden olmuştur.¹⁵⁷ O (s.a.s.), zaten müminlere karşı merhamet sahibidir.¹⁵⁸ İnsanlara muamelesinde belki azarlanmayı hak ettikleri hâlde, kusurlarını yüzlerine vurup da onlara sert davranmamış,¹⁵⁹ aksine nezaketi tercih etmiştir.¹⁶⁰ Bu hâli, aynı zamanda liderliğinin de sırrıdır.¹⁶¹ Ancak Kur'an'da, müşriklere karşı bu yumuşak üslubu devam ettirmemesi gereğine de temas edilmiştir.¹⁶²

Hz. Peygamber (s.a.s.), sahabeden bu özelliklere sahip olanları övmüş, Allah'ın da böyle insanlardan razı olduğunu haber vermiştir. Böyle bir olaya şu rivayeti örnek olarak verebiliriz: İbn Abbas'dan gelen bir rivayete göre; Abdü'l-Kaysogulları'ndan bir heyet İslam hakkında bilgi almak üzere Hz. Peygamber'in yanına gelir. Bu esnada Resulullah (s.a.s.), heyetteki Eşec'in sahip olduğu özellikleri beğenir ve kendisine; "Sende Allah'ın sevdiği iki özellik var; yumuşak huyluluk ve ihtiyatkârlık."¹⁶³ Bu rivayette Hz. Peygamber (s.a.s.), yeni Müslüman olan bir sahabede gördüğü hilm ve ihtiyatlı davranma özelliklerini beğendiğini açıkça ifade etmiş ve Yüce Allah'ın da bu özellikleri sevdiğini ifade etmiştir. Müslim, bu hadiste geçen hilmin, akıl manasına geldiğini, Tirmizi ise hadisin hasen, sahih ve garib olduğunu söylemiştir.

154 (Âl-i İmran, 3/155) فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ

"Allah'ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi..."

155 Zemahşeri, *el-Keşşaf*, I, 647; Razi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, IX, 62; Kurtubi, *el-Camiu li Ahkami'l Kur'an*, III, 249.

156 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V, 432.

157 Zeki Duman, *Beyanu'l-Hak*, III, 181.

158 (Tevbe, 9/128) لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ

"Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, müminlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir."

159 Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, II, 451.

160 Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meali Alisi ve Tefsiri*, I, 482.

161 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 125.

162 (Kalem, 68/9) وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ

"Onlar isterler ki, sen yumuşak davranasan da onlar da sana yumuşak davranırlar."

163 Müslim, b. Haccac, Ebu'l-Huseyn en-Nisaburi, *el-Camiu's-Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, İman, 25-26, I, 48-49; Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Birr, 66, IV, 366; İbn Mace, Muhammed b. Yezid Ebi Abdillah, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Zühd, 18, II, 1400.

Hadis kitapları içerisinde “hilm babı”na sahip olan kitap, İbn Mace’nin Süneni’dir. 37. Kitap olan Zühd Kitabı’nda 18. Bab, hilme ayrılmış ve İbn Mace burada 4 hadis zikretmiştir.

Bu hadislerden ilki; öfkeyi yutmak ile ilgili bir hadistir. Muaz b. Enes’in babasından rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle der: Kim bir öfkeyi, gereğini yapmaya gücü yettiği hâlde yutarsa, Allah kıyamet günü o kimseyi bütün yaratılmışlara över. Nihayet onu huriler içinden dilediğini seçmek hususunda serbest bırakır.”¹⁶⁴ Bu hadis, gücü yettiği hâlde, öfkesini yutan insanın cennette yüksek derecelere ereceğine işaret etmektedir.

Diğer hadis, yukarıda bahsettiğimiz Eşec hadisidir. Ebu Said el-Hudri şöyle der: “Abdü’l-Kays heyeti Resulullah’ın huzuruna çıktı. Onlardan Eşec, dışarıda kaldı. Çünkü o devesini çökertti, yolculuk elbisesini çıkardı, temiz bir elbise giyip öyle geldi. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ey Eşec, sende Allah’ın sevdiği iki özellik var; hilm ve acele etmeyip teenni ile hareket etmek.” Eşec; “Ya Resulallah, bunlar yaradılışında bulunan şeyler mi yoksa sonradan mı bende meydana geldi?” diye sordu. Hz. Peygamber; “Hayır, yaradılışında bulunan bir şeydir” dedi.¹⁶⁵ Nevevi, bu hadisin şerhinde şöyle der: “Hilm, akıl demektir. Enat da acele etmeyip, teenni ile hareket etmek demektir. Hz. Peygamber’in böyle söylemesinin sebebi, heyetin diğer üyelerinin aceleyle Resulullah’ın yanına gitmeleri, Eşec’in ise acele etmeyip, devesini bağlaması, sonra kendi elbisesini değiştirip huzura öyle girmesidir. Bu hareketinden dolayı onu övmüştür.¹⁶⁶ Diğer hadis, bu hadisin İbn Abbas’dan gelen başka bir versiyonudur.¹⁶⁷

Son hadis ise yine öfke ile ilgili başka bir hadistir. İbn Ömer’den gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Bir mümin kulun, sırf Allah rızasını talep etmek için yuttuğu bir öfke yudumundan Allah katında sevap bakımından daha büyük bir yudum yoktur.”¹⁶⁸ İbn Ömer, bu hadisin devamına; “Bu hadis, öfkeyi yenmenin sevabının büyük olduğuna işaret eder.” demiştir.

Hz. Peygamber (s.a.s.)’in hadislerinde yumuşak huyluluktan bahsederken, bazen hilm yerine rıfk kelimesini tercih ettiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber, rıfkı; tüm hayırları bir arada bulundurma olarak tanımlamış ve şöyle demiştir: Cerir b. Abdullah şöyle der: “Resulullah’ı şöyle buyururken dinledim: “Yumuşak davranamayan kim-

164 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4186, II, 1400.

165 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4187, II, 1401.

166 en-Nevevi, Ebu Zekeriyya Muhyiddin Yahya b. Şeref, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, I-VI, Kahire 1349, I, 189.

167 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4188, II, 1401.

168 İbn Mace, *es-Sünen*, Zühd, Hilm babı, hadis, 4189, II, 1401.

se, bütün hayırlardan mahrum kalmış sayılır.¹⁶⁹ Tirmizi bu hadisi Ebu'd-Derda'dan nakletmiş, aynı hadisin Aişe ve Cerir b. Abdullah'tan da geldiğini ve hasen ve sahih olduğunu bildirmiştir.¹⁷⁰ İbn Mace ise, Ebu Hureyre'den nakletmiştir.¹⁷¹ Bu hadise göre rıfk sahibi, İslam ahlakı olarak tüm hayırları tabiatında bulunduran kişidir. Bu özellikten mahrum olmak, âdeta tüm hayırlardan uzak olmayı ifade eder. Amre bt. Abdirrahman Resulullah'ın Hz. Aişe'ye şöyle dediğini nakleder: “Ey Aişe, Allah refiktir, rıfkı sever, kime rıfk verilmişse, ona öfke verilmemiştir.”¹⁷²

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu hadislerinden sakın, ihtiyat sahibi, güzel davrananlar, hayırlı insanlardır. O, bu güzel özelliğe sahip olmaları yönünde yeri geldiğinde ashabına uyarılarda bulunmuştur. Hz. Aişe'ye yönelik yaptığı şu uyarıları örnek olarak verebiliriz: Rivayete göre; Yahudilerden bir grup Hz. Peygamber (s.a.s.)'in yanına geldiler. Selam verirken “esselamü aleyküm” yerine “ölüm üzerinize olsun” anlamında “essamü aleyküm” dediler. Bunu duyan Hz. Aişe (r.anh.) “Ölüm sizin üzerinize olsun, Allah size lanet etsin” diye hemen cevap verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.); “Yavaş ol Aişe! Yumuşak hareket et. Sert hareketten ve çirkin sözlerden uzak dur!” dedi.¹⁷³ Yine Hz. Aişe'nin devesine sert davrandığını gören Hz. Peygamber (s.a.s.); “Ey Aişe! Ona yumuşak davran, zira yumuşaklık, bulunduğu her şeyi güzelleştirir. Sertlik bir şeye girerse muhakkak onu çirkinleştirir.”¹⁷⁴

İlgili hadislerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber (s.a.s.), özellikle öfke anında ortaya çıkan şiddetli hâle karşı, sakın olmayı öğütlemekte, sert tavrın ve sözlerin huy olarak insanın ahlakını kötüleştirdiğini vurgulayarak, hilm ahlakının güzelliğini ortaya koymaktadır. Özellikle Hz. Aişe'ye yönelik uyarılarında hem insanlara karşı muamelede hem de diğer canlılara karşı muamelede yumuşak davranmanın gerekli olduğu da anlaşılmaktadır. O (s.a.s.) bu teşviklerinden birinde şöyle der: “Allah, yumuşak tabiatlı olanları, zengin olup iffet sahibi olanları, nüfusu kalabalık olmakla birlikte fakir ama muttaki olanları sever. Çirkin söz söyleyen ve sürekli dilenen ahmakları sevmez.”¹⁷⁵ Buna göre halim kimse, rıfk sahibi olup, insanlara, hayvanlara ve diğer canlılara karşı tavrı yumuşak olan kişi demektir.

Bu konuda başka bir hadis kitabı, Ebu Davud'un Sünen'idir. 40. Kitap olan

169 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 74-76, III, 2003; Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as b. İshak, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Edeb, 10, V, 156;

170 Tirmizi, *es-Sünen*, Birr, 67, IV, 367.

171 İbni Mace, *es-Sünen*, Edeb, 9, II, 1216.

172 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 77, III, 2004; İbn Mace, *es-Sünen*, Edeb, 9, II, 1216.

173 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Selam, 10, II, 1706.

174 Müslim, *el-Camiu's-Sahih*, Birr, 78-79, III, 2004.

175 Gazali, *İhya*, III, 398.

Kitabu'l-Edeb'de ilk bab; "Hilm ve Hz. Peygamber'in Ahlakı" başlığındadır. Burada Hz. Peygamber'in güzel ahlakını yansıtan çeşitli davranış örnekleri verilmiştir.¹⁷⁶

SONUÇ

Hilm, Kur'an'da el-Halim olarak Yüce Allah'ın kullarına karşı muamelesindeki hoşgörüsünü ortaya koyan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu manada bir ahlak kavramıdır ve yorumlarda daha çok kullarının günahlarına karşı hemen ceza vermeyip, tevbe etmeleri için fırsat verdiği şeklinde geçmektedir. Hilm, ahlak olarak akıllar manasına da gelmektedir. Özellikle İzutsu, cehl-hilm karşılaştırmasında hilmin akıl ve ahlak içerikli bir kavram olduğunu ortaya koymuştur. Kur'an'daki bir başka kullanımı rüyalarla ilgili olarak ahlak şeklindedir. Bu ayetlerde de karışık içerikli rüyalar anlamına gelmiştir. Hilm, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerinde de bir ahlak ve zihin kavramı olarak kullanılmıştır.

Ancak hilm, günümüzde özellikle bir ahlak kavramı olarak anlaşılmaktadır. Merhamet, rıfk, yumuşak huyluluk, nezaket, hassas ve ince duygulu olmak, sabırlı olmak, vakur davranmak, öfkeyi yutmak, sakin, tevazu sahibi ve ağırbaşlı olmak, müminlerin güzel ahlak özellikleri arasında sayılmaktadır. Hilm, âdeti bu özelliklerin hepsini davranışlarında yoğurabilen ve ortaya koyabilen insanların özelliğidir. Hilm sahipleri yine güçlü ve kuvvetli olan, fakat intikam peşinde koşmayan, kendi haklarını da korumasını bilen, hiçbir konuda zillete düşmeyen, bağışlama yolundan da ayrılmayan yüksek ahlaklı kişilerdir. Aynı zamanda birkaç güzel ahlak özelliğini bir arada bulundurmayı gerektiren bir ruh hâli olması yönüyle hilmin büyük bir olgunluk göstergesi olduğu ifade edilebilir. Bu sebeplerle akıl-davranış dengesini kurmuş olmayı yansıtır ve her mümin için hedef olması gereken üst bir ruh hâlidir. Her ne kadar Kur'an'da insan-insan ilişkileri açısından çok yoğun bir biçimde vurgulanmasa da Yüce Allah el-Halim olmakla, kullarına bu hedefi göstermiştir.

176 Ebu Davud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, Edeb, V, 132-135.

CEZAEVLERİNDEKİ DİN HİZMETLERİ VE MAHKÛMLARLA İLETİŞİM DİLİ (Nevşehir E Tipi Kapalı Cezaevi Örneği)

Cuma KARAN*

Özet:

Diyanet İşleri Başkanlığı, anayasal görevi gereği yurt içi ve yurt dışında din hizmeti sunan bir kurumdur. Başkanlığın hizmet alanlarından birini de cezaevlerinde sürdürülen din hizmetleri teşkil etmektedir. Bütün din hizmetlerinde olduğu gibi cezaevi din hizmetlerinde de birtakım sıkıntılar söz konusudur. Her şeyden önce cezaevi din hizmetleri hassasiyet gerektiren bir hizmettir. Onun için bu hizmette, hizmetin kapsamını belirleyen programdan hizmeti sunana, hizmet verilen ortama ve hizmet sunulurken kullanılan dile varıncaya dek hassasiyet gösterilmelidir. Günümüzde birçok alanda uygulanan, yeni bir metot olarak da bilinen NLP yönteminin cezaevi din hizmetlerinde kullanımı da önemlidir. Mahkûmlarla iletişim dili de en az verilen din hizmeti kadar dikkat edilmesi gereken bir konudur.

Anahtar Kelimeler: Cezaevi, Vaiz, Din Görevlisi, Din Hizmeti, İletişim, Mahkûm, NLP, Transaksiyonel Analiz.

Religious service in Prisons and the Language of Communication with Prisoners

(Example of the Nevşehir E-Type Prison)

Abstract:

The ministry of religious affairs is a department which offers religious service both domestically and internationally in accordance with its constitutional responsibility.

One of the tasks of the ministry is religious services in prisons.

* Berlin Din Hizmetleri Ataşeliği DİTİB Hicret Camii Din Görevlisi

Like all areas of religious service, religious services in prisons also contain certain hardships. First and foremost, religious services in prisons require sensitivity. For this reason when dealing with religious service in prisons it is essential to follow a precise and sensitive approach to programs which determine the scope of service to those offering the service, the service environment and the language used when delivering the service.. There is a new method named NLP that is being used today in different sectors and is also important in its application to religious services in prisons. The use of language when communicating with prisoners is just as important as the religious service being delivered, therefore, one should be careful and sensitive in its deliverance.

Key Words: Prison, Preacher, Manager on duty for Religious service, Communication, Prisoner, NLP, Transactional analysis.

GİRİŞ

Din hizmeti insan merkezli bir hizmettir. İnsanın var olduğu her yerde, zaman ve mekânla sınırlanamayacak kadar geniş ve hiçbir ayrıma tâbi tutulmayacak kadar da kutsal ilahî bir emirdir. Bu kutsal emre muhatap olan, bu hizmeti veren ve alan herkestir. Bu hizmet; suçlu-suçsuz, zengin-fakir, kadın-erkek ayrımı yapmaksızın bütün insanlığı kapsar.

Başlığımızın konusu olan mahkûmlar da bu din hizmetine en çok muhtaç olan kesimlerden bir tanesidir. Zira yaptıklarından pişmanlık duyarak manevî azaptan kurtulma yollarını aralamak, hemen hemen her mahkûm için öncelikli meseledir.

Son nefese kadar tövbe kapısının açık olduğu¹ hakikati göz önünde tutulduğunda, eşref-i mahlûkat² sıfatıyla mücehhez olan insanın hatadan hâli olamayacağı gibi, işlediği hata ve günah sebebiyle de ebedî olarak suçlu ilan edilmesi İslam'ın kabul etmediği bir husustur. Allah Resulü (s.a.s.), “Bütün insanlar hata yapar; fakat hata yapanların en hayırlısı ise hatasından dönenlerdir.”³ hadisiyle de asıl olanın hatadan dönmek olduğunu belirtmiştir.

Bu anlamda cezaevlerine düşmüş veya düşürülmüş insanlarımıza din hizmeti sunmak, Müslüman olarak bir vazifemiz, kurumsal anlamda da din görevlilerine tevdi edilmiş ciddî bir görevdir. Bu nedenle, yaygın din eğitiminin alanlarından biri olan cezaevlerindeki din hizmetinin amacına ulaşması için zaman ve zeminin koşullarını

1 Bk. Nisa, 4/48; Zümer, 39/53.

2 Bk. Tin, 95/4.

3 İbn Mâce, Zühd, 30.

göz önünde tutarak çalışmak ve “Bu hizmet nasıl daha iyi hâle getirilebilir?” sorusuna cevap aramak, bu hizmetin dilini ve yöntemini belirlemek, en az sürdürülecek din hizmeti kadar önemlidir.

“Cezaevlerindeki din hizmetleri ve mahkûmlarla iletişim dili” ismini taşıyan makalemiz, giriş, cezaevlerindeki din hizmetinin tarihçesi, bu mekânlarda sürdürülen din hizmetleri ve bu hizmetin zorlukları, hizmetlerin etkinliğini ve etkililiğini artırmak için yapılması gerekenler ve mahkûmlarla iletişim dili başlıklarından oluşmaktadır.

1. CEZAEVLERİNDEKİ DİN HİZMETİNİN TARİHÇESİ

Ülkemizde cezaevlerinde din hizmeti uygulamaları 1959 yılında başlamıştır. Dönemin adalet bakanı Diyanet İşleri Başkanlığına bir yazı gönderir. Bu yazıda, hükümlülerin manevî islahını temin edecek konferansların verilmesine ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Yargıtay’ın 28.1.1974 tarih ve 5/1 sayılı kararı, din eğitimi amacıyla Diyanet İşleri Başkanlığınca resmen din görevlilerinin cezaevlerinde görevlendirilmeye başlandığını göstermektedir. Bu tarihte Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında varılan mutabakat neticesinde, tutuklu ve hükümlülerden pişman olup topluma uyum sağlayabilecek şekilde dönebilmelerini sağlamak amacıyla, cezaevlerinde dinî, ahlakî ve sosyal mahiyette konferanslar vermek üzere din görevlileri vazifelendirilir.⁴

Daha sonra Genelkurmay Başkanlığı’nın 16.9.1981 gün ve 7130- 818- 71 sayılı emirleri gereğince Adalet Bakanlığına bağlı “Eğitim Birimi” ile “Bilimsel Kurul” tarafından din ve ahlak bilgisi müfredatı hazırlanır. 11 Mart 1986 tarihinde ise DİB Din Hizmetleri Dairesi Başkanlığı ile Ceza Evleri Genel Müdürlüğü arasında yapılan görüşmeler neticesinde cezaevi vaizlerinin statüleriyle ilgili ortak esaslar tespit edilir.⁵

2001 yılının 13 Mayıs’ında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Adalet Bakanlığı arasında yeni bir protokol imzalanır. Bugün, cezaevlerinde sürdürülen din hizmetleri de işte bu protokole göre devam etmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığının “Stratejik Plan 2009- 2013”e bakıldığında, Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı din görevlilerinin yoğun olarak çalıştığı kurumlar sıralamasında 2. sırayı Adalet Bakanlığının aldığı görülecektir.⁶

Adalet Bakanlığının verdiği son bilgilere göre ülkemizde bugün, cezaevlerinde bulunan mahkûm sayısı 130 bin rakamını aşmaktadır.⁷ Her gün ortalama yüz kişinin

4 Şuayip Özdemir, “Türkiye’de Cezaevlerinde Din Eğitimi Uygulamasının Geçirdiği Aşamalar”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, İstanbul 2002, S. 2, ss. 65- 69.

5 Özdemir, agm., s. 68.

6 Geniş bilgi için bk. “T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Stratejik Planı (2009- 2013)” s. 31.

7 <http://www.cte.adalet.gov.tr/> Erişim: 01.04.2012

cezaevine girdiği ülkemizde gün geçtikçe bu rakam artmaktadır. Yeni yapılan cezaevlerinin dahi bu artışı karşılamakta yetersiz kaldığı basın-yayın organlarında yer alan haberlerden ve cezaevlerinde din hizmeti veren din görevlilerinin raporlarından anlaşılmaktadır.

2. CEZAEVLERİNDE YÜRÜTÜLEN DİN HİZMETLERİ

Cezaevlerinde yürütülen din hizmetleri, Adalet Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı arasında imzalanan protokole göre yürütülmektedir. Buna göre; “Cezaevi vazizleri, kurumlarda haftada en az iki gün ‘Din ve ahlak bilgisi dersi’ ve ‘Dini Sohbetler’ ile ayda bir konferans vermek üzere ‘din ve moral hizmetleri’ görevini yürütmek; sosyal ve kültürel faaliyetler kapsamında istek hâlinde Kur’an-ı Kerim öğretimi ve dinî vecibelerin yerine getirilmesini sağlamakla yükümlü kılınmıştır.”⁸

Her ne kadar cezaevlerinde sürdürülen din hizmetleri arzulanan seviyede olmasa da bugün pek çok cezaevinde aşağıda serdedeceğimiz başlıklarda din hizmetleri yürütülmektedir. Burada örnek olarak Nevşehir E Tipi Kapalı Cezaevinde yürütülen hizmetler tadat edilecektir.

2. 1. Kur’an Kursu Hizmetleri

Cezaevlerinde, gerek mahkûmlar gerekse din görevlileri için en önemli din hizmeti kolunu Kur’an-ı Kerim öğretimi oluşturmaktadır. Bunun için mahallinde eğitim ilkesi çerçevesinde Kur’an kursları düzenlenmektedir. Bu kurslara katılım için mahkûmların müracaatı şarttır. Cezaevi yönetimi, müracaat edenler arasından durumu uygun olanları tespit ederek sınıflar oluşturur.

Bu kurslarda tıpkı örgün ve yaygın din eğitimi kurumlarında olduğu gibi Kur’an-ı Kerim’i yüzüne okuyamayanlar “Elifba”dan okutulmaya başlanmakta; yüzüne Kur’an okuyabilenler için tecvit bilgisi destekli Kur’an-ı Kerim okutulmaktadır. Yeni başlayanlar ve yüzüne okuyanlar ayrı ayrı sınıflarda ders görürler. Kur’an öğretiminin yanında fıkıh, tefsir, akait gibi temel İslam bilimleri dersleri de din görevlileri tarafından verilmektedir.

Elifba’dan başlayarak Kur’an’ı yüzüne okumasını öğrenen bir mahkûm, namazda okuyacağı sureleri de düzgün bir şekilde ezberledikten sonra katılım belgesi ve çeşitli ödüllere mükâfatlandırılır. Özellikle törenle verilen “Kur’an-ı Kerim Öğrenim Belgesi” mahkûmlar için tarifsiz bir mutluluk sebebi olduğu gibi etkili bir motivasyon aracı olabilmektedir. Ayrıca burada Kur’an-ı Kerim okuyan mahkûmlar, koğuşlarda arkadaşlarına imamlık yapmakta, bilhassa Ramazan ayında kırdırdıkları teravih namazlarıyla önemli bir boşluğu doldurmaktadırlar.

8 Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürlüğünün 13.4.2001 tarih ve 12/5-50 sayılı yazısı.

2. 2. Koğuş Sohbetleri

Koğuş sohbetleri, cezaevlerindeki din hizmetleri içerisinde görevliler için en zor kısmı oluşturur. Zira bu hizmet, mahkûmların yiyip içtikleri, yatıp kalktıkları, kendilerinin “mahrem alan” kabul ettikleri bir alanda yapılmaktadır. Bu alana -özel durumlar hariç- din görevlilerinden başka hiçbir sivilin girmesi mümkün değildir.

Burada dinî sohbetlerin konusu ve içeriği çoğu zaman planlanan şekilde yapılmaz. Daha ziyade sohbetler, mahkûmların kafasına takılan, medyada işitip gördükleri, okudukları ve kendi aralarında da tartışmasını yaptıkları konular etrafında şekillenir.

Koğuş sohbetleri, âdeta mahkûmların dinî konularda zihnini kurcalayan ne varsa sorduğu bir rahatlama sahasıdır. Din görevlileri, bu sahanın hem hakemi hem oyuncusu hem de taraftarıdır. Genel sohbetin yanında mahkûmlardan özel sorunu olanla ilgilenmek bu sohbetlerin en zor yanı olarak ifade edilebilir.

2. 3. Haftalık veya Aylık Konferanslar

Mahkûmlara verilen konferanslar, cezaevlerindeki dinî hizmetlerin önemli bir ayağını oluşturur. Bu hizmetin verimli bir şekilde sunulmasının önünde birtakım engeller vardır. Bu engellerin dikkate alınmadığı bir konferansın başarılı olması zordur. Bu engelleri “Cezaevlerinde Din Hizmetinin Zorlukları” başlığı altında işleyeceğimizden bir diğer maddeye geçmek istiyoruz.

2. 4. Kutsal Gün ve Geceler

Senenin beş kutsal gecesinin bütün Müslümanlar için önemli olduğu bir gerçektir. Mahkûmlar için bu geceler daha önemlidir, hatta onlar için farklı anlamlar taşır. Özel dua ve isteklerin saklandığı bu geceler, mahkûmlar için genel af, kısmî af, tahliye, beraat veya dışarıdaki sıkıntıların hafifletilmesi için bir vesile ve mutlaka değerlendirilmesi gereken bir fırsat anlamı taşır. Vereceği konferanslarla ya da düzenleyeceği programlarla bu gecelerin önemini geniş bir mahkûm kitlesine ulaştırmak, cezaevi din görevlilerinin önemli bir görevidir.

2. 5. Kutlu Doğum Programları

Ülkemizde doksanlı yılların başından itibaren büyük bir coşkuyla kutlanan “Kutlu Doğum Haftası”, İslam Peygamberi Hz. Muhammed’in mahkûmlara derinlemesine tanıtılması adına oldukça önemlidir. Birçok mahkûm, bu tür bir programa hayatında belki ilk defa iştirak etme imkânı bulmaktadır. Bu hafta vesilesiyle okunan hatm-i şerifler, mevlitler, ilahiler ve yapılan dualar mahkûmların ruh dünyasında önemli etkiler bırakmaktadır. Tabii burada din görevlisinin göstereceği performans çok önemlidir.

Özellikle Hz. Muhammed’e duyulan sevginin bir simgesi hâline gelen canlı gül-

ler, mahkûmların başu ularında Allah Resulünü hatırlamanın bir kokusudur. Ayrıca bu onlar tarafından “Diyabet’in mahkûmları insan olarak g ormesi, onlara değer vermesinin” bir g ostergesi olarak addedilir.

Hayatında ilk defa kendisine burada g ul hediye edildiğini gözyaşları içerisinde ifade eden mahkûmların varlığı, k c k gibi görünen bu tür davranışların, bazı insanların d n-yasında nasıl bir etki bıraktığının canlı bir göstergesidir.

2. 6. Kitap vb. Bağış Kampanyaları

Cezaevleri bünyesinde oluşturulan kütüphaneler ve hayırsever vatandaşların him-metiyle tanzim edilen koğuş kitaplıklarından mahkûmların bilgilerini geliştirici kitaplar bulundurulmaktadır. Dinî eser anlamında bu kütüphanelerde daha ziyade Diyanet yayın-ları yer almaktadır. Koğuşlarda oluşturulan kitaplıklarda ise Diyanet İlmihali, Kur’an-ı Kerim ve Meali, mahkûmların her an ulaşabileceği şekilde dizayn edilmiştir. Bu sayede mahkûmlar, temel dinî konulara rahatlıkla erişebilmektedir.

Ayrıca her koğuşa hediye edilen “Diyabet Takvimi”, her mahkûmun zihninde “Diy-a-net” isminin her takvime bakışında yerleşmesine vesile olmaktadır. Bu uygulama saye-sinde bilinçaltına yerleşen “Diyabet”, mahpus hayatı sona erdikten sonra da mahkûmun zihninde munis ve cana yakın bir kavram olarak varlığını devam ettirmektedir.

2. 7. Görsel Etkinlikler

Cezaevlerinde imk nlar  l s nde görsel etkinlikler düzenlenmektedir. Zaman za-man farklı konularda eğitici dinî filmler, belgeseller izletilerek mahkûmların görsel ola-rak da eğitimi hedeflenmektedir. Tabii bu uygulama her cezaevinde yapılamamaktadır. Daha ziyade bu tür etkinlikler cezaevinin ve içerideki mahkûmların elverişli olduğu du-rumlarda yapılabilmektedir.

3. CEZAEVLERİNDE DİN HİZMETLERİNİN ENGELLERİ

Doğal olarak her faaliyet beraberinde birtakım zorlukları ve engelleri barındırır. Kimi engeller arızidir, imk nlar  l s nde açılabilir. Kimi engeller ise bizzat eylemin doğasın-da vardır. Açılması zordur.

Cezaevlerinde yürütülen din hizmetlerinde de bazı zorluklar/engeller yaşanmaktadır. Bu tür engelleri üç kategoride özetlemek mümkündür:

3. 1. Doğal Engeller

Cezaevlerinde sürdürülen din hizmetlerinde karşılaşılan engeller, din eğitimi ve  gre-timinin zor taraflarından birini oluşturur. Zira eğitimin verimli olabilmesi, çevresel koşul-lara, fizikî ortama, eğitim veren ve alanların psikolojisine, kullanılan araçlara ve iletişim diline bağlıdır. Bunlarda yaşanacak bir sıkıntı eğitimi ister istemez etkileyecektir.⁹

9 Cuma  ivi, Savaş Büyükkaragöz, *Genel  ğretim Metotları*, Konya 1994, s. 40.

Cezaevlerinde eğitimin bu unsurlarına bakıldığında durumun iç açıcı olduğu pek de söylenemez. Zira her şeyden evvel, eğitim ortamı bir mahpushanedir, yani insan özgürlüğünün kısıtlandığı bir yerdir; mahkûmların ifadesiyle “dört duvar arası”dır. Eğitimin olmazsa olmaz unsuru konumundaki mahkûmlar, gelgitleri olan bir ruh hâli içindedirler. Uzun süre aynı ortamı beraber paylaşmanın etkisiyle pek çok mahkûm birbiriyle kavgalıdır ya da aralarında sıcak bir ilişki söz konusu değildir. Hâliyle bu ruh hâline sahip insanları aynı karede buluşturup eğitim vermek hiç de kolay değildir. Öte yandan yine eğitimin önemli bir unsuru olan verici konumundaki din görevlilerinin ehliyeti, din hizmeti engellerinin başta gelen nedenlerindedir.

3. 2. İdarî Engeller

Din görevlilerinin cezaevlerinde sunacağı din hizmetinin çerçevesi yasal metinlerle çizilmemiştir. Bu önemli bir engeldir. Sunulacak pek çok din hizmeti âdeti cezaevi yönetimlerinin insafına bırakılmıştır. Güvenlik, fizikî ortam, personel ve mevzuat yetersizliği gibi engeller cezaevlerindeki din hizmetinin kalitesini ciddi manada etkilemektedir.

3. 3. Müftülüklerden Kaynaklanan Engeller

Cezaevi vaizleri bazen cezaevinde kullanabileceği malzemelere ulaşamamakta, müftülüklerin desteği sadece müftülerin himmetiyle sınırlı kalmaktadır. Bu hizmet maalesef yasal bir hizmet olarak görülmemektedir. Bazı müftülüklerde müftülük çalışanlarının cezaevi vaizlerini müftülük personelinden bile saymaması gerçekten acı bir durumdur. Böylesi bir durum ister istemez cezaevi din hizmetini yürüten vaizleri olumsuz etkilemektedir. Aynı şekilde cezaevi vaizlerinin haricinde cezaevlerine gönderilen personelin seçiminde titiz davranılmaması bir başka olumsuzluktur. Zira mahkûm psikolojisini bilmeyen bir insan cezaevinde din hizmeti yürütmeye çalıştığında sonuç hüsrana olabildiği gibi, burada sürdürülen din hizmetlerinin geleceği açısından hoş bir tablo da oluşturmamaktadır.

4. MAHKÛMLARLA İLETİŞİM DİLİ

İletişim, kullanıldığı alanın değişikliğine paralel olarak geniş bir tarif yelpazesine sahip olmakla beraber, dinî anlamda iletişim, vaiz veya imam-hatibin hitap ettiği fert veya cemaat üzerinde amaçladığı mesajı, hedeflediği doğrultudaki davranış değişikliğini sözlü veya sözsüz yolla oluşturma uğraşına denir.¹⁰ Kullanıldığı alan itibariyle

10 İletişim ile ilgili geniş bilgi için bkz: Cuma Karan, *NLP Tekniğiyle İmam ve Vaizler İçin Cemaatle Etkili İletişim*, Gündönümü Yayınları, İstanbul 2009, s. 27

değişik kategorilere ayrılan iletişim¹¹ ileten, iletilen, ileti ve aracı olmak üzere olmazsa olmaz bu dört unsuru taşır. Her biri kendi başına ayrı birer konu olan bu unsurlar dikkate alındığı nispette ancak başarılı bir iletişimden bahsedilebilir.

İletişimde kullanılan dil, iletişimin etkin ve etkililiği açısından oldukça önemli bir unsurdur. Hele hele muhatap kitle mahkûmlar olunca, bu dilin önemi daha da artmaktadır. Zira mahkûmlar hassas yapıları insanlardır. Onlara karşı kullanılacak dilde de hassas olunmalıdır. Aksi birçok sorunun merkezinde olan mahkûmlarla sağlıklı iletişim kurulamaz; bu da arzulanana faydanın gerçekleşmesine mani olur.

Mahkûmlarla kurulacak iletişimde ilk adım çok önemlidir. İnsanlar üzerinde bırakılacak ilk izlenimler, gelecekte onların tutum ve davranışlarını kontrol edebilmenin önemli bir yoludur.¹² Cezaevinde iletişim süreci nasıl başlarsa sonraki süreçte öyle devam eder. Başlangıçta olumsuz bir iletişimin gerçekleşmesi, mahkûmu iletişim kaynağı olan din görevlisine karşı negatif bir tavır almaya götürür. Mahkûm bir anlamda alıcılarını kapatır, mesajı almak istemez. İletişim kanalının kapanması durumunda da din görevlisinin mahkûma vereceği fazla bir şey olmaz.

Bu nedenle mahkûmlarla sağlıklı iletişim kurulabilmesi için iletişim temel unsurları olan, ileten, iletilen, ileti ve aracı dediğimiz ana başlıklarıyla ayrı ayrı olarak değil de, genel olarak bizzat tecrübelerle tespit edilmiş şu ilkelere dikkat etmekte fayda vardır.

4. 1. Giyim- Kuşama Özen Gösterilmeli

Düzgün bir kıyafet, iletişim dilinin belki de ilk hecesidir. Şık, temiz ve birbiriyle uyumlu bir şekilde giyinen bir vaiz, daha mahkûmla karşılaştığı ilk anda bile karşısındakine kendini hissettirir. Böyle bir durum, konuşma yapmaksızın bile pek çok mesajın sessizce verilmesi ve mahkûm tarafından da o mesajın sessizce kabulü anlamına gelir. Zira hayatında belki de ilk kez bir vaizle karşılaşmış ve bu kadar yakından onunla görüşme imkânı bulmuş bir mahkûm için kullanılan bu görsel dil bütünüyle kendini konuşturur. “İnsanlar kıyafetlerine göre ağırlanır, konuşmalarına göre uğurlanır.” özdeyişi bu gerçeğin veciz bir göstergesidir.

4. 2. Kendine Güven Yüksek Seviyede Olmalı

İletişimde verici konumundaki kişinin kendine güveni çok önemlidir. Kendine güven diğer bir ifadeyle öz güven, verilen mesajı doğrudan etkileyen bir unsurdur. Özgüveni olmayan bir iletişimcinin vereceği mesajın güvenilirliği de tartışmalıdır.

11 Karan, age., s. 29.

12 Les Giblin, *İnsan İlişkilerinde Kendine Güven ve Güç Elde Etmenin Yolları*, (Çeviren: İdil Güpgüpoğlu), Sistem Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 58.

Bundan dolayı cezaevlerinde görev yapan/yapacak olan vaizlerin özgüveni yüksek düzeyde olmalıdır. Zira birçok mahkûmda özgüven problemi vardır. Bu hâle sahip insanların karşısında güven vermeyen bir duruş, verilecek mesajı ister istemez etkileyecektir. Bu etkinin olumsuz olacağı da açıktır. Bunun için cezaevi vaizleri, mahkûmlar karşısında çekingen bir duruş sergilemekten kaçınmalı, sorulan sorulara kendinden emin bir tavırla cevap vermelidir.

4. 3. Mahkûmlara Moral, Umut ve Pozitif Enerji Verilmeli

Cezaevi vaizleri, mahkûmlar için çok önemli bir teselli kaynağıdır. Bundan dolayı da vaizler, mahkûmların moralini yüksek tutacak bir tutum sergilemeli; onlara hayata umutla bakacak, şartlar ne olursa olsun, Allah'ın rahmetinden ümidi kestirmeyecek bir şuur kazandırmalıdır.

4. 4. Mahkûmların Vaize Açılmasını Sağlayacak Kanallar Oluşturulmalı

Sürekli kapalı ortamda kalmanın etkisiyle pek çok mahkûm kendilerini diğer insanlara kapatma yoluna gider. Diğer taraftan da içini dökeceği, derdini paylaşabileceği insanlar arar. İşte bu noktada vaizin bir kanal açarak mahkûmun gönlüne girebilmesi, ona “yanındayım” mesajını verebilmesi çok önemlidir. Bu nedenle vaiz, bu kanalı açmak için çalışmalıdır. Bu meyanda mahkûmların bir meziyetini ortaya çıkaracak şekilde açılacak kanal etkili olabilir. Söz gelimi mahkûmun sesinin güzelliği ya da kendisinin çok mahir bir insan olduğu belirtilirse, bu onun ruh dünyasında güzel bir etki bırakır. Bu durum mahkûmun vaize bakışını olumlu yönde değiştirir.

4. 5. Kullanılan İfadeler Suçlayıcı Değil, Düşündürücü Olmalı

Pek çok mahkûm, psikolojik olarak pişmanlık duygusu içindedir. Başkaları tarafından fazlasıyla eleştirilen bu insanların bir de vaizler tarafından suçlanması, onlar için bir yıkım demektir. Böyle bir durumla karşı karşıya kalan mahkûm, bir daha asla vaizlerle görüşmek istemez. Bu nedenle, kullanılacak dile özen gösterilmeli, asla onları suçlayıcı bir tutum içerisine girilmemelidir. Bunun yerine onları suç üzerine düşünmeye sevk etmek daha isabetli olur.

4. 6. “Ben” Dilinden Ziyade “Biz” Dili Kullanılmalı

Aslında “sen-ben” dili samimiyeti ifade eder. Ancak bazı durumlarda bu dil, olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle “biz” dilini kullanmak genel olarak daha isabetli sonuçlar verir. Ayrıca “biz” dilinde bir kucaklayıcılık ve ortaklık vardır. Bundan dolayı mahkûmlarla iletişimde bu dili kullanmak başarıyı artıracaktır. Zira bu tür bir hitap, insanın duyguları üzerinde daha olumlu etkiler bırakır.

Özellikle de olumsuz davranışların tanımlanmasında işi şahsileştirme yerine genel ifadeler kullanılması çok daha etkilidir. Ayrıca bu tarz bir yaklaşım “NLP”¹³ tekniğinin de en gözde tarzıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) de asırlar öncesinde bir yanlış görüşünde direkt olarak şahsı suçlamaz, “Size ne oluyor böyle? Bazılarınız şöyle böyle yapıyor.”¹⁴ söylemini kullanırdı.

4. 7. Dışarıdan Selam Getirip- Götürülmemelidir

Bir kısım mahkûmlar, dışarıdaki bazı insanlarla yakınlık içinde olduklarını ifade ederek diğer mahkûmlar üzerinde bir üstünlük kurma gayreti içinde olabilmektedirler. “Yapay nüfuz”¹⁵ olarak da adlandırılan bu durum mahkûmlarda daha farklı anlamlar çağrıştırır. Vaiz, bu işi iyi niyetle bile yapsa diğer mahkûmlar bu durumu “Hoca da onun adamı” şeklinde değerlendirebilmektedirler. Bu nedenle cezaevi vaizi, mahkûm tanıdık biri olsa bile bazı olumsuzlukların önüne geçebilmek adına yakınlığını hissettirmemeli, tüm mahkûmlara eşit mesafede olduğunu göstermelidir.

4. 8. Mahkûmların Sırları Asla Başkalarıyla Paylaşılmalıdır

Mahkûmlar, vaizleri tanıdıkça ve onlara olan güveni arttıkça ailesiyle, hatta eşiyle bile paylaşmadığı bazı sırlarını vaizlerle rahatlıkla paylaşabilmektedir. Bunu yaparken vaizlerden yardım ve çözüm beklemektedir. Bu durum, vaiz-mahkûm iletişimi adına memnuniyet verici bir durumdur. Ancak mahkûmların bu sırları asla başka yerlerde ifşa edilmemelidir. Zaten dinimiz, bir kimsenin sırrını ifşa etmeyi yasaklamaktadır. Hz. Muhammed (s.a.s.)’in “Meclislerde konuşulanlar, olup bitenler bir emanettirler. Emanete hıyanet edilmez.”¹⁶ Sözü bu prensibi teyit eden önemli bir sözdür.

4. 9. Beden Dili İyi Kullanılmalıdır

İletişimde beden dilinin etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Hatta pek çok iletişimci beden dilinin etkisinin söz dilinden çok daha fazla olduğunu söyler. Bu bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Bu nedenle vaizler, bu dili kullanmaktan kaçınmamalıdır. Mahkûmlarla konuşurken göz göze temasa önem vermeli. Özellikle koğuşlara girip çıkarken mahkûmlarla tokalaşmalı; böyle yaparak onların moralini yükseltmeli, kendilerine pozitif enerji vermelidir.

13 Neuro, Linguistic ve Programmig kelimelerinin ilk harflerinden oluşan ve “Beyin Dili Programlaması” olarak Türkçeye çevrilen “NLP” tekniği ve bu tekniğin din hizmetlerinde kullanımı için Cuma Karan’ın “NLP Tekniğiyle Vaiz ve İmamlar İçin Cemaatle Etkili İletişim” adlı eserine bakılabilir.

14 Buharî, *Edep*, 72; Müslim, *Fezail*, 36.

15 Gustave Le Bon, *Kitle Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul 1997, s. 93.

16 Ahmet b. Hanbel, 4/302.

4. 10. Koşullardaki Suç Durumu Bilinmeli

Cezaevlerinde aynı suçu işleyen mahkûmlar “5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Kanun” gereği aynı koşullara konulur. Buna göre, tecavüz suçlusu bir mahkûm ile cinayet suçu işleyen bir mahkûm aynı koşula konulmaz.

Cezaevi vaizi, koşullara girmeden önce cezaevi yetkililerinden koşullarda kalanlarla ilgili bilgileri mutlaka almalıdır. Bu, koşullarda kalan mahkûmlarla hangi konuda nasıl konuşulacağını belirlemek adına çok önemlidir. Bununla birlikte, vaiz, koşullardaki mahkûmlara göre kendini şartlandırmamalıdır. Şayet böyle bir şartlandırma olursa iletişim kurmakta çok zorlanılır, hatta iletişim başlamadan bitebilir.

4. 11. Ders ve Sohbetler İçin Fizikî Ortam Hazırlanmalı

Eğitimde ortamın fizikî durumu önemlidir. Bu nedenle cezaevlerinde ders ve sohbet için uygun ortamlar oluşturulmalıdır. Ders ve sohbetlerin koşullarda yapılması durumu söz konusu olduğunda ise koşulların fiziken buna hazır edilmesi gerekir. Bu meyanda yapılacak program en az yarım saat önceden cezaevi görevlilerince mahkûmlara duyurulmalıdır. Koşullar havalandırılmalı, sigara içilmemesi hususu özellikle vurgulanmalıdır. Zira dinin kutsiyeti ortamın nezafetini gerektirir. Tabii burada cezaevi yönetimine büyük görev düşmektedir.

Ayrıca vaiz, herkesi görebileceği ve sesini rahatlıkla işittirebileceği bir şekilde kendisini konumlandırılmalı, mahkûmları uygun bir oturma pozisyonuna sokmalıdır. Mahkûmların dağınık bir şekilde olmaması için çaba sarf etmelidir.

4. 12. Mahkûmların İkrâmı Geri Çevrilmemeli

İkramların reddedilmesi mahkûmları zedeleyen bir durumdur. Sunulan bir ikram geri çevrildiğinde mahkûm bu durumu “Acaba suçluyuz diye mi ikramımız geri çevriliyor? Biz bu kadar mı kötüyüz?” psikolojisi içinde değerlendirir. Bu nedenle vaizler, yapılan ikramları geri çevirmemelidirler.

4. 13. Koşullara Cezaevinin Bir Görevlisi Eşliğinde Girilmeli

Cezaevleri farklı suçlardan hüküm giymiş insanların bulunduğu bir ortamdır. Mahkûmlar arasında suç işleme potansiyeli olan birçok hükümlü ve tutuklu mevcuttur. Bu sebeple koşullarda vaizler için bir tehlikenin yaşanma ihtimali düşük de olsa her zaman vardır. Bu tehlike illaki fiilî bir saldırı olarak da algılanmamalıdır. Bazen bir iftira bile durumu mecrasından pekâlâ saptırabilir. Bu sebeple vaizler, hem mahkûmlarla iletişimde otoritenin sağlanması hem güvenliğinin temini hem de vuku bulabilecek herhangi bir iftira vb. durumların önlenmesi için koşullara bir görevli eşliğinde girmelidir.

4. 14. Herkese Özel İlgi Gösterilebilmeli

Vaiz, koğuşa girdiğinde herkesin hatırını sormalıdır. Yeni gelen mahkûmlarla tanışmalıdır. Bu, mahkûmlar tarafından vaizin onlara değer vermesi olarak algılanır. Ayrıca onlarla iletişim için çok önemli bir adımdır. Zira bir insan tanımadığı ve tanınmadığı bir ortamda etkili iletişim kuramaz.

4. 15. Derslerde ve Sohbetlerde Dinî Bir Kaynak Bulundurulmalıdır

Cezaevlerinde toplumun her kesiminden insanla karşılaşmak mümkündür. Bu ortamda her fikirden, düşünceden, inançtan, hatta farklı dine mensup insan mevcuttur. Böylesi duygu, fikir ve inanç farklılığı olan bir kitleyle iletişim kurmak elbette kolay değildir. Bunun için kişisel becerinin yanı sıra iletişimi etkin ve etkili kılabilecek unsurlara da yer vermek büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple vaiz, sohbetlerinde yanında başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere bir ilmihâli mutlaka bulundurulmalıdır. Bu, vaizin özgüvenini artırdığı gibi mahkûmlarda da "Hoca kafasından konuşmuyor; Kur'an'a, kitaplara göre konuşuyor." imajını oluşturur. Bu, aynı zamanda bir güvenin ifadesi olduğu gibi mahkûmların kulaktan dolma bilgilerine karşı bir önlemdir.

Ayrıca vaiz, basit sorularda bile "Hadi, bir kitaba bakalım." deyip mahkûmları kitaba yönlendirmelidir. Zira vaiz, her zaman mahkûmların yanında olamayacaktır. Kitaplar ise daima mahkûmlarla beraber kalacaktır. Bu açıdan onlara kitaplardan istifadenin yolu mutlaka gösterilmelidir. Bir bakıma hedefimiz isteyene her gün balık verme yerine ona balık tutmayı öğretme olmalıdır.

4. 16. Mahkûmlarla Empati Kurmada Ölçülü Olunmalı

Mahkûmlarla iletişim hâlinde olan bir vaiz, zamanla onlarla yakınlaşacak, yakınlaştıkça onları anlamaya, onlarla ilgili empati kurmaya çalışacaktır. Bu davranış belli bir yere kadar faydalı sonuçlar doğurmakla birlikte ölçü tutturulamazsa zararlı neticelere yol açabilir. Sürekli kendisini mahkûm yerine koyan bir vaiz, onların işlediği suçların ağırlığı karşısında farkında olmadan psikolojik olarak sağlığını kaybedebilir. Dışarıyla irtibat kesilip gün boyu mahkûmlarla beraber olmak, ister istemez psikolojiyi etkileyecektir. Bu nedenle dengeyi sağlamak adına dışarıdan mutlaka destek alınmalıdır.

Bir de empatinin karşısında vurdumduymaz bir tutum vardır ki, haddizatında böylesi bir tutumun ne kadar zarar verici olduğunu anlamak hiç de zor değildir.

4. 17. Konu Anlatımları Açık ve Net Olmalı

Vaiz, mahkûmlara anlattığı konunun doğru anlaşılıp anlaşılmadığının da takipçisi olmalıdır. Zira bazen vaizin anlatmak istediğinden çok mahkûmun ne anlamak istediği bir kısım mahkûmlar tarafından öne çıkartılır. Bu da mahkûmlar arasında ciddi tartışmalara neden olur. Bundan dolayı cezaevi vaizi, mahkûmlara, çatışma sebebi olabilecek konuları anlatmaktan kaçınmalı veya anlattığı bir konuyu tartışmaya mahal

vermeden açıklamalıdır. Bu yapılmadığı takdirde mahkûmlar arasında ölçüyü aşan tartışmalar ve koğuşlarda kutuplaşmalara neden olan huzursuzluklar zuhur edebilir. Hem bunu önlemek, hem de o koğuştaki önceki derste anlatılanların bilinmesi için girdiği her koğuştaki dersi, tarih ve konusuyla yazmalı. Böylece her derse girdiğinde önceki derse onlara, “geçen derste ne anlatmıştık” deyip mahkûmlara sorarak ve kısaca birkaç cümle ile konuya değinerek anlaşılmayan veya yanlış anlaşılan noktalar giderilmiş olur.

4. 18. Gerekli Durumlarda Transaksiyonel Analize Başvurulmalı

Psikolojide yeni bir alan olan “İşlemsel Çözümleme Yaklaşımı” olarak tanımlanan transaksiyonel analiz, iletişim kurulamayan ya da iletişim kurulamayacak kadar iletişimden uzak olan bir insanı, onun seviyesini yükselterek iletişime açık hâle getirmek olarak özetlenebilir.¹⁷ Mahkûmlar arasında iletişime kendisini kapatmış pek çok insan yer almaktadır. Bunlar, kendilerine değer verilmediği algısıyla kendilerini aşağılanmış olarak hissederler, bu yüzden de pek kimseyle görüşmezler. Bununla birlikte onlarda da deyim yerindeyse girilebilecek bir damar vardır. İşte transaksiyonel analizle bu noktada devreye girilebilir. Bu tür mahkûmun çaldığı bir saz, söylediği bir türküyü, yazdığı bir şiiri veya çizdiği bir resim üzerinden ona giden iletişim kanalı açılabilir.

Bir kenara çekilmiş, genelde diğer mahkûmlar tarafından zaman zaman küçümse- nen ve bu sebeple çekingen bakışlarla sohbet halkasına âdeta kendisini yakıştıramayan mahkûmlar olur. Böyle bir mahkûma vaizin ona, ismiyle hitap ederek sohbe davet etmesi, belirgin bir meziyetiyle ilgili olarak ona iltifatta bulunması, onu vaize yakınlaştırır. Hatta el işi olarak yaptıkları boncuklara, “ne güzel yapmışsın” şeklinde iltifat etmesi onu onore eder. Mahkûmlar tarafından dışlanan, ancak vaiz tarafından onore edildiği hissine kapılan bu mahkûmun ilk açılacağı kişi şüphesiz ki vaiz olacaktır.

4. 19. Mahkûmların Psikolojik Durumları Dikkate Alınmalı

Mahkûmların ıslahı pedagojik programa dayalı bir faaliyettir. Bu çalışma yapılırken mahkûmların psikolojisi iyi bilinmelidir. Bu sayede onlara yeni bir ruh aşlamak mümkün olabilir.¹⁸

Mahkûmları ıslah ederken şu iki grup vaizler için yorucu olmakta olup, bunlar için özel bir gayretin sarf edilmesi gerekmektedir. Bunlardan birincisi; hücre cezası çeken mahkûmlar, ikincisi ise siyasî mahkûmlardır.

Hücre cezası çeken mahkûmlara inziva hayatından, tasavvuf ehli insanların hayat hikâyelerinden örnekler verilerek zihni uyanık tutulabilir. Bu şekilde o mahkûmun hayata bağlılığı sağlanabilir. Zira zihnini ve dünyasını dağıtmış bir mahkûmla iletişim kurmak bir yana, onun hayata devam etmesi bile ciddi bir sorundur.

17 Geniş bilgi için bk. Füsün Akkoyun, *Transaksiyonel Analiz*, Nobel Yayınları, Ankara 1997.

18 Faruk Erem, *Adalet Psikolojisi*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1950, s. 3.

Siyasî mahkûmlarla iletişim kurmak özel bir çaba gerektirir. Zira bu tür mahkûmlar genel olarak din görevlisini istemezler. İdeolojilerine sıkı bir bağlılık gösteren ve bu ideolojilerini her ortamda, her fırsatta anlatmaya çalışan bu mahkûmlarla bir şekilde iletişim kanalı oluşturulmalıdır. Bunun için önemli bir gün veya gece bahane edilerek onlarla tanışmaya gidilmelidir. Din, diyanet meselelerine girmeden önce bu insanlarla oturulup hasbihâl edilmelidir. Kendileri dinlenilmeli, rahatlatılmaya çalışılmalıdır. Bunu yaparken din görevlisi şuruyla hareket edilmelidir. Konuşmalarda herhangi bir dönemin veya devletin düşüncesi üzerinde değil, daha çok Hz. Peygamber ve asr-ı saadet döneminden örnekler verilmelidir.

4. 20. Mahkûmlara Cezaevi Vaizinin Değeri Hissettirilmeli

İlk kez cezaevinde görevlendirilen bir din görevlisine, amir konumundaki müftü veya cezaevi savcısının eşlik etmesi çok önemlidir. Hele hele de mahkûmlarla ilk tanışmada cezaevi üst düzey yetkililerinin eşlik etmesi din görevlisinin otoritesini ve ağırlığını temin etmede mühim bir adımdır. Cezaevinde görev yapacak vaizlerin ve diğer din görevlilerinin bu hususu göz ardı etmemeleri gerekir. Böylelikle verilecek mesaj da önemsizmiş olacaktır.

Ayrıca cezaevi yönetimiyle görüşülerek vaizin sohbet veya ders yapacağını mahkûmlara bildirimde seçici bir dilin kullanılması temin edilmelidir. Mahkûmlara asla “hoca geliyor, müftü geliyor, imam geliyor.” tarzında ifadeler kullanılarak bildirim yapılmamalıdır. Bunun yerine “Hocamız, sayın müftümüz sizlere bugün sohbet verecek.” şeklinde din hizmetinin kutsiyetine saygıyı belirten ifadelerle bildirim yapılmalıdır. Cezaevi vaizleri, din görevlileri bu noktada gerekli çalışmayı yapıp alt yapıyı oluşturmalıdır.

4. 21. Mahkûmlara Suçları Sorulmamalı

Pek çok mahkûm, işlemiş olduğu suçun başkalarınca bilinmesinden hoşlanmaz. Hele hele de işlenen yüz kızartıcı bir suç ise mahkûm daha farklı bir durumda olur. Mahkûmlar, suçlarının özellikle hocalar tarafından bilinmesinden mahcubiyet duyarlar. Bu sebeple mahkûmlara hele de ilk zamanlar asla “Senin suçun neydi?” diye bir soru sorulmamalıdır. Zaten zamanla mahkûmlarla vaizler arasındaki iletişim geliştikçe tanışma gerçekleşecektir.

5. YAPILMASI GEREKEN, DÜZENLEMELER

5. 1. Cezaevlerinde Yeterli Sayıda Vaiz Görevlendirilmeli

Bugün pek çok cezaevinde yeterli sayıda vaiz bulunmamaktadır. Bu, cezaevindeki din hizmetinin aksamasına neden olmaktadır. Mesela 350 koğuşa sahip 1450 civarında mahkûm barındıran Denizli Kapalı Cezaevi’nde sadece bir vaiz görev yapmaktadır. Bu durumda bir vaiz, aynı koğuşa ancak iki ay sonra tekrar vaaza gidebilmektedir. Yapılan araştırmalarda da mahkûmlar, cezaevlerinde yapılan din hizmetini yeterli

bulmadıklarını ifade etmişlerdir.¹⁹ Bundan dolayı cezaevlerindeki vaiz sayısı, koğuş ve mahkûm sayısı dikkate alınarak artırılmalıdır.

Ayrıca vaizlerin cezaevindeki geçireceği sürenin sınırları da belirlenmelidir. Bu sürenin yarım günle sınırlandırılması yararlı olacaktır. Yarım gününü cezaevinde geçiren bir vaiz, günün kalan kısmında ise tahliye olmuş mahkûmları takip etmeli, onlarla olan iletişim bağına koparmamalıdır. Böylelikle vaiz hem kendisini cezaevi ortamından kaynaklanan negatifikten korumuş olur hem de cezaevinden çıkmış, topluma uyum sağlamaya çalışan mahkûmun yanında yer alarak bu uyumda aktif bir görev almış olur. Aksi takdirde bu insanlar topluma uyum sağlayamayınca ikinci kez suç işleyerek cezaevine geri dönmektedir. Mahkûmlar arasında defalarca hapse girip çıkmış insanların varlığı bunu teyit eden önemli bir veridir.

5. 2. Cezaevi Vaizinin Görevi Netleştirilmeli, Görevler Kanunî Bir Çerçeveye Alınmalı

Cezaevi vaizlerinin çalışma usul ve esasları kanunen belirlenmemiştir. Bu durum uygulamada bazı sıkıntıları beraberinde getirmektedir. Cezaevi vaizleri müftülüklerle cezaevleri arasında âdeta ortada kalmıştır. Bu sorun yukarıda zikredilen din şûrasında gündeme getirilmiş olmasına rağmen hâlen bir düzenleme yapılmamıştır.

5. 3. Mahkûmların Ailelerine Maddî Destek Sağlanmalı, Çocukların Dinî Eğitimlerine Önem Verilmeli

Mahkûmların en büyük sıkıntılarında birini ailelerinin geçimi ve çocuklarının eğitimi oluşturur. Küçük yaştan itibaren hapis, mahkeme, suç ve ceza kavramlarıyla haşır neşir olan bir çocuğun dünyası dinin hakikatleriyle aydınlatılamazsa bu çocuklar sahipsiz kalabilir, istenmeyen yollara düşebilir. Bundan dolayı müftülüklerin öncülüğünde diğer yerel yönetimlerin desteği alınarak bu ailelere maddî ve manevî yardımda bulunulmalıdır. Bu çocuklar cami görevlilerinin devreye girmesiyle camiye, cemaate alıştırılabilir. Böylece bu çocuklar suç işlemekten, kötü yollara düşmekten kurtarılabilir.

Yerel yönetimler bünyesinde sosyal yardımlaşma birimleri vardır. Müftüler de bu birimin doğal üyeleridirler. Bu birim aracılığıyla mahkûm ailelerine pekâlâ yardım edilebilir. Bu yardım hem maddî hem de manevî olmalıdır. Bu aynı zamanda sosyal devlet olmanın bir gereğidir.

5. 4. Diyanet Yayınları Daha Fazla Mahkûma Ulaştırılmalı

Cezaevlerinde çapı değişmekle birlikte kütüphaneler mevcuttur. Hatta bazı koğuşlarda müstakil kitaplıklar vardır. Bu kütüphanelerde ve kitaplıklarda Diyanet yayınları da yer almaktadır. Bu sevindirici bir durumdur, fakat bu eserlerin sayısı azdır. Diyanet

19 Bk. Şuayb Özdemir, *Cezaevlerinde Din Eğitimi*, Arı- Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 115- 137.

İşleri Başkanlığı inisiyatif olarak cezaevlerindeki eserlerinin sayısını artırabilir. Özellikle de Diyanet Aylık Dergi'nin mutlaka her koşuğa ulaşması sağlanmalıdır. Böylesi bir çalışmayla sayısı 150.000'i bulan mahkûmlara dinî bilgiler ve Diyanet'le ilgili gelişmeleri aylık takip etme imkânı tanınmış olacaktır. Ayrıca bu tür bir çalışma ile son yıllarda sayısı artan misyonerlerin yayınlarının zararlı etkisi bir ölçüde kırılacaktır.

5. 5. Cezaevleriyle İlgili Düzenlemelerde Cezaevi Vaizlerinin Görüşlerinden ve Tecrübelerinden de İstifade Edilmeli

Bu, cezaevlerinde ihtiyaç duyulan din hizmetinin verimliliğini ve kalitesini artırma adına önemli bir çalışma olacaktır.

5. 6. Diyanet İşleri Başkanlığı Bünyesinde Cezaevi Hizmetlerine Yönelik Ayrı Bir Birim Oluşturulup, Bu Birimin Birer Şubesi İl Müftülüklerinde Tesis Edilmeli

Bugün itibariyle cezaevleri Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet sunduğu önemli alanların başında gelir. Cezaevi din hizmetleri, Başkanlığın din hizmetleri biriminin bünyesinde sürdürülmektedir. Böylesine geniş bir hizmet alanı olan cezaevi din hizmetleri için müstakil bir birim oluşturulması, ayrıca oluşturulacak bu birimin illerde de tesis edilmesi yürütülen hizmetlerin etkinliğini ve kalitesini artıracaktır.

5. 7. Mahkûmların Durumlarına Göre Programlardaki Çeşitlilik Artırılmalı

Cezaevlerinde mahkûmlar, işlemiş oldukları suçun türüne göre farklı koşullarda kalmaktadır. Ayrıca her mahkûmun cezaevinde kalış süresi değişkenlik arz etmektedir. Bu hususlar göz önünde bulundurularak kısa, orta ve uzun vadede etkililiği artıracak programlar geliştirilmelidir.

SONUÇ

Günümüzde cezaevlerindeki din hizmetleri maalesef hedeflenen düzeyde değildir. Bunun sebeplerini sadece birkaç maddeyle özetlemek elbette mümkün değildir.

Diyanet İşleri Başkanlığı ülkemizde anayasal bir kurumdur. Din hizmetleri yasal olarak Diyanet İşleri Başkanlığına yüklenmiştir. Cezaevlerinde din hizmetlerinin etkin ve etkili olabilmesi için de Başkanlık bugünkü durumdan daha ciddi bir inisiyatif almalı, "Diyanet İşleri Başkanlığı bu işin neresinde?" sorusuna cevap aranmalıdır. Cezaevi din hizmetleri, sadece bir protokol seviyesinde kalmamalı, mutlaka kanun seviyesinde bir yasal çerçeveye kavuşturulmalıdır. Cezaevlerindeki din hizmetlerinin kalitesinin artırılması için yeterli elaman istihdam edilmeli; bu elemanların mahkûmlarla iletişim teknikleri açısından mutlaka donanımlı olmasına dikkat edilmelidir. Bunun yanı sıra cezaevi din görevlilerinin kullanabileceği materyaller zenginleştirilmeli, programlar hazırlanmalı ve bu hizmetlere uygun cezaevleri içerisinde fizikî ortamlar oluşturulmalıdır.

ALMANYA'DA DİTİB CAMİLERİNDE HAFTA SONU UYGULANAN KUR'AN KURSLARININ KISA BİR ANALİZİ

“Hamburg Örneği”

Ömer YILMAZ*

Özet:

Genelde Avrupa'da özelde Almanya'da çok sayıda Türk vatandaşı yaşamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı ise bu vatandaşlar ve çocuklarına gönderdiği resmi görevliler vasıtasıyla uzun yıllardır din hizmeti sunmaktadır. Şüphesiz sunulan din hizmetinin ağırlığını cami içi faaliyetler ve hafta sonu verilen Kur'an kursu hizmetleri oluşturmaktadır. Bu çalışmada tarafları bağlamında Kur'an kurslarında karşılaşılan belli başlı sorunlar ele alınmıştır. Bu arada öğrencilerle yüz yüze yapılan bir anket akabinde “Hamburg Örneği” adı verilen yeni bir konsept geliştirilmiştir. Çalışmanın sonunda ise genel bazı teklif ve tavsiyelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Diyanet, Almanya, Kur'an Kursları.

A Short Analysis of Weekend Qur'an Courses Applied at DITIB Mosques in Germany

“The Hamburg Example”

Abstract:

Many Turkish citizens are living in Germany in particular and in Europe in general. The Presidency of Religious Affairs has been offering religious services to these citizens and their children through the official religious men and women for many years. Of course the majority of religious services offered is composed of activities in

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

mosques and Qur'an Courses during the weekends. In this study, main problems seen in Qur'an Courses were discussed. Meanwhile, a new concept called the "Hamburg Example" was developed after face to face surveys with students. At the end of the study, some general proposals and recommendations were made.

Key Words: Presidency of Religious Affairs, Germany, Qur'an Courses.

GİRİŞ

Yurtdışında görev yapan din görevlilerimiz, hem Diyanet İşleri Başkanlığı Görev ve Çalışma Yönergesinin 158/b amir hükmü (Yönerge, 10/12/2002 tarih ve 80 sayılı Başkanlık onayı ile yürürlüğe konulmuştur.) hem de taşıdıkları dinî ve kültürel sorumluluklarından dolayı isteyen vatandaşlarımıza ve onların çocuklarına temel dinî bilgiler ve Kur'an öğretmek için büyük gayret göstermektedir. Bu bağlamda Hamburg ve Schleswig-Holstein eyaletlerinde yaklaşık 20.000 Müslüman öğrenci yaşamaktadır. Rakamlar değişkenlik arz etse bile öğrenciler genelde hafta sonları ve okul tatil günlerinde camilere gelmektedir. Bu işte aktif rol oynayan/üstlenen din görevlilerinin büyük özveri ve fedakârlıklarına rağmen öğrencilerin kurslara katılımı noktasında istenilen ölçüde bir başarı sağlandığını söylemek mümkün değildir. Şüphesiz bu başarı eksikliğini sadece bir sebebe indirgemek gerçekçi bir yaklaşım olmaz. Doğrusu "Benim oğlum bina okur, döner döner yine okur" ifadesini haklı çıkarmamak için aynen örgün eğitimde olduğu gibi üçlü saç ayağı (din görevlisi, ebeveyn, dernek) işbirliğinin sağlanmasına büyük bir ihtiyaç duyulmaktadır. Bu makalemizde önce kısaca din ve Diyanet hizmetlerinin Almanya sürecine bakılacak, sonra Kur'an kurslarında tarafları bağlamında görülen belli başlı sorunlar belirtilecek ve daha sonra yapılan istişareler ve anket sonucunda geliştirdiğimiz "Hamburg Örneği"ne atıfta bulunulacaktır. Son olarak da genel bir değerlendirme yapılacak ve bazı tavsiyelerde bulunulacaktır.

I- Almanya'da Diyanet Hizmetlerine Kısa Bir Bakış

Bilindiği gibi 2011 yılında Türklerin Avrupa'ya gelişlerinin 50. yılı çeşitli kültürel ve sosyal etkinliklerle kutlanmıştır. Almanya'da dinî hizmetler açısından hâlâ eksikler olmasına rağmen Müslüman göçmenlerin geldikleri ilk yıllara göre din hizmetleri bağlamında geçmişe oranla günümüzde nicelik ve nitelik açısından olumlu gelişmeler yaşandığı inkâr olunamaz bir vaki'dir. Çünkü Müslümanların göçmen olarak geldikleri 60'lı yıllarda sadece Aachen, Hamburg, Münih ve Berlin şehirlerinde toplam dört cami bulunmaktaydı. Bugün bu sayı farklı dinî teşkilatları da hesaba kattığımız-

da 2300–2500 arasında değişmektedir. Türklerin Almanya'da kendileri için ilk defa cami açmaları 1967 yılında Hannover/Braunschweig'da¹ gerçekleşmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı da 1979 yılında ilk kez maaşı dernekçe ödenmek şartıyla altı ay süreyle Almanya'ya din görevlisi göndermiştir.

Şüphesiz her devletin din ile olan ilişkisinin nevi şahsına münhasır tarihi, kültürel ve sosyolojik boyutları vardır.² 1982 Anayasası'nın 136. maddesi Diyanet İşleri Başkanlığını genel idari yapı içinde anayasal bir kuruluş olarak tarif etmekte ve onu İslam dininin itikat, ibadet ve ahlak ile ilgili konularında vatandaşları aydınlatma göreviyle sorumlu kılmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının bu anayasal görevi yurtdışında yaşayan Türk vatandaşlarını da kapsamaktadır. Bu anayasal yetkiye dayanan Başkanlık, 1984 yılında 8610 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla yurtdışı teşkilatını kurmuştur. (6002 sayılı yeni teşkilat yasasının 18. Maddesi) peyderpey yüksek tahsilli ilahiyat eğitimi almış ve belli sınavlardan geçmiş din görevlilerinin yurtdışı istihdamı devam etmiş ve bu sayı günümüzde 636 uzun ve 170 kısa süreli olmak üzere 806 kişiye ulaşmıştır. Diyanet İşleri Türk-İslam Birliğine (DİTİB) bağlı camilerde görev yapan Türkiye'den gönderilmiş imamların ülkemizle olan organik bağının Kilise hukuku açısından basit bir mesele gibi görülmediği ve Alman yönetimi ve siyaseti açısından hoş karşılanmadığı bazı çevreler tarafından dile getirilmektedir. Bu olumsuz duruma karşın imamların Almanya'ya gelmeden önce –Goethe Enstitüsü işbirliğiyle mahallinde de devam eden- Almanca dil kursuna tabi tutulmaları bu ülkedeki bazı çevrelere takdir edilmektedir.³

05.07.1984 tarihinde Federal Almanya'daki "Dernekler Yasası"na göre kurulmuş sivil bir teşkilat olan DİTİB (Diyanet İşleri Türk-İslam Birliği), kurulduğu zaman 230 derneği bünyesinde toplamıştı. Teşkilatın web sayfasındaki aktüel bilgilere göre 2011 yılı itibariyle dernek sayısı 896'ya ulaşmıştır. Bu sayı Almanya'da organize olmuş Müslüman cemaatin %70'ine tekabül etmektedir.⁴ Ayrıca yapılan bazı araştırmalara göre bu ülkede yaşayan Müslümanların, %51,5'i DİTİB ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kendilerini temsil edecek bir üst kuruluş olarak görmektedir.⁵

1 Cemal Tosun, *Din ve Kimlik*, (TDV Yayınları), Ankara 1993, s. 23.

2 Geniş bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, *Religion und Gesellschaft neue Perspektiven aus der Türkei*, Köln 2008, s. 63-66, 123-128.

3 Thomas Lemmen, "Der İslam in Deutschland", *İslam- Staat und Moderne Gesellschaft in der Türkei und in Europa*, (K. Adenauer Vakfı Yayınları), Ankara 2005, s. 95-96.

4 Bkz. <http://www.ditib.de/default1.php?id=5&sid=8&lang=en> (21.11.2011)

5 Bk. Dirk Halm "Das öffentliche Bild des İslam in Deutschland", *Die Rolle der Religion im*

Kurulduğu günden bu yana hem yatay hem dikey olmak üzere genişleme ve gelişmesini sürdürmüş olan DİTİB, kendisini sadece din odaklı hizmete tahsis etmekle kalmamıştır. Yaptığı bu faaliyetlerin yanı sıra içinde yaşanılan toplumun şartları ve Müslüman halkın beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda Almanya'daki mevcut kurum ve kuruluşlarla yapılan ortak çalışmalarda başta gençler ve kadınlarımız olmak üzere çok sayıda sosyal, eğitsel ve sportif faaliyetlere de öncülük etmiştir.⁶ Almanya'da Müslüman dördüncü neslin varolduğunu belirterek ilk nesil ile son neslin beklentilerini, ihtiyaçlarını ve mevcut şartları dikkate aldığımızda din hizmetlerinde yeni bir konseptin geliştirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden genel din hizmeti faaliyetlerinden ayrılıp daha özel bir konu olan Almanya'da çocuk ve gençlere yönelik hafta sonu temel dinî bilgi ve Kur'an kursları programının imkân/imkânsızlıklarına farklı zaviyelerden bakıp Hamburg bölgesinde geliştirilen yeni bir örneğe temas etmek istiyoruz.

II- Hafta Sonu Kurslarında Karşılaşılan Belli Başlı Sorunlar

Avusturya hariç bütün Batı ülkelerinde İslam dini resmi olarak kabul edilmemekte ve Müslümanlar dinî cemaat olarak tanınmamaktadır. Yakın zamanda önce Hamburg, daha sonra Bremen Eyalet Hükümetleri Müslümanlarla bir antlaşma imzalayarak diğer dinlere tanınan eşit hakları Müslümanlara da vermiştir. Bunu diğer eyaletlerin takip etmesi mümkün gözükmemektedir. Almanya'da Berlin ve NRV Eyaleti (Kuzel Ren Vestfalya) eyaleti dışındaki bütün eyaletlerdeki okullarda uygulanan eğitim sistemlerinde İslam din dersi yoktur. Bu nedenle Müslüman öğrenciler bu derse ya hiç katılmamakta ya da Evanjelistler tarafından verilen din derslerini takip etmektedirler.⁷ Bununla birlikte nadiren de olsa bazı okullarda ya ana dil eğitimi içinde, ya da "etik" ve "İslamkunde" adı altında kısmen din dersi verildiğine dair duyumlar alınmaktadır. Hâlbuki bu ülkelerde hatırı sayılır oranda Müslüman öğrenci yaşamaktadır. İstatistiklere göre Almanya genelinde ilköğretime giden 18 yaş altı Müslüman öğrenci sayısı 750.000 civarındadır. Bunların yaklaşık 500.000'ini göçmen Türk çocukları oluşturmaktadır. Görev bölgemiz olan Hamburg'da ise yaklaşık 18.000 öğrenci bulunmaktadır.⁸ İstatistiklere

Integrationsprozess, ed. B. Uçar, (Peter Lang Yayınları), Frankfurt am Main 2010, s. 310.

6 Daha detaylı bilgi için bkz. Ömer Yılmaz, "Göçün 50. Yılında Almanya'da Din Hizmetleri", *Diyabet Avrupa Aylık Dergi*, Sayı 151, Kasım 2011, ss.13-20.

7 Bkz. EKD, İslam in der *Bundesrepublik Deutschland*, Hannover 2004, s. 37.

8 Hamburg Eğitim Ataşeliği verilerine göre 2008-2009 eğitim yılı Türk kökenli öğrenci dağılımı şu şekildedir: Hamburg Eyaleti İlköğretim Türk Öğrenci 2504, ortaöğretim 8631; SH ilköğretim 2922, ortaöğretim 3746. Toplam: 17.803.

göre hafta sonu cami derslerine katılanların oranı yaklaşık %18'dir.⁹ Çeşitli nedenlerden camiler halkın beklentilerine istenilen ölçüde cevap veremese de, ibadethanenin ötesinde çok yönlü bir işlev gördüğü yadsınamaz bir gerçektir. Nitekim III. Din Şurası Kararlarında da camilerin çok yönlü fonksiyonel yapısına atıfta bulunmaktadır.¹⁰ Hafta sonlarında din görevlilerimiz nezaretinde deruhte edilen kurslar, çocuklara temel dinî bilgiler yanında Türk dili ve kültürünün unutulmaması için de büyük katkı sağlamaktadır. Hafta sonları temel dinî bilgi ve Kur'an kurslarında karşılaşılan sorunları dört ana başlık altında mütalaa etmek mümkündür:

a) Din Görevlisi Açısından

Avrupa'da görev yapan din görevlilerinin cami içinde ve dışında pek çok dinî, ilmî, sosyal ve kültürel etkinlikle baş başa kaldıkları, bunları doğrudan ya da dolaylı deruhte ettikleri ve bir rol yığılmasıyla yüzleştikleri görülmektedir.¹¹ 36 din görevlisinin görev yaptığı Hamburg eyaleti göz önüne alındığında akademik anlamda yeterli pedagojik formasyona sahip sadece 9 kişidir. Almanya genelinde ise bu oranın %25–30 civarında olduğu tahmin edilmektedir. Batı ülkelerinde uygulanan eğitim sistemi hakkında yeterli donanıma sahip bulunmayan bir din görevlisi, ister pedagojik formasyonlu ister pedagojik formasyonsuz olsun, cami ortamında gerçekleştirilen çocuklara/gençlere yönelik kurslar açısından daha başlangıçta bir açmazla karşı karşıya bulunmaktadır. Nitekim Almanca bilemeyen görevlilerimizin yerel makamlarla yeterli diyalog kuramadıkları, gençliğe hitap edemedikleri, Alman kültürü ve tarihi hakkında bilgi sahibi olmadıkları sıkça eleştirilmektedir.¹² O hâlde içinde yaşadığımız çağın da tabii sonucu artık böylesine önem arz eden bir görevi deruhte edecek kimselerin yüksek tahsil yapması, yabancı dil bilmesi ve eğitim formasyonuna sahip olması lüzumlu değil elzemdir.

Keza Kur'an kursları ve öğrencilere yaklaşım bağlamında görevlilerimizin Türkiye'deki unvanlarına bakıldığında da (Müftü, Vaiz, Murakıp, İmam-Hatip, Memur,

9 EKD, *Wieviel Institution Braucht Religion*, Hannover 2004, s.52.

10 Bkz. III. Din Şurası Kararları, Md. 36.

11 Yapılan yaklaşık on beş civarındaki hizmet kalemleri için bk. Ömer Yılmaz, "Yurtdışı Cami ve Cami Dışı Din Hizmetleri", *Diyanet İlmî Dergi*, Ankara 2006, cilt 42, sayı 1 ss. 59-78.

12 Uzun süre Türkiye'de papazlık yapan ve bazı kitapları Türkçe'ye de çevrilen iyi derece Türkçe konuşan emekli Evanjelist Kilisesi üst düzey din adamlarından biri olan Klautke'nin bu konudaki makalesine bkz., Heinz Klautke'nin, "Federal Almanya ve Batı Berlin'de Müslüman Türkler", *AÜİFD*, Ankara 1989, c. XXXI, s. 484; Yasemin Karakaşoğlu, *Türk-Alman İlişkilerinde Din Tabu mu?*, "Türk-Alman Sempozyumu", Körber Vakfı, Hamburg 1997, s. 337; Margot Kaesmann, *Vergesst die Gastfreundschaft Nicht!*, (Ulstein Yayınevi), Berlin 2011, ss. 23-24.

Müezzin-Kayyım, Kur'an Kursu Öğreticisi gibi) bu konuda her birinin yetkin olduğunu söylemek zordur. Doğrusu Türkiye'de mesleği Kur'an kursu öğreticisi olan kişilerin diğer meslektaşlarına göre bu kurslarda daha verimli olduklarını belirtmekte yarar vardır.

Şüphesiz din hizmetinde ilim boyutu çok önemli olmakla birlikte gönül boyutu da büyük bir öneme haizdir. Zira son zamanlarda çok sıkça kullanıldığı hâliyle din görevliliğinden din gönüllüğüne ifadesi de bunu çağrıştırmaktadır.¹³ Nitekim Mevlana'dan alıntıyla cevap bulmaya çalışan Müslüman ilim adamları, gönül dünyası imar edilmiş din görevlisine büyük ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedirler.¹⁴

Din görevlisinin ilmî açıdan yetkinliğine bu denli vurgu yaptıktan sonra onların başarısını doğrudan etkileyen faktörler arasında ellerinde yurtdışı şartlarını dikkate alarak hazırlanmış, aktüel ve yeknesak bir müfredatlarının bulunmadığını söylememiz gerekir. Diyanet İşleri Başkanlığının Avrupa'da görev yapan din görevlilerine yardımcı olmak amacıyla hazırladığı 43 sayfalık özel bir müfredat öğrencilere ağır gelmektedir.¹⁵ Bunlara ilaveten görev yapılan dernekte öğretici bağlamında ders materyali eksik, sınıf sistemi zayıf ve modern aletlerden yararlanma imkânı oldukça kısıtlıdır.

Görevli için diğer bir sorun öğrencilerin derslere düzenli katılımındaki istikrarsızlıktır. Camilerde ara okul tatillerinde de yoğunlaştırılmış kurs programları organize edilmesine rağmen genel itibarıyla cami bünyesinde verilen düzenli kurslar hafta sonlarına münhasır kalmaktadır. Cumartesi günlerini futbol, yüzme vb. spor etkinliklerine katılmak için kullanan öğrenciler, sadece pazar gününü camideki programlara ayırmaktadır. Yine Avrupa'daki okulların yaz tatilleri Türkiye'ye nispetle oldukça kısa olduğundan çocuklar izinlerini geçirmek üzere ebeveynleriyle birlikte Türkiye'ye gelmektedirler. Ayrıca Batı eğitim sisteminde daha özgür yetişen öğrenciler, cami içerisinde oyun alanı bulamadıkları için sessiz ve sakin durmamakta, öğrenciler/din görevlileri de dersler esnasında huzur ve sükûneti sağlamakta sorunlar yaşamaktadır. Doğrusu din görevlilerimizin en fazla ders ortamındaki gürültüden, özellikle de davranış bozukluğuna sahip çocuklardan büyük bir rahatsızlık duyduğu müşahade edilmektedir. Sayıları az/yetersiz olan din görevlileri, bu tip öğrencilerin olduğu ortam-

13 Geniş bilgi için bkz. Ömer Yılmaz, "Din Hizmetinin İlim-Amel-Gönül Boyutu", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2007, S. XI/II, ss. 419-439.

14 H. Kamil Yılmaz, "Eğitimde Gönül Faktörü, Mevlana Örneği", *Tasavvuf Dergisi*, S. 14, Ankara 2005, ss. 19-21.

15 T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Teşkilatı Kur'an-ı Kerim ve Dini Bilgiler Kursları Yönergesi ve Müfredatı Programı, Ankara 1997.

larda sükûneti sağlamak için çok fazla enerji harcamakta ve zaman kaybetmektedir.

b) Öğrenci Açısından

Temel dinî bilgiler ve Kur'an öğretiminin temel öznesi her şeyden önce öğrencilerdir. Yurtdışındaki öğrencilerin en çok karşılaştığı sorun, derslerdeki dil problemidir. Yeterli Türkçe dil bilgisine hâkim olmayan/olamayan, üstelik çoğu zaman evinde de ailesiyle Türkçe konuşamayan, konuşmakta zorlanan öğrencinin ana dilini anlamada ve dinî kavramları özümsemede zorlandığı görülmektedir. Bunun yanında bir başka çevre koşullarına göre hazırlanan müfredat ve kitaplar, bunlarda kullanılan dil, üslup ve mantık Batıda doğup büyümüş öğrenci tarafından kolay algılanamamaktadır. Örneğin "İhlâsı okuyalım" dediğiniz zaman öğrenci "ihlâs" kelimesinin ne anlama geldiğini bilmiyor. Yine öğrenci verilen dersin kendisi için aktüel değerini algılamakta zorlanmakta ve soyut kavramların reel âlemdeki karşılığını bilememektedir. Mesele meleğe ve ahirete inanmanın çocuğa sağlayacağı pratik ve pragmatik değer nedir? Hâlbuki din eğitimi uzmanları çocuklara camide verilen din eğitimi için bazı kriterler öne sürmekte ve camide verilen dinî bilginin "günlük olaylar üzerinde düşünme, günlük olaylarla din ve dinî tecrübeler arasında ilişki kurarak sonuç çıkarmayı öğretmeye yönelik olması" gerektiğine değinmektedirler.¹⁶

Avrupa'da kurslara katılan öğrencilerimizde aile içi eğitim ve iletişim eksikliği, psikolojik rahatsızlık, sevgisizlik, aşırı televizyon izleme, bilgisayar ve cep telefonu kullanmadan mütevellit bir dikkat eksikliği sendromu mevcuttur. Bu tip öğrenciler katıldıkları kursların kalitesini de düşürmektedir.

Konuya öğrenci açısından yaklaşıldığında, öğrencilerin camilerde kendilerini rahat hissedebileceği ders ortamı, modern araç ve gereçler ile oyun alanlarının yetersizliği büyük bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü teknolojik gelişmelerin ve çağdaş yöntemlerin eğitimde yaygın olarak kullanılmasına alışkın bu öğrenciler, günümüz camilerinde klasik usullerle verilen eğitimi ilkel olarak değerlendirmekte ve ciddiyetle takip etmemektedirler. Almanya genelinde camilerimizde sınıf sistemi ya hiç yok ya çok azdır. Olan yerlerdeki sınıflarda da cinsiyete, yaşa ve etnik kökene dayalı homojenlikten söz etmek mümkün değildir. Çoğu derneklerde caminin içinde yapılan derslerde öğrenciler yere oturarak ders yapmak zorundadır. Ayrıca öğrenci yoğunluğu nedeniyle bir çocuğa düşen zaman, öğretici azlığı da dikkate alındığında azami 5-10 dakikayı geçmemektedir. Çocuklar, okuldaki gibi derslerin not sistemiyle

16 Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Yeni Çizgi Yayınları), Ankara 1995, s. 129.

değerlendirilmediği ve okul başarısındaki gibi bir fayda getirmediği için hafta sonu kurslarına katılımda istikrar göstermemektedirler.

Bütün bunlara ilaveten çocuk eğer ebeveyni tarafından cami derslerine teşvik edilmiyor, takip, ilgi ve sevgi bulamıyorsa arzulanı verim elde edilememektedir. Genelde 12 yaş üstü çocukların camiye bazen ebeveyn zoruyla bazen de kendi istekleriyle geldikleri, 16 yaş üstü gençlerin camide kendi soru/sorunlarına bir yanıt bulamayıp gelmedikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen Müslüman öğrencilerde sevinilecek en önemli husus, dinin kendi iç dünyalarında bir dinamik olarak aktüelliğini korumasıdır. Nitekim Hamburg’da 9. sınıfa giden öğrenciler arasında yapılan bir araştırmaya göre Almanların %17’si dinlerini önemserken Türklere bu oran %73 olarak ortaya çıkmıştır.¹⁷

c) Ebeveyn Açısından

Avrupa’da yaşayan anne ve babaların cami derslerinden ve din görevlisinden beklentileri oldukça fazladır. Ebeveynlerin, çocuklarını camiye gönderme amaçları arasında; geçmişlerinin ruhuna Kur’an-ı Kerim’i orijinalinden okuyabilme mahareti kazanması, hatim indirebilmesi, çocuklarını imam/din görevlisi nezaretinde disipline edebilme inancı, temel İslamî bilgileri imam/din görevlisi marifetiyle kazanabileceği ve Türk kültürünü camide öğreneceği öne çıkmaktadır.¹⁸ Almanya’da yapılan bir araştırmaya göre ebeveynin camiden beklentisine olumlu cevap bulduğunu düşünenlerin oranı %26, buna karşın çocuk ve gençlere yönelik cami hizmetlerinden hoşnut olmayan ve bunu yetersiz görenlerin oranı ise %64 civarındadır.¹⁹ Memnuniyetsizlik oranının yüksek seyretmesine rağmen çocukları için büyük bir beklentiye sahip ve camide olup biteni merak eden “veli” tipleri, burada çocukları için tertiplenen toplantılara yeterli düzeyde katılım göstermemektedirler. Örneğin; Hamburg Merkez camisine kayıtlı 240 öğrencinin velisi ile mektup yoluyla iletişim kurulmasına rağmen bu toplantıya sadece 15 kişi katılmıştır. Bununla birlikte çalışan anne-babanın çocuk üzerindeki denetimi oldukça sınırlı kalmaktadır. Hâlbuki eğitimcilerin ısrarla belirttiği gibi günümüzde aile desteği olmadan, sağlıklı aile ortamı teşekkül ettirilmeden öğrencilerin ne okulda ne de camide başarılı olmaları mümkündür. Sayıları az da

17 Muhammet Mertek, *Avrupada’ki Anadolu, Toplum, Eğitim, Dil*, (Kaynak Yayınları), İstanbul 2007, s. 127.

18 Hacı Halil Uslucan, “İslam und Integration: Die Psychologisch-Pedaagogische Perspektive”, *Die Rolle der Religion im Integrationsprozess*, ed. B. Uçar, (Peter Lang Yayınları), Frankfurt am Main 2010, ss. 391-392; Nevzat Aşkoğlu, “DİB’nin AB Ülkelerindeki Türklere Yönelik Hedef ve Politikaları Üzerine”, *Uluslararası Avrupa Birliği Şurası*, 3-7 Mayıs 2000 (DİB Yayınları), Ankara 2000, ss. 204-205.

19 EKD; *Wie viel Insttit*, aynı yer.

olsa bazı ailelerin camiye çocukları için bir bakımevi veya emniyet ortamı şeklinde görmeleri ayrı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğruluğu/yanlılığı ayrı bir tartışma konusu olmakla birlikte Avrupa'da çocuğunu cami görevlisine teslim eden ebeveynlerde, "eti senin kemiği benim" diyen bir anlayış yoktur.

d) Dernek Açısından

Avrupa'da Müslümanların yaşadığı her yerleşim bölgesinde bir cami bulunmamaktadır. Kimi yerlerde ise cami yerleşim bölgesine oldukça uzaktır. Gerçi camilerde din dersi ve Kur'an eğitiminde öğrenci sayısının çokluğu ve canlılığı Türk toplumunun yoğun olarak ve birçok camiye sahip olması ile değil, caminin aktifliği ve konuya verdiği önemle doğru orantılı olduğunu söylememiz gerekir. Ancak bizim üzerinde özenle durmak istediğimiz husus Avrupa'daki cami derneklerinin finansal sıkıntılıdır. Cuma günü cami cemaatinden toplanacak yardım, hanımlarca yapılan kermes ve üye aidatlarıyla varlığını sürdürmek zorunda kalan, bütün mesaisini borç kapatmaya odaklayan bir dernek yapısı ve yönetimiyle karşı karşıya bulunuyoruz. Bu şartlarda varlığını ikame ve idame ettirmeye çalışan derneklerin, çocuklar için modern çağın gereklerine uygun ortamı ve materyali temin etmeleri gayri kabil gözükmektedir. Dernekler bünyesinde sınıf olmaya müsait odalar ise gelir getirmesi amacıyla kiraya verilmektedir.

Dernek yönetimleri açısından bir diğer önemli eksiklik, -istisnalar olsa bile- çocukların geleceğine yönelik yatırımdaki vizyon ve misyon eksikliğidir. Keza resmi din görevlisi olmayan ya da olup da yetersiz bulunan çoğu derneklerde öğrenci fazlalığı nedeniyle fahri ve "tanıdık" öğreticiler istihdam edilmektedir. Bir başka ifadeyle, camiye devam eden öğrencilerin çoğunluğunu ve düzenliliğini kızlar oluşturduğu için ücreti dernekçe ödenen bayan öğreticilerin sayısı oldukça fazladır. Bunların ehil olup olmadıkları tam tespit edilememekte, istihdam öncesi din görevlisi ve Ataşelik devre dışı bırakılmakta ve onlara karşı yeterli bir denetim gösterilememektedir.

Kendi iç bünyesinde dernekler bu gibi sorunlarla yüzleşirken, bu defa dıştan bir başka ithamla daha baş başa kaldıklarını görmekteyiz. Müslümanlara karşı önyargıların ve islamofobinin çoğaldığı bir dönemde camilerde verilen din eğitiminin çeşitliliği, içeriği ve yöntemiyle ilgili bilgilerin yeterince izah edilememesi bazı çevrelerde şüphe uyandırmaktadır. Bu yüzden Alman okullarında İslam dersinin verilmesinin şart olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır.²⁰ Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse,

20 Peter Graff, "Die Religiös- Ethische Erziehung von Muslimischen Schülern in Deutschland: Kontext

camilerde yapılan din eğitiminin anti-demokratik olduğu, uyumu engellemeyi amaçladığı, çocuğu eğitmekten ziyade şekillendirdiği, bireysel gelişimi engellediği, milliyetçi duyguların yanı sıra fanatik dinî duyguları aşıladığı, çocuklara aşırı yüklenmeyi esas aldığı, pedagojik formasyonu ihtiva etmediği ve üstelik pedagojik eğitimi yeterli olmayan görevlilerce verildiği iddia edilmektedir.²¹ Doğrusu dıştan yöneltilen bu itham ve iddiaları destekleyen verilere sahip değiliz. Hâlbuki okul derslerinde başarılı ve düzenli olanların aynı performansı cami derslerinde de gösterdiği, okulda başarısız ve düzensiz seyir izleyenlerin, üstelik anne-baba tarafından takip edilmeyenlerin cami kurslarında da bunu devam ettirdiği anlaşılmaktadır.²² Ancak yine de muhtemel bu iddialar karşısında daha dikkatli olunmalı, klasik bir Kur'an kursu eğitiminden behemehâl uzak kalınmalıdır. Aklı ön planda tutan ve hayatı maddeye göre uyarlamış bir Batı toplumu gerçeği karşısında hayatını idame ettirme durumunda kalacak çocuklarımızın gelecekte içine kapanık, derdini/sorununu anlatamayacak ölçüde çekingen, sosyal hayattan kopuk, pasifize edilmiş, zahidâne bir yaşam tarzıyla yetiştirilmesi içler acısı bir durum tevhit edebilir. Özetle ve kelimenin tam anlamıyla tarafları bağlamında bakıldığında Avrupa'da "Kem aletle kemâlât olmaz" deyişinin haklılığına şahit oluyoruz. Ancak elimizdeki bütün imkân/imkânsızlığa rağmen yine de mevcut durumdan azami ölçüde nasıl yararlanabiliriz? Bu soruya hep beraber bir cevap bulmak zorundayız. Bu nedenle hafta sonu kurslarında devreye soktuğumuz ve adına "Hamburg Örneği" dediğimiz yeni bir sistem bulunmaktadır.

III- Hamburg Örneği

Almanya'da altı yıl din görevlisi, üç buçuk yıl Ataşe olarak çalışmanın getirdiği mesleki tecrübeden de istifade ederek, görev bölgemiz Hamburg'da yeni bir metoda başvurmanın gerekli olduğu kanaatine vardık. Bu maksatla önce din görevlileri, dernek yönetimleri ve DİTİB NORD Eyalet Birliği temsilcileriyle periyodik toplantılar tertip edilmiş ve akabinde bu maksada yönelik din görevlilerinden bir komisyon teşekkül ettirilmiştir. Uluslararası İlahiyat Programı çerçevesinde Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde okuyan bir kız öğrenci, merkezde bulunan üç pilot camimizdeki kurslarda altı hafta süreli bir staj yapmış ve gözlemlerini bir rapor hâlinde komisyonumuza sunmuştur. Bu arada kurslara devam eden 91 öğrenciyle 20 sorudan oluşan bir

und Entwicklungsperspektive", *İslam-Staat und Moderne Gesellschaft in der Türkei und in Europa*, (K. Adenauer Vakfı Yayınları), Ankara 2005, s. 337.

21 Hans Thomae Venske, *İslam und Integration*, Hamburg 1981, s. 4 ve 147.

22 Ömer Yılmaz, "Çocuklarımızın Başarısı için Neler Yapmalıyız?", *Diyabet Avrupa Aylık Dergi*, Sayı 150, Ekim 2011, ss. 39-42.

anket gerçekleştirilmiştir. “Hamburg Örneği” adını verdiğimiz bu yeni uygulamaya başlamadan önce bize bağlı 33 dernekte Kur'an kurslarına düzenli/düzensiz devam eden öğrenci sayısı 2020 olarak tespit edilmiştir. Uygulanan yeni yöntem sayesinde dağıtılan karnelerden anladığımız kadarıyla bu rakamın son bir yılda %83 oranında arttığı gözlemlenmiştir. Bu yeni yöntemle beraber bölgemizde kurslara katılım sadece Türklerle sınırlı kalmamış, Afgan, Arnavut hatta Arap cemaatinden Müslümanlar da ilgi göstermiştir. Geri dönüşüme bakıldığında uygulamada her ne kadar bazı eksikler ve kimi camilerde yeterince yardımcı öğretici istihdam edilememiş olsa da bu yeni model %75 civarında kabul görmüştür. Getirilen bu yeni modelle camilerde daha disiplinli ve sistemli bir ders, nimet-külfet dengesi, öğrencinin severek ve anlayarak derse katılımı, geldiği seviyeyi tespit, sınıfta belli kural ve kaideler manzumesi, veli tarafından ilgiyle takip, Türkçenin yanı sıra Almancanın da devreye girdirildiği bir anlayış amaçlanmıştır. Bir ekip çalışmasıyla hayat bulmuş “Hamburg Örneği”nin süreci ve ana hatları şu alt başlıklardan oluşmaktadır:

a) Anketin Gerçekleştirilmesi ve Değerlendirilmesi

Düzenlenen anketin amacı, DİTİB camilerinde hafta sonu gerçekleştirilen dinî bilgiler ve Kur'an kurslarının tarafları açısından imkân/imkânsızlıklarını tespit edip mevcut durumdan azami verimi elde etmektir. Anketin anonim yapılmasından dolayı katılan deneklere tarafsız cevap vermenin önemi anlatılmıştır. Hamburg bölgemizde DİTİB'e bağlı 33 camide eğitim gören cinsiyeti, gittiği okul türü, yaşı ve kursa katılım süresi farklılık arz eden öğrencilere bizzat tarafımızdan ve din görevlisi nezaretinde yirmi sorudan oluşan bir anket uygulanmıştır. (Bkz. Ek-I) Anketin objektif olmasına dikkat edilmiş, doğru cevap alabilmek için gerektiği yerde sorular Almanca da ifade edilmiştir. Çoktan seçmeli sorulardan oluşan anketin kategorilerini “din görevlisi, öğrenci, dernek, ebeveyn ve derslerin muhtevası ve dili” oluşturmaktadır. Ankete katılan deneklerimizin yaş ortalaması 13'tür. Anketin genel değerlendirmesinden elde ettiğimiz sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür:

Ankete katılanların % 52'sine göre din görevlisinin Almanca bilmesi verimi olumlu yönde artırmakta, görevlinin Almanca konuşamaması tasvip edilmemektedir. Ankete göre çocukların % 70'i camiye severek gelmekte ve programlara kendi istekleriyle katıldıklarını belirtmektedir. Deneklerin % 79'u devlet okullarında din dersi verilse bile camiye severek gelebileceklerini ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle dıştan iddia edildiği gibi cami derslerinin okul derslerine ayrı bir yük getirmediğini katılımcıların % 58'i ifade etmektedir. Çocukların % 44'ü kurslarda en fazla korktuğu hususu “yarışmaya katılmak” olarak belirtmiştir. Öğrencilerin yaklaşık % 50'si

beş yıldan daha fazla süredir bu kurslara devam etmektedir. Çocukların derslerde en fazla ilgisini çeken konuların başında % 52 ile Peygamber Efendimizin (s.a.s.) hayatı gelmekte ve % 38'i Kur'an-ı Kerim'i orijinalinden okumayı öğrenmek istemektedir. Camilerdeki kurslara devam eden kız öğrencilerin oranı erkeklere göre daha fazladır. Yaş grubuna göre hafta sonu uygulanan kurslara en yoğun katılım 10–12 yaş iken en az katılım 14 yaş ve üstüdür. Öğrencilerin % 42'si derslerin dilini anlamakta zorlandıklarını ifade etmişlerdir. Ankete katılan çocukların % 73'ü camideki fiziki ortamın iyileştirilmesini istemekteler, aidaat alınsa bile kursa katılacaklarını belirtmekte ve alınan bu aidaatların çocuklar için harcanması gerektiğine inanmaktadırlar.

Gerçekleştirilen bu anket çalışmasına göre, Batı eğitim sistemini özümsemiş olan öğrenciler, bir öğretim metodu olarak ezberciliği çok doğru bulmamaktadırlar. Öğrencilerin başarısında beklenildiği gibi anne babaların din görevlisiyle irtibatı ve öğrenciyi takibi, çocuğun performansı ve kursların verimliliği açısından çok önemli rol oynamaktadır.

b) Yardımcı Öğreticiler

“Yardımcı Öğreticiler” adı verilen bu kişiler, din görevlisi nezaretinde ve kendi camilerimizden yetişmiş/yetiştirilmiş başarılı ve Almanca bilen kişilerden seçilmektedir. İhtiyaca göre kız-erkek bu şahısların aylıkları alınan aidaatlardan tahsil edilmektedir. Dernekdeki din görevlisinin asli vazifesi öğretici olma yanında koordinatörlüktür. İlk iki dersi müstakil veren bu yardımcı öğreticiler, üçüncü dersi öğrencileriyle birlikte din görevlisi nezaretinde ikmal etmektedirler. Böylece dil bilmenin de avantajı ile (zira sınıflarda/kurslarda farklı ülkelerden gelen çocuklar da mevcuttur) her çocuğa daha fazla zaman ayrılması ve öğrencinin Türkçe anlamadığı/bilmediği yerde Almanca iletişim kurulması amaçlanmıştır. Zira derste hîn-i hacette Almanca konuşma tercih edildiğinde derslere/kurslara katılımında bir yoğunluk oluşmakta ve öğrenci derse aktif katılabildiği için sevinmektedir. Bu yardımcı öğreticilerin yeterli pedagojik bir disipline sahip olmamaları bir dezavantaj gibi görünmesine rağmen, yaşanan ülkede doğup büyüdüğü ve yaş itibarıyla de öğrenciye daha yakın oldukları için öğrencilerin rahat soru sormalarına ve ikna edici cevap bulmalarına imkân sunmaktadır. Ayrıca bu sayede din görevlisinin yükü azaltılmakta, seviyelerine ve cinsiyetlerine göre öğrenci sınıfları teşekkül ettirilmektedir. Alman eğitim sistemine ve Almancaya vâkıf bu yardımcı öğreticiler öğrenci psikolojisini yakinen bildikleri için sınıfta sükûneti daha rahat sağlayabilmektedir. Yardımcı öğreticilerin yerel dernek için bir diğer getirisi gençlerin camiyle olan irtibatlarını temin etmeleri ve din görevlisi bulunmadığı hâllerde cami din hizmetini yürütmeleridir. Ancak ne var ki bu öğreticilerin derslere

düzenli girmeleri, işi ciddiye almaları, sorumluluk duymalarında din görevlisine ve dernek yönetimine büyük görevler düşmektedir.

c) Kayıt Formu ve Aidat Sistemi

Camide verilen kurslara katılımın serbest olması nedeniyle yılın her gününde yeni bir öğrenci ile karşılaşmak mümkündür. Öğrenci ve velisi açısından yaptırımı olmayan bu derslerde düzenliliği sağlamak ve verimi yükseltmek için özel bir “kayıt formu” aracılığıyla kursa katılmak isteyen her öğrenciye belli bir zaman diliminde kayıt yaptırma şartı getirilmiştir. Keza aidat sistemi de bir zorunluluktan kaynaklanmıştır. Zira Avrupa’da nimet-külfet dengesi yadsınamayacak ölçüde büyük bir öneme sahiptir. “Nachhilfe” isimli okul derslerine yardıma yönelik etüt merkezlerinde eğer öğrenci bir ücret ödüyorsa, kurumların verimliliği artıyor ve sınıflarda/kurslarda disiplin sağlanıyor. Eğer bu tarz kurumlar ücretsiz hizmet veriyorsa öğrencilerin sürekliliği sağlanamıyor ve kursların ciddiyeti azalıyor. Getirilen sembolik bu aidat sistemi “Sınıf Kasası” adı altında “Cami Aile Birliği” tarafından kayıt esnasında tahsil edilmektedir. Elde edilen bu ücret, yardımcı öğreticiye aylık ödeme, öğrenciye basit ödüller alma, kahvaltı yaptırma, dış gezi düzenleme, materyal temin etme, kırtasiye masrafı, posta ücreti ve kiracıları tarafından boşaltılıp sınıf yapılan derneğe maddî katkı sağlama gibi amaçlar için kullanılmaktadır. Ücret veren veli ve öğrenci de kurslara finansal destek verdiği için işi daha sıkı tutmakta ve geri dönüşüm bekleyerek oto-kontrol yapmaktadır.

d) “Cami Aile Birliği” Seçimi

Eğitim yılı öncesinde veli toplantısı yapılarak biri bay öteki bayan olmak üzere iki öğrenci veli temsilcisi seçilmektedir. Dernek yönetiminden de bir kişinin iştirakiyle “Cami Aile Birliği” yönetimi oluşturulmaktadır. Seçilen bu kişiler, din görevlilerine yardımcı olmak, veli-öğrenci iletişimini sağlamak, velilere periyodik bilgilendirme mektupları göndermek, aidat toplayarak sınıf kasasını tek elden idare etmekle yükümlüdürler. Yine bu birlik çocuklara yönelik sportif, kültürel, eğlence vb. sosyal aktiviteler organize etmektedir. Yardımcı öğreticiler ve din görevlisiyle iletişim içinde olan bu birlik, öğrencilerin dilek ve temennilerinin ilgili kurum içi mekanizmalara ulaştırılması için her sınıftan bir başkan (Cami sözcüsü) seçmektedir.

e) Ders Günlüğü (Logbuch) ve Öğrenci Takip Çizelgesi

“Ders Günlüğü” adı verilen defterle öğrencinin derste geldiği aşama takip ve tespit edilmektedir. Bu aşamalar farklı renkteki küçük kâğıtlarla deftere yapııştırılarak veli ve öğrenci tarafından da takip edilmektedir. Belli sayıda olumlu renk kazanan

öğrencinin öğretici tarafından küçük bir hediye ile ödüllendirilmesi gerekmektedir. Bu deftere öğretici ihtiyaç hâlinde not düşmektedir. Bu notların veli tarafından sürekli takip edilmesi amacıyla, defterin her veli tarafından ayda bir imzalanması gerekmektedir. Böylece üçlü koordine ve sağlıklı iletişim ortamı sağlanması hedeflenmiştir. Ders günlüğü defterinin sonunda “Özür Tabelası” adı altında öğrencinin okula neden geç geldiği veya gelmediği günler işlenmekte ve veli tarafından aylık kontrolü de gerçekleştirilmektedir. Bu defterde sınıf içerisinde öğrencilerin ortaklaşa aldıkları karar gereği uyulması zorunlu kural ve kaideler de bulunmaktadır.

f) Tek Tip Çanta ve Ders Malzemesi

Camiye devam eden her öğrenciye, ücreti alınan aidatlardan karşılanmak şartıyla üzerinde DİTİB logosu bulunan ve çocuğun kurslara katıldığı ilgili caminin adının yazılı olduğu bir çanta verilmektedir. Bu çantanın içinde not defteri, kalem vb. zaruri araç ve gereçlerle birlikte bazı temel tek tip kitaplar da her öğrenciye hediye edilmektedir. Bu çanta öğrencinin daha düzenli olmasını sağlamak ve kendisine DİTİB aidiyet kimliği kazandırmaktadır. Bu bağlamda ilk etapta Ataşelik bölgemizdeki öğrencilere 2150 adet çanta dağıtılmış ve talep üzerine 2012 yılında 230 adet çanta siparişi daha verilmiştir.

g) Kur Sistemi, Merkezi Sınav ve Karne Dağıtımı

Dersler üç temel ve iki profesyonel olmak üzere toplam beş kurdan oluşmaktadır. Her kur üç ayrı dersten meydana gelmektedir. Dersler on ay süreli planlanmış ve her öğrencinin okul eğitimindeki gibi senede iki dönemde bir kur geçmesi hedeflenmiştir. Her dönem sonu öğrenci seviyelerine göre test sistemiyle bir komisyon tarafından hazırlanan özel bir sınav gerçekleştirilmektedir. Merkezi yönetilen bu sınav da öğrenciler bilgisayar kaydıyla takip edilmektedirler. Bu sınavda başarılı olanlara karne verilirken başaramayanlar için kur tekrarı tavsiye edilmektedir.

IV- Değerlendirme ve Genel Tavsiyeler

Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle kursların ıslahına ve gelecekteki verimine yönelik bazı değerlendirme, teklif ve tavsiyelerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür:

1- Din görevlisi, iyi yetiştirdiği ya da etrafında bu konuda tahsil almış gençlerden müteşekkil 3–4 kişilik bir “yardımcı öğretici” kadrosu kurmalı, her eğitime 15 öğrenci düşecek şekilde çocukları bilgi ve yaşlarına göre de tasnif ederek onların sorumluluğuna vermelidir. Din görevlisi ve Ataşelik bütün bunları bir koordinatör şeklinde

kontrol etmeli, ehil olup olmadıklarını bilmeli, ellerine takip edecekleri bir müfredat vermeli ve zaman zaman gelen aşamayı da denetlemelidir. Yine ders içinde "Mentor Usulü" adı verilen bir yaklaşımla daha iyi yetişmiş öğrenciler diğerlerine rehberlik yaparak onları ders verebilir hâle getirmelidir.

2- Din eğitiminin niteliği bağlamında modern sistemde artık kuru ezbercilik, dayatmacılık ve taklitçilik tasvip edilmemektedir.

3- DİTİB derneklerinde kurslara katılımın disiplin ve ciddiyeti açısından, nimet-külfet dengesinin sağlanması bakımından sembolik de olsa makbuz karşılığı belli bir aidat alınmalıdır. Alınan bu aidatlar, öğrenci yararına kullanılmak kaydıyla hem dernek imkânlarına katkı sağlayacak hem öğrencinin derse gelmesine ciddiyet kazandıracaktır.

4- Öğreticilere senede en az iki defa, Avrupa'daki öğrenciye yaklaşımı ele alan bir pedagoğ tarafından seminer verilmelidir.

5- Eğlenerek eğitime büyük bir önem taşımaktadır. (Spor, piknik, ilahi öğretme, kutsal geceler, bayram süslemelerinde aktif rol verme vb.) Keza 5. sınıfa kadar olan pek çok ilkökul öğrencisi öğretici tarafından anlatılan bilgileri ana dilde defterine kayıt etmekte zorluk çekmektedir. Bunlar için gerekirse anlatılan konular yazılı şekilde öğrenciye verilmelidir.

6- Kur'an öğretimini merkeze oturtan faaliyetler için her Ataşelik bölgesinde donanımlı bir "yatılı kurs" açılmalıdır. Gerekirse bu kursların öğrencileri Türkiye'den gönderilmelidir.

7- Kurslarda yetiştirilen çocukların mihrap ve minberde, müezzinlikte, kutsal gün ve gecelerde, dinî ve millî bayramlarda cemaatin gözleri önünde değerlendirilmesine önem verilmelidir. Böylece çocukların camiye bağlılıkları sağlanmalı ve ebeveynlerin de memnuniyet ve desteği kazanılmalıdır.

8- Avrupa'ya yönelik müfredat çiftdilli (bilingual) hazırlanmalıdır. "Dinimi Öğreniyorum" setine benzer kitapçıkların sonuna dinî kelime ve kavramları açıklayan bir lügat/sözlük eklenmelidir.

9- Hafta sonu kursları iki ana bölümden oluştuğu için Kur'an dersleri Türkiye'den gelen din görevlileri, cüz ve dinî bilgiler ise onun nezaretinde Almanya'da yetişmiş kimseler tarafından verilmelidir. Sınıf sıkıntısı çekilen derneklere ikili eğitime geçilmelidir.

SONUÇ

Avrupa'ya bahusus Almanya'ya göçün yarım asrını geride bıraktığımız bu zaman diliminde çocuklara, gençlere ve yetişkinlere (özellikle hanımlara) yönelik faaliyetlerde istenilen ve beklenen seviyenin oldukça uzağında bulunmaktayız. Nitekim 2011 yılı 1-7 Ekim "Camiler ve Din Görevlileri Haftası"nda Diyanet İşleri Başkanlığının hem yurt içinde hem yurt dışında "Cami ve Çocuk" temasını özel olarak gündeme alması isabetli bir karar olmuştur. Ancak hizmet sunduğumuz hedef kitle değişmiştir. Tabir yerindeyse yeni hedef kitlemizi "Alman Müslümanlar" oluşturmaktadır. Bu durum ister istemez hepimize yeni bir din ve diyanet hizmetleri konsepti hazırlama mecburiyeti getirmektedir. Genelde bütün Avrupa ülkelerinde, özelde Türklerin yoğun olarak yaşadığı Federal Almanya'da dini pek çok sorun henüz çözüm aşamasından uzaktır. Ancak buna rağmen eldeki imkânlardan azami istifadeyle çocuklara ve gençlere yönelik aktivitelere ağırlık verilmelidir.

Almanya'da DİTİB camilerinde hafta sonu temel dinî bilgiler ve Kur'an derslerinde yaşanan sorunları önemine binaen öğrencilerin devamsızlığı, ebeveynlerin ilgisizliği, dil yetersizliği, sorumsuz davranışlar, disiplinsiz ders ortamı, sınıfların mevcut durumu, yaşlı cemaatin sert davranışı, zaman yetersizliği, nesiller arası çatışma, ahlakî değer yozlaşması, öğrenilen konuların pratik hayata yansımaması, din görevlilerinin hayal kırıklığı, yetersiz pedagojik formasyon, müfredatın klasik kalması, dernek vizyonsuzluğu ve maddî imkansızlıklardan oluşması şeklinde sıralamak mümkündür. Ancak hangi şekilde ve şartta olursa olsun çocukların derse katılımı her halükarda özendirilmeli ve ödüllendirilmelidir.

Şüphesiz Hamburg Din Hizmetleri Ataşeliği bölgesindeki camilerde uygulamaya koyduğumuz ve bu makalede sunumunu yaptığımız "Hamburg Örneği"nin kusursuz ve her yerde tereddütsüz uygulanabileceği iddiasında değiliz. Teoride ne kadar iyi bir program olursa olsun, pratikte uygulayan kişiler onu iyi tatbik edemediği sürece hedeflenen verimi elde etmek mümkün değildir. Bu modelde dikkat edilmediği takdirde yardımcı öğreticilerin dersleri ciddiyyetten uzak yapmaları, çocuklara sahih dinî bilgileri sunamamaları, hafta sonu Kur'an kurslarında yerel dili çok sıkça kullanmaları ana dilin unutulmasına ve sorunlar yaşanmasına sebep verebilir. Bütün artı ve eksilerine rağmen uyguladığımız bu model, -en azından kendi bölgemizde- geçmişe oranla belli bir mesafe kat edilmesini sağlamış ve bölgeye bir canlılık kazandırmıştır.

Netice olarak Avrupa'da din görevlilerimiz ve cami derneklerimiz bütün imkânsızlık/sorunlara rağmen hafta sonu ve tatillerde verdiği dinî bilgiler ve Kur'an

kursları hizmeti sayesinde öğrencilere millî ve dinî değerlerini tanıtmada ve tanıtmada önemli bir rol üstlenmektedir. Yine camilere gelen bu öğrencilere içinde yaşanan toplumun eğitim imkânlarından yararlanmalarından uyuma katkı sağlamalarına kadar pek çok konuda sosyal içerikli tavsiyelerde bulunmaktadır. Doğrusu sayılan pek çok soruna rağmen sosyalleşmesi iyi, beşeri ilişkilerde aktif, veli ile irtibatı sağlayan görevlilerin başarılı oldukları gözlemlenmektedir. Keza öğrenciye sempatik ve sevgiyle yaklaşan, tebessüm eden, hizmette özveri, fedakârlık ve hasbiliği resmiliğin önünde tutan, Batı'da çocukların ve ailelerin içinde bulunduğu durumu dert edinen, irfâni boyut ve gönül dünyasını imar eden, hatta eşini de gerekirse bu hizmet için seferber eyleyen din görevlilerimizin gayretleri takdire şayan bir husustur. Avrupa'da hafta sonu temel dinî bilgiler ve Kur'an kurslarının geleceği ve başarısı herkesin ve her kesimin görevini bi hakkın yerine getirmesiyle mümkün gözükmektedir.

EK- I: ANKET SORULARI

Sevgili Gençler!

Bu anket, camilerimizde hafta sonları ve tatil günlerinde yapılan dinî bilgiler ve Kur'an derslerinin öğrenci, dernek, öğretici ve veliler tarafından algılanmasına yönelik kısa bir analiz yapmak, böylece eksiklikleri tespit edip daha iyi olması için öneriler bulmaya yöneliktir. Ankette isminiz belirtilmeyecektir. Her soruya cevap vermeden önce iyi düşünüp, doğru anlamak ve içtenlikle cevap vermek önemlidir. Aşağıdaki sorularda sunulan cevap ihtimallerinden sadece birini işaretlemeniz gerekmektedir. Diğer cevapların da doğru olması ihtimaline rağmen sizce en doğru cevap hangisi ise onu işaretlemeniz yeterlidir. Seçmeli olmayıp cevap beklenen sorulara cevaplarınızı kısa ve öz cümlelerle yazmanız yeterlidir. İlginize teşekkür ederiz!

(Diese Umfrage ist anonym und hat zum Ziel, die Qualität des Religionsunterrichts in den Moscheen zu erfassen um eventuelle Verbesserungen vorzuschlagen. Bitte keine Namen aufschreiben. Bei den Antworten jeweils nur ein Kästchen ankreuzen. Bei offenen Fragen in kurzen Sätzen antworten.)

Yaşınız:

Devam ettiğiniz okul türü :

Hauptschule, Real Schule Gymnasium Diğer

Kursta şu an bulunduğunuz aşama: Cüz Kur'an

1-Kaç yıldır cami derslerine katılıyorsunuz?

1 3 5 Daha fazla

2-Hafta sonu yapılan cami kurslarını geldiğiniz noktada kendi açınızdan nasıl buluyorsunuz?

Yeterli Kısmen yeterli Yetersiz

3-Cami dersleri okul derslerine ayrı bir yük getiriyor mu?

Evet getiriyor Hayır getirmiyor

4-Din dersleri okulda verilecek olsa yine camiye devam eder misiniz?

Evet Hayır

5-Derslerin dilini rahat anlayabiliyor musunuz?

Tamamen anlıyorum Bazen anlıyorum
 Hiç anlamıyorum Hiç ilgimi çekmiyor

6-Bu kurslarda hangi konular ilginizi çekiyor?

İbadet Peygamberimizin hayatı
 Ahiretle ilgili konular Kur'an okuma

7-Kursa kimin isteğiyle katılıyorsunuz?

Kendi Arkadaş Anne-Baba

8-En fazla neyi öğrenmek istiyorsunuz?

- Namaz kılmayı Ülkemiz hakkında bilgi
 Kur'an okumayı Duaları ezberlemeyi

9-Camide çocuklar için en çok neyi eksik buluyorsunuz?

- Görsel materyaller Masa-Sandalye
 Oyun Alanı Yaşlılarda sevgi ve anlayış

10-Dersi veren görevlide size göre eksik olan şey nedir?

- Bize karşı davranışı Ders anlatma metodu
 Almanca bilgisizliği İlgisi ve sevgisi

11-Cami kurslarına katılım için küçük miktarda aidat alınması doğru mudur?

- Evet Parasız olmalıdır
 Alınıp çocuklara harcanmalıdır Paralı olursa katılmam

12-Ailenizde sizden başka camiyle ilgili olan birisi var mıdır?

- Anne-Baba Büyükanne-Büyükbaba
 Sadece ben Diğer akrabalar

13-Cami derslerine katılımınız nasıldır?

- Her hafta Ayda bir
 Ara sıra vakit bulur ve canım isterse

14-Görevliye sorduğunuz her soruya cevap alabiliyor musunuz?

- Evet Bazen
 Hayır Alıyorum, ancak ikna edici değil

15-Derslerin işlenmesi esnasında yanlış bulduğunuz husus nedir?

- Ezbercilik Dil anlaşılmıyor
 Mantıklı gelmiyor Konuların yetersizliği

16-Bu kurslarda en fazla neden çekiniyorsunuz?

- Sınav yapma Yarışmaya katılma
 Müezzinlik yapma Yaşlı cemaatin tutumu

17-Cami içi dini faaliyetlerde öğrendiğinizi uygulayabiliyor musunuz?

- Evet Bazen
 Din Görevlisi yönlendirmiyor Hayır kendim çekiniyorum

18-Anne-babanız cami kurslarıyla ilgili sizin hakkınızda din görevlisiyle görüşüyor mu? Sizinle ilgileniyor mu?

- Evet Hayır

19-Kurs bitirme belgesi (karne) almak sizce gereklidir?

- Mutlak verilmelidir Hatıra kalmalıdır
 Camiden ilişkisi kesmektedir Gereksizdir

20-Camilerde yapılan din derslerinin verimliliğini artırmak için teklifleriniz nelerdir? (cevap için yer yetmezse ekstra bir kağıda yazabilirsiniz)

ALMANYA'DA DİTİB CAMİLERİNDE HAFTA SONU UYGULANAN KUR'AN
KURSLARININ KISA BİR ANALİZİ “Hamburg Örneği”
